

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Disertační práce

2011

Mgr. Kristýna Kynclová

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Disertační práce

VÝKLADY VLIVU ZÁPADU NA BLÍZKÝ VÝCHOD

Mgr. Kristýna Kynclová

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra antropologických a historických věd

Studijní program Historické vědy

Studijní obor Etnologie

Disertační práce

VÝKLADY VLIVU ZÁPADU NA BLÍZKÝ VÝCHOD

Mgr. Kristýna Kynclová

Školitel:

Prof. RNDr. Ivo Budil, Ph.D., DSc.
(Západočeská univerzita v Plzni)

Plzeň 2011

Tuto disertační práci jsem zpracovala samostatně a vyznačila jsem použité prameny tak, jak je to ve vědecké práci obvyklé.

Plzeň, 8. září 2011

.....

Obsah

1 ÚVOD	4
2 TEORETICKÝ RÁMEC.....	8
2.1 Rámcový úvod do problému	8
2.2 Východní otázka ve světle velmocenské politiky.....	10
2.2.1 Předzvěst východní otázky	11
2.2.1.1 Nástup velmocí	12
2.2.2 Velmocenské ambice v 1. etapě východní otázky	14
2.2.3 Vyhranění pozic v průběhu 19. století	18
2.2.3.1 Střet koncepcí	20
2.2.4 Smrt nemocného muže na Bosporu	22
3 DĚJINNÉ MILNÍKY VZTAHU ZÁPADU A VÝCHODU.....	25
3.1 Fáze 1: 1798 – 1841	26
3.1.1 Francouzská expedice do Egypta.....	26
3.1.1.1 Nástup moderního orientalismu	29
3.1.1.2 Francouzská přítomnost v Egyptě.....	31
3.1.2 Muhhamad Alí a vzestup Egypta	34
3.1.2.1 Hospodářský rozmach	35
3.1.2.2 Oslabení pozic	37
3.2 Fáze 2: 1841 – 1882	39
3.2.1 Stavba Suezského průplavu	39
3.2.1.1 Orientalistický rozměr projektu.....	42
3.2.2 Období egyptské krize	43
3.2.2.1 Dluhy	44
3.2.2.2 Povstání plukovníka Urábího	46
3.2.2.3 Stíny okupace nad Egyptem	47

3.3 Fáze 3: 1882 – 1918.....	48
3.3.1 Britská okupace Egypta	48
3.3.1.1 Hospodářství Egypta v okupační éře	50
3.3.2 Plukovník Lawrence a jeho působení na Blízkém východě	52
3.3.2.1 Válka a Arabské povstání	53
3.3.2.2 Stvoření mýtu	56
3.3.2.3 Vojenské zásluhy	59
3.3.2.4 Anglo-arabské vztahy a poválečná rétorika	61
3.3.2.5 Komplikovaná osobnost plukovníka Lawrence	64
4 EDWARD W. SAID A POSTKOLONIÁLNÍ STUDIA.....	66
4.1 Edward W. Said	67
4.1.1 Orientalismus: Západní koncepce Orientu	68
4.1.1.1 V zajetí diskurzu.....	69
4.1.1.2 Dráha orientalistického myšlení	71
4.1.1.3 Ohlédnutí zpět.....	74
4.1.2 Ohlasy a polemiky	76
4.2 Postkoloniální studia.....	79
4.2.1 Frantz Fanon	80
5 VÝKLADY VLIVU ZÁPADU NA BLÍZKÝ VÝCHOD.....	86
5.1 Bernard Lewis	87
5.1.1 Kde se stala chyba a kdo je viníkem?	87
5.1.1.1 Cesta sekularizace.....	89
5.1.1.2 Příčiny západní přítomnosti.....	90
5.2 Elie Kedourie a kapitoly britské politiky na Blízkém východě.....	92
5.2.1 Britská správa v Osmanské říši	93
5.2.2 Sykes-Picotova dohoda a Mac Mahonovy přísliby	96
5.2.3 Působení Britů na Blízkém východě	101
5.3 Konec dějin Francise Fukuyamy	104

5.4 Samuel P. Huntington a střet civilizací	107
5.4.1 Kritické reakce	110
5.4.1.1 John L. Esposito	112
5.4.2 Rašíd al-Ghannúší – nástin do budoucna	114
 6 ZÁVĚR	118
 7 ANOTACE I	126
 8 ANOTACE II	127
 9 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A PRAMENŮ	129

1 ÚVOD

Otázka vztahu Západu a Blízkého východu je již od prvních dějinných kontaktů obou světových celků komplikovanou záležitostí. Téma se vyznačuje velkou pozorností ze strany mnoha badatelů. Práce s názvem *Výklady vlivu Západu na Blízký východ* přibližuje a diskutuje významné a relevantní interpretace autorů, kteří se nastolenou problematikou odborně zabývali.

Působení Západu na Blízkém východě od konce 18. století do 20. století je látka, která budí, jak v akademických kruzích, tak u neodborné veřejnosti, většinou velké emoce. Ostře sledovanými tématy se v této souvislosti staly problémy a úskalí koloniální a postkoloniální éry. Ve 21. století se intenzita pozornosti odborníků i laiků vůči vzájemnému vztahu Východu a Západu nijak nesnižuje. Spolu s neutuchajícím přílivem čerstvých událostí ve světě přicházejí nové pokusy o koncepční zachycení dané problematiky.

Cíl práce je diskutovat jednotlivé koncepty zabývající se percepcí vztahu Západu a Východu. Práce má poskytnout kritickou analýzu vztahů obou diskutovaných celků od konce 18. století v závislosti na různých myšlenkových proudech. Úkolem je zmapovat dění v oblasti Blízkého východu a ukázat, jakým způsobem k tomuto dění Západ přistupoval a přispíval, a jak bylo toto interpretováno.

Práce předkládá kritické srovnání postkoloniálního proudu a jiných přístupů, přičemž hlavní důraz je kladen na osobnost Edwarda Saida a fenomén orientalismu. Saidova kritika orientalistického konceptu se stává výchozí tezí a je jí tudíž věnována speciální pozornost. Posuzuje se její relevance vůči reálnému politicko-historickému vývoji Blízkého východu v moderní historii.

Předkládaná práce se pokouší porozumět dualismu Východ versus Západ. Zabývá se také důležitými mezníky moderní blízkovýchodní historie. Ty jsou dány v souvislost s jednotlivými teoretickými přístupy.

Charakterizace významných událostí má rovněž poukázat na to, jakým způsobem dané politické epochy ovlivnily vnímání vztahu mezi Východem a Západem a jakým způsobem pomáhaly utvářet obraz arabského světa. Práce nabízí rozbor příčin západní přítomnosti v oblasti a rovněž rozbor reakcí muslimských společností na nastalou situaci. Na přetřes tak přijdou mimo jiné otázky hospodářských a vojenských reforem a celkové modernizace blízkovýchodního regionu.

Úvodní fáze je věnována elementárnímu vhledu do problematiky a nástinu přehledu jednotlivých přístupů, které tvoří základní osu práce. Aby bylo možno do výkladů vztahu Východu a Západu hlouběji proniknout, je nabídnut vstup v podobě stručného popisu vývoje politické situace v Osmanské říši od počátečních náznaků jejího úpadku. Východní otázka, čili téma spojené s postupným zánikem říše na Bosporu, ilustruje sérii událostí na poli tehdejší světové politiky. Vzhledem k přímé souvztažnosti látky k zaměření práce není od věci si dané skutečnosti, které změnily mapu světa, připomenout.

Další kapitolu tvoří již zmíněné historické mezníky nebo chceme-li křížovanky. Jsou jimi chápány události, které stály u zrodu jistých úhlů západního nahlížení na Východ. Představovaly dějinné zlomy ve vztahu Evropy a blízkovýchodní oblasti. Od daných historických bodů se odvíjel charakter postojů obou celků vůči sobě navzájem. Mezníky jsou rozděleny do třech fází dle časové linie. Jde o to ukázat, že jinak přistupoval Západ k Východu v době vlády Muhammada Alího v Egyptě, a jinak například těsně před vypuknutím první světové války. Jednotlivé fáze nejsou rozpracovány detailně, událost za událostí, tak jak ubíhaly dějiny; v jejich rámci jsou vyzdvíženy konkrétní momenty, které pomohly utvářet povahu diskutovaného vztahu.

Podstatu práce pak představují následující dvě kapitoly. První se zabývá Saidovým konceptem orientalismu a jeho vlivem na vznik postkoloniálního proudu myšlení. Následuje rozbor dalších teoretických percepcí vztahu Východu a Západu, jejichž autoři jsou Bernard Lewis,

Elie Kedourie, Francis Fukuyama a Samuel Huntington. Jednotlivé interpretace západního působení na Blízkém východě a jeho důsledků jsou postaveny vedle sebe a podrobeny kritické analýze. Práce studuje, zda teorie ve světle skutečného dění v blízkovýchodní oblasti v minulosti i současnosti obstojí. Také zkoumá, jak si jednotlivé koncepty stojí v porovnání s přístupem Edwarda Saída.

V závěru dochází k posouzení teorií a jejich souvislostí s mezinárodní politikou a moderní historií. Jsou nastoleny další otevřené otázky vztahující se k nastolené problematice. Diskutovány jsou použité metody zkoumání a jejich vhodnost k uchopení předmětu studia. Celkové shrnutí práce se odvíjí zejména od načrtnutých vizí vzájemného vztahu Východu a Západu do budoucnosti.

Je na místě vysvětlit základní pojmy, které práce používá. Nejfrekventovanějšími a nejdůležitějšími jsou pojmy „Západ“ a „Východ“. Západ v daném pojetí představuje mocenský celek, vymezený geograficky, historicky, kulturně a nábožensky. V dějinách Blízkého východu povětšinou reprezentoval Evropu, později i Spojené státy americké. Je spojován se svou imperiální a koloniální politikou. Pojem se nijak neliší od své standardní konotace, jak je běžně používán v odborné literatuře.

Dále je v práci použit termín „Východ“. Ten je myšlen výhradně ve smyslu Blízkého východu (také „blízkovýchodní oblast“, „blízkovýchodní region“). V kontextu práce je aplikován na arabský svět a islámské země v daném regionu. Stejně tak, když se vyskytuje zmínka o muslimských společnostech, jsou tím myšleny společnosti pouze v rámci vymezené oblasti. Do ní se řadí historicky i kulturně také státy Maghrebu. Stát Izrael, který geograficky patří do blízkovýchodní oblasti, prošel po rozpadu Osmanské říše odlišným vývojem, a pro účely práce je z výše uvedených termínů vyloučen. Výjimku v tomto případě tvoří Osmanská říše, která je nedílnou součástí blízkovýchodní historie a se kterou práce přirozeně také operuje.

Práce hojně používá také termín „orientalismus“. Na počátku slova je záměrně psáno malé písmeno, jelikož se práce řídí stejně psaným vzorem ze Saidovy publikace. Pokud se v práci vyskytuje Orientalismus s velkým počátečním písmenem, pak je odkazováno přímo na název Saidovy stejnojmenné knihy, nikoliv na samotný koncept. Ačkoliv je Saidova teorie v podstatě kritikou orientalismu, v rámci zjednodušení práce standardně používám termín „koncept orientalismu“, či „Saidův koncept orientalismu“, nikoliv „Saidův koncept kritiky orientalismu“, ačkoliv posledně jmenovaný termín dává možná zřetelnější význam.

2 TEORETICKÝ RÁMEC

2.1 Rámcový úvod do problému

Islámský Blízký východ představoval v minulosti významnou a mocnou oblast. Vznik a vzestup islámského náboženství, vláda pravověrných chalífů, dynastií Umajjovců či Abbásovců nebo mohutný rozmach Osmanské říše - blízkovýchodní oblast zažila mnohá údobí síly a slávy. Zhruba od 2. poloviny 18. století, spolu s počínajícím úpadkem říše s centrem na Bosporu, se však v souvislosti s blízkovýchodním regionem již o nějaké mocenské síle přestává hovořit. Slibnou pozici v šachovnici dřívějších mocenských vztahů postupně střídá potupná role poraženého. Oblast se stává působištěm západních velmocí.

Vedoucí postavení Západu vyvolalo mezi badateli uvnitř i vně muslimské společnosti řadu otázek. Otázka, která je pro následující práci klíčová, souvisí s povahou, rozsahem a důsledky vlivu Západu v průběhu 18., 19. a 20. století na celkový vývoj na Blízkém východě.

Téma působení Západu na Blízkém východě od konce 18. století právem poutalo a stále poutá pozornost badatelů z mnoha společenskovědních oborů. Politika západních velmocí určila (či alespoň výrazným způsobem ovlivnila) ráz vývoje blízkovýchodní společnosti na další dekády dopředu. Povahou, rozsahem a důsledky vlivu Západu na Blízký východ se zabývalo mnoho autorů, přičemž řada z nich svým dílem dosáhla celosvětového významu.

Z politicko-antropologické perspektivy se ve spojitosti s tímto tématem v odborných kruzích objevilo několik vlivných konceptů a myšlenkových proudů. Jednomu z nejvýraznějších vévodil literární kritik Edward W. Said. V roce 1978 vystoupil Said prostřednictvím své knihy *Orientalismus* s ostrou kritikou západní společnosti a její imperiální politiky na Blízkém východě. V díle popsal fenomén související s vnímáním Východu badateli, literáty či jinými autory ze Západu, jejichž

společným jmenovatelem bylo vytvoření umělého konceptu tzv. Orientalismu. Orientalismus ve smyslu souhrnného označení společenskovědního zkoumání Orientu západními odborníky působil jakožto objektivní vědecká disciplína. Ve skutečnosti jí nebyl; dle Saida sloužil mocenským cílům velmocí, které vůči východním kulturám uplatňovaly etnocentrický postoj. Tento západní přístup k východnímu regionu dle Saida dodnes převládá a je příčinou přetrvávající propasti mezi oběma kulturami. Autor, jenž reprezentuje postkoloniální myšlenkový proud, ve svých dílech naznačuje, že současný stav blízkovýchodní oblasti je důsledkem koloniálního a nekoloniálního působení Západu.

Další výraznou názorovou linii zastává například americký historik Bernard Lewis, který celá léta stojí v opozici proti Saidovým tezím. Přestože ovlivnění muslimských dějin západní společností je nesporné, Lewis zdůrazňuje, že to je především samotné nitro islámského světa, kde je třeba hledat odpověď na současný nepříznivý vývoj blízkovýchodní oblasti. Lewis ostře odmítá "hru na něčí obviňování", jež spočívá v hledání příčin úpadku zemí Blízkého východu mimo muslimskou sféru, kdy vina leží na těch druhých (v dějinách islámských zemí např. na Mongolech, Turcích, Američanech). Vnější okolnosti byly podle Lewise pouhým důsledkem krize uvnitř muslimské společnosti a tam je také nutno hledat řešení, jak z krize ven.

Ve výčtu významných autorů zkoumajících západní přítomnost v moderních blízkovýchodních (potažmo světových) dějinách má své pevné místo rovněž britský historik Elie Kedourie, který se zabýval širokou škálou témat souvisejících s dějinami islámu a judaismu. Již od počátku své badatelské kariéry zaměřil svou pozornost zejména na roli Velké Británie na Blízkém východě v období od smrtelné krize Osmanské říše po rozpad koloniální soustavy po 2. světové válce. Význačným rysem Kedourieho bádání se stala polemika s oficiálními stanovisky britského establishmentu. Kedourie nabídl nový a nevšední pohled na britskou

politickou mašinérii svého času řídící chod bývalé Osmanské říše a jejích držav.

Pokud se zabýváme vlivem Západu na Blízký východ, jeho příčinami a důsledky, je nutné upřít pohled také na samotný vztah daných světových celků, tedy Východu a Západu. Jedním z autorů, který se jej pokusil konceptualizovat, nutno podotknout, že s poměrně velkým úspěchem u veřejnosti, byl Samuel Huntington. V tezi o střetu civilizací Huntington předkládá svou vizi světa jakožto dějinného soupeření několika civilizačních okruhů. Jednotlivé celky se vymezují na základě kulturních, geografických a jiných znaků vůči sobě navzájem. V Huntingtonově pojetí existuje snad největší rozpor mezi tzv. západní civilizací a civilizací islámskou. Vztah Východu a Západu vidí autor jako skutečný střet dvou naprosto odlišných civilizací, který charakterizují nepřátelské pocity a vojenské konfrontace. Tyto negativní postoje budou na obou stranách převládat i v budoucnosti. Huntingtonova teorie byla reakcí na zcela odlišnou vizi budoucího světového vývoje, kterou nabídl světu americký filosof Francis Fukuyama.

V opozici vůči Huntingtonově, ale i Fukuyamově, koncepci stojí řada odborníků. Zajímavou alternativu budoucích vztahů předkládají například badatelé John Esposito či Rašíd al-Ghannúší.

V průběhu práce přijde řada na podrobnější rozbor jednotlivých interpretací. Abychom se k nim dobrali a byli schopni je snáze uchopit, je nutné si představit či připomenout to, co povahu vztahu Východu a Západu utvářelo.

2.2 Východní otázka ve světle velmocenské politiky

Blízký východ byl po staletí součástí významného impéria. V souvislosti s historickými interakcemi dané oblasti s evropskými mocnostmi je nezbytné věnovat pozornost politickým událostem, které s Blízkým východem a jeho minulostí přímo souvisí, to znamená zabývat se

moderními dějinami Osmanské říše. Následující text nabízí základní přehled politického vývoje Osmanské říše od nástupu krize po rozpad velmoci. Je zařazen z toho důvodu, aby navodil elementární představu o tehdejší dění na Blízkém východě, na něj upíral svůj zrak celý mocenský svět.

2.2.1 Předzvěst východní otázky

Osmanská říše, svého času přední vojenská a hospodářská velmoc, udávala ráz světových dějin po několik staletí, považována sebou i ostatními za silné a takřka neporazitelné impérium. Od 16. století se však její světlé dny pomalu blížily svému konci. Úspěchy na bitevních polích vystřídaly porážky. Ostatní sféry života v Osmanské říši nebezpečný trend následovaly. Vzdávající vnitřní krize země společně s postupným vzestupem sousedního Západu znamenaly pozvolný začátek konce bohaté osmanské historie.

Poslední záblesk slunce v dějinách Osmanské říše představovala vláda sultána Süleymana I. (1520-1566). Od 2. poloviny 16. století docházelo k pozvolnému úpadku slábnoucího impéria. Osmanskou říši postihla závažná krize, která postupně vyústila do jejího podřazeného postavení ve světové politice.

Krize říše nastala paralelně v několika sférách. V době, kdy dynamická Evropa přecházela k manufakturnímu kapitalismu, schylovalo se v osmanské říši k rozkladu feudálního timursko-sipáhijského systému. Následné snahy o jeho přestavbu selhaly. I v dalších oblastech začali Osmané zaostávat. Státní administrativa, ekonomický systém, armáda, to všechno si žádalo reformy. Přišly opožděně a již nemohly zbrzdit postupný rozklad říše, která se ocitla na periferii rychle se rozvíjející, moderní, kapitalistické západní Evropy. Další rozvratnou silou nepochybně byla vnitřní dezintegrace země, s průvodními jevy v podobě četných povstání v různých částech říše a banditismu.

Příčiny krize jsou rovněž dávány do souvislosti s demografickými problémy v Cařihradu, kde při výrazném nárůstu obyvatelstva nastaly potíže s jeho obživou. Na úpadku se podepsalo také zastavení osmanských výbojů, čímž byl vládnoucím elitám a nejen jim zastaven přísun bohatství. Za jeden ze stěžejních faktorů, který zpečetil osud říše, bývá pokládána inflace v důsledku cenové revoluce v Evropě. Odklon dálkového obchodu ze Středomoří rovněž sehrál vysoce nežádoucí roli.

2.2.1.1 Nástup velmocí

Za takových okolností bylo pouhou otázkou času, kdy nastane konfrontace existující situace v Osmanské říši s politickými aspiracemi evropských velmocí. Problematika střetu stále znatelněji pokulhávající Osmanské říše s dynamickými evropskými mocnostmi a ambiciózním carským Ruskem bývá souhrnně nazývána východní otázkou. Osmanská říše v té chvíli přestává být evropskými mocnostmi vnímána jako subjekt. Stává se objektem jejich politických ambicí.

Historikové dělí problematiku východní otázky do tří časově vymezených etap. Její počátek bývá spojován hned s několika událostmi. Jednou z nich je dobytí Cařihradu v roce 1453. Jiná vymezení periodizace východní otázky kladou její vznik do souvislosti s řeckou otázkou ve 20. letech 19. století. Nejvíce zmiňovanou událostí je však mír v Küçük Kaynarca v roce 1774. Od tohoto data se dle většiny soudobých badatelů odvíjí první etapa východní otázky. Druhá počíná s koncem řeckého povstání a končí berlínským kongresem. Třetí spadá do let 1878 – 1923. Pomyslnou tečku za východní otázkou tvoří poválečná konference v Lausanne.

V rámci své koloniální politiky vykazovaly evropské velmoci od 2. poloviny 18. století snahu o expanzi na Blízký východ. Vliv dříve významných evropských zemí, jakými bylo švédské impérium, polská říše, Nizozemí a Benátská republika, na půdě Osmanského impéria slábl. Do popředí se dralo Rusko. Svůj význam v oblasti posílily Velká Británie a Francie.

Francie, obvyklý spojenec Osmanské říše, si tradičně pěstovala přátelské vztahy s Vysokou portou. Jejich spolupráce byla trnem v oku rakouských i španělských Habsburků. Francouzské koloniální ambice slavily úspěch v podobě kapitulačních smluv, které pro francouzské obchodníky na území Osmanského impéria představovaly řadu privilegií. Francie také získala významnou výsadu být ochráncem katolíků v zemi a chránit práva katolické církve na svatých místech.

Pod maskou přátelství však Francie čile vypracovávala plány na rozdělení Osmanské říše. Jeden z nich byl projekt Ludvíka XIV. z 2. poloviny 17. století. Francie se chtěla zmocnit Egypta, Maroka, části Balkánu a Jónských ostrovů.

Východní otázkou se zabývalo také habsburské Rakousko, tradiční nepřítel Osmanského impéria. Rakouská strategie, pokud ji lze takto nazvat, spočívala v pozorování mezinárodní situace, od níž odvíjela své plány. Její postoj k problematice Osmanské říše se tedy měnil v závislosti na koaliční diplomacii.

Koloniální politika Velké Británie se původně orientovala spíše na oblasti Indie a Severní Ameriky. Blízký východ představoval zpočátku okrajovou sféru jejího velmocenského zájmu. Co se týče střetů Osmanské říše s evropskými mocnostmi, plnila Británie funkci jakéhosi prostředníka mezi soupeřícími stranami. Britská politika byla především mířena proti Francii, ve snaze ochromit její pozice. Británie měla ve Středomoří také své želízko v ohni: Levant Company, monopolní obchodní společnost, druhou největší po Východoindické společnosti. Během 19. století britská angažovanost v oblasti narůstala na intenzitě. A bylo to právě britské impérium, které ve východní otázce sehrálo jednu z klíčových rolí.

Na vznik východní otázky měla stěžejní vliv expanzivní politika carského Ruska. Za vlády Kateřiny II. (1762-1796) došlo ke třetí rusko-turecké válce. Příčin konfliktu existovalo hned několik - ruská snaha zmocnit se Polska, výboje ruské armády do Černomoří, spory o Krymský chanát. Lépe připravené Rusko si při konečných mírových jednáních v

Küçük Kaynarca mohlo diktovat podmínky. Den, kdy byla v ležení ruské armády v jižní Dobrudži uzavřena mírová dohoda, 21. červenec 1774, vstoupil do dějin.

Mírová smlouva zajistila Rusku trvalý přístup k Černému moři, umožnila svobodnou plavbu obchodním lodím, přisoudila Rusku nevelké, ale zato strategické územní zisky a uznala nezávislost Krymského chanátu, jež se stal nástrojem ruské rozpínavosti v Černomoří. V souvislosti se svou přítomností v Černomoří začala carská velmoc usilovat o otevření úžin Bosporu a Dardanel pro válečné loďstvo. Její snahy se u evropských velmocí setkaly s tvrdým odporem. V zájmu zachování politické rovnováhy se trvale pokoušely oslabit ruský vliv. Dalším významným ziskem, který mírová smlouva Kateřině II. přinesla, bylo právo považovat se za ochránce pravoslaví ve svatých místech Osmanské říše. Nebezpečí této výsady tkvělo v jejím možném zneužití v podobě zasahování Ruska do vnitřních záležitostí Osmanů. Navíc Rusům hrála do karet v otázce Balkánu.

Küçük Kaynarca otevřela Rusku cestu k východní problematice. Tímto momentem se carská velmoc aktivně zapojila do boje o dědictví Osmanské říše, jakožto rovnocenný soupeř ostatních mocností.

2.2.2 Velmocenské ambice v 1. etapě východní otázky

V 80. letech 18. století předložilo Rusko dvě koncepce řešení východní otázky. První z nich rozpracovávala projekt na dělení Osmanské říše. (Rusko se stalo první velmocí, která vyrukovala s tímto záměrem.) Měla dvě varianty. Střízlivější z nich plánovala ruský zábor Úžin, Krymu a části Balkánského poloostrova. Rakousku by připadla Bosna, Srbsko a Dalmácie, Francii Egypt a Benátkám Morea, Kréta a Kypr. Druhá varianta počítala s obnovením Byzantské říše jakožto řeckého státu s hlavním městem Cařihradem, odkud by celé zemi vládl carevnickův vnuk Konstantin Pavlovič.

Ve druhé, umírněnější koncepci řešení východní otázky ruská diplomacie zamýšlela zachovat územní integritu Osmanské říše. Za těchto okolností mělo Rusko v plánu upevnit své pozice v Cařihradě a vystupovalo jako protektor osmanského sultána. Carská velmoc se v průběhu let střídavě přikláněla k oběma koncepcím. Ke které zrovna vzhlíželo, záleželo na aktuálním mezinárodním dění.

Po uzavření rusko-rakouského spojení anektovala Kateřina II. v roce 1783 Krymský chanát. V téže roce vyhlásila ruský protektorát nad Gruzii. Osmanský sultán se vzhledem k převaze protivníkových sil zpočátku nevzmohl na odpor. V roce 1784 uzavřel dohodu povolující volnou plavbu ruských lodí Úžinami. Bezprostředně poté zahájila carská mocnost budování válečného přístavu v Sevastopolu.

Další kroky k oslabení vlivu osmanské moci podnikali spojenci na Balkáně, kde podporovali tamní protitureckou atmosféru. Rakouskému císaři Josefu II. se navíc podařilo neutralizovat spojení Osmanů Francií. Zásahu na tom měla jeho sestra Marie Antoinetta. Roku 1787 bylo ukončeno působení francouzských poradců u osmanské armády. Rusko-rakouské spojení křížilo cestu mezinárodním zájmům Velké Británie. V úsilí o zabránění ruské expanzi směrem do Levanty se jejím základním cílem stalo udržení integrity Osmanské říše.

V roce 1787 dostalo Rusko od osmanského sultána ultimátum, dle kterého měli Rusové vyklidit Krym. Carevna na ultimátum odpověděla vyhlášením války. Rusko získalo na svou stranu Rakousko, Osmanská říše mohla počítat s diplomatickou pomocí trojstranné koalice Velké Británie, Nizozemí a Pruska. Později se k nim přidalo i Švédsko. Boje byly ukončeny v roce 1792 mírovou dohodou v Jasech. Osmanský sultán byl nucen podepsat smlouvu zprostředkovanou trojstrannou koalicí. Mírová dohoda kopírovala ujednání z Küçük Kaynarca. Rusko zůstalo na Krymu a také mohlo nadále vykonávat funkci protektora nad Gruzii.

Na konci první etapy východní otázky dochází ke změně postoje Ruska vůči Osmanské říši. Vzhledem k tomu, že Rusko naplnilo své

mocenské aspirace a spory mezi zeměmi byly urovnány, uchýlilo se k umírněnější koncepci řešení východní otázky.

Tradiční spojenec Osmanské říše Francie byl tou dobou zaneprázdněn změnou politického klimatu v zemi. Francouzské revoluční války sledovali Osmané z povzdálí, jakožto jediný neutrální evropský stát. Francouzská politika si dobře uvědomovala důležitost Osmanského impéria v mezinárodních vodách, a proto se i v revolučních časech všemožně snažila uchovat svůj vliv na sultána a Vysokou portu. Osmanská říše stále v Evropě platila za významnou velmoc, která mohla svým spojencům rozhodujícím způsobem napomoci v případných konfliktech s protivníkem. Cařihrad se stával důležitým střediskem diplomatických misí evropských mocností.

Změna přátelského přístupu osmanského sultána k Francii nastala ve spojitosti s Bonapartovým ziskem Jónských ostrovů. Výsledky mírové smlouvy s Rakouskem v Campo Formiu roku 1797, po Napoleonově tažení do Itálie, znamenaly pro Osmanskou říši jasné ohrožení. Francie se dostala do jejího přímého sousedství. Náhle bylo sultánovi zřejmé, že Francie nesleduje politiku zachování integrity, ale vytváří si prostor na přední místo při případném dělení jeho říše. Dříve spojenecké vztahy obou zemí znatelně ochladly.

Strategické cíle následné francouzské expedice do Egypta byly zjevné. Kromě výše zmíněných snah o zisk částí Osmanské říše při jejím dělení, chtěla Francie ochromit Velkou Británii a ohrožit její nadvládu v Indii. Připravovala si půdu k expanzi do Levanty, Mezopotámie, Persie a také do Indie. Británie odpověděla úspěšnou ofenzívou u Abú Qíru.

Za Napoleonova působení došlo ke zpřetrhání mnohaletých dobrých vztahů Francie a Osmanské říše. Proti Bonapartovi se postavily také Velká Británie a Rusko, které s osmanským sultánem podepsaly spojeneckou smlouvu. Tříčlenná turecko-rusko-britská koalice sledovala plán zachování nezávislosti a územní integrity Osmanské říše. Úsilí o

udržení celistvosti sultánova impéria se na nějaký čas stalo hlavním programem britské mezinárodní politiky.

Do konce první etapy východní otázky došlo ještě k několika pozoruhodným obrátům v mezinárodní politice. Aby narušila koaliční vztahy, snažila se Francie o spojení s Ruskem. V roce 1800 ruská diplomacie vypracovala plán na dělení Osmanské říše podle polského vzoru. Kořist si mělo mezi sebou rozdělit Rusko, Francie, Rakousko a Prusko. Hned následující rok, po smrti cara Pavla I., převážil u ruských elit umírněný přístup k východní otázce.

Po francouzském úspěchu u Slavkova byl sultán Selim III. nucen přehodnotit své vztahy k Napoleonovi. Podepsal s Francií spojeneckou smlouvu proti Rusku. Avšak v roce 1807, v rámci dohody o protibritské hospodářské blokádě, uzavřela Francie s Ruskem tylžský mír. Ten obsahoval i příslib cara Alexandra I., že pokud dojde k dělení Osmanské říše, nebude Francie opominuta.

Další rusko-turecká válka, která probíhala v letech 1806-1812, byla ukončena mírem v Bukurešti. Značný podíl na zastavení bojů měla britská diplomacie v Cařihradě. Bukurešťská mírová smlouva přirklá Rusku Besarábii. Tou dobou se Osmanská říše otřásala pod vlnou vnitřních nepokojů v říši. Její definitivní rozklad měl však přijít až o více než století později.

Konec 1. etapy východní otázky se nesl ve znamení bojů o nezávislost Řecka. Řecké povstání vypuklo v Moldavsku, Valašsku a na poloostrově Morea v roce 1821. V lednu 1822 byla všeřeckým kongresem vyhlášena nezávislost Řecka. Proti povstalcům se postavila Svatá aliance, Rusko, Rakousko i Velká Británie. Sultán Mahmud II. reagoval vyhlášením svaté války proti vzbouřencům. Jedním z jejích projevů bylo uzavření Úzin všem řeckým lodím, na čemž hospodářsky trátilo zejména Rusko. V tu chvíli nastal obrat v postoji cara Alexandra I. vůči osmanskému sultánovi. Také Británie záhy prodělala změnu v přístupu k řecké otázce. Na výsluní britské zahraniční politiky stanul v roce 1822

George Canning. Nastolil nový program britské diplomacie, stojící v opozici k dřívějším koncepcím a koncepci Svaté aliance. Zakládal se nikoliv na boji proti národním hnutím, ale na jejich podpoře. Za tímto mazaným plánem stály britské imperiální cíle: materiální výpomoc mladým zemím má být kompenzována jejich ovládnutím.

V roce 1824 zasáhl do bojů egyptský místodržící Muhammad Alí. Na osmanské straně dosáhl rozhodných vítězství nad povstalci. Roku 1827 se Rusko, Velká Británie a Francie usnesly na spojení podepsáním londýnské konvence. Za pár měsíců se střetly s turecko-egyptsko-tuniským loďstvem v bitvě u Navarina. V jedné z největších námořních bitev 19. století byla osmanská armáda krvavě poražena. V reakci na osmanskou drtivou prohru vypukla další rusko-turecká válka. Drinopolský mír znamenal pro Osmanskou říši opět nezdár, ztrátu Dunajských knížectví Moldavsko a Valašsko, jenž se staly ruskými protektoráty. Dále byly uznány autonomie Srbska a Řecka. V londýnském protokole v roce 1830 přiznaly Řecku úplnou nezávislost koaliční velmoci. Dva roky poté bylo Řecko oficiálně vyhlášeno absolutní monarchií.

2.2.3 Vyhranění pozic v průběhu 19. století

Druhou etapu východní otázky lze charakterizovat zostřením britsko-ruských rozporů na poli mezinárodní politiky, které vyústily až do zásadního ozbrojeného konfliktu. Také ve vztazích britsko-francouzských docházelo k prohlubování střetů.

Velmoci stále více zasahovaly do vnitřní situace v Osmanské říši. Příkladem události se stal spor egyptského vládce s osmanským sultánem. Nesplněný slib Mahmuda II. daný Muhammadu Alímu, v jehož rámci měl sultán za pomoc egyptských jednotek v Řecku podstoupit egyptskému místodržícímu Sýrii, rozpoutal konflikt. Rusko podporovalo osmanského sultána. Francie se přiklonila na stranu Muhammada Alího. Británie váhala. Při roztržení říše hrozilo, že Egypt upadne pod vliv Francie a Cařihrad budou ovládat Rusové. Proto britská diplomacie v čele

s lordem Palmerstonem stále důrazněji prosazovala koncepci zachování územní integrity Osmanské říše. V praxi to vedlo k úsilí o urovnání vnitřních rozbrojů v zemi.

Ke stejnému plánu se v roce 1833 uchýlilo také carské Rusko, které dosáhlo podepsání spojenecké smlouvy se sultánem v Hünkâr Iskelesi. Car Mikuláš I. se přiklonil ke koncepci zachování celistvosti Osmanské říše, jelikož doufal, že se Cařihrad stane protektorátem Petrohradu. Významnost smlouvy spočívala v nových obranných nařízeních týkajících se režimu Úžin. Osmanská říše se na 8 let dopředu zavázala, že při válečném stavu neumožní cizím lodím plavbu přes Bospor a Dardanely. Na smlouvu z Hünkâr Iskelesi reagovaly protestně Británie i Francie. Především britsko-ruské vztahy se začaly nebezpečně zhoršovat. Britové důsledně sledovali politiku omezení ruského vlivu na Cařihrad.

Vedle koncepce o zachování integrity osmanské říše, která vlivem lorda Palmerstona v britské diplomacii převažovala, se objevil další, méně ambiciózní plán, který zastával stoupenec volného obchodu Richard Cobden. Vystupoval proti koloniální a protiruské politice. Považoval za výhodnější nevměšovat se do rusko-tureckých vztahů. Pouze za takových okolností může dle něj dojít k žádoucímu rozvoji obchodu v Osmanské říši.¹

V této fázi vstoupila nenápadně do hry další velmoc. Důležitého postavení však dosáhla až v následujícím období. V rámci reformy armády požádal sultán o pomoc pruské specialisty. Tím momentem vstoupilo Prusko do východní otázky a angažovalo se v ní (později jako Německo) po dobu trvající téměř sto let.

V roce 1838 dosáhla Británie na osmanském sultánovi významného hospodářského úspěchu. V konvenci podepsané v Balta Limani si mimo

¹ GOMBÁR, Eduard. *Moderní dějiny islámských zemí*. Praha: Univerzita Karlova v Praze. Nakladatelství Karolinum, 1999. ISBN 80-7184-599-X. s. 123.

jiné vymohla zrušení monopolů a lokálních cel na zemědělskou a jinou produkci na celém území Osmanské říše. Dohoda těžce poškozovala osmanské hospodářství, zejména pak Egypt. Dopady na sebe nenechaly dlouho čekat. Osmanská říše se pomalu přesouvala na periferii světové ekonomiky. Konvence vyvolala další vnitřní konflikt Cařihradu s Egyptem. Za krátko došlo k jeho internacionalizaci. Řešení sporu přinesla první a druhá londýnská dohoda, z roku 1840, respektive 1841. Velmoci se shodly na principu kolektivní pomoci Osmanské říši, což ve svém důsledku vedlo k ospravedlnění kolektivního vměšování do vnitřních záležitostí. Také se projednával problém Úžin, které měly napříště zůstat uzavřené pro válečné lodě všech států, vyjma případu, kdy Turecko vstoupí do války. Na tomto bodu nejvíce ztrácela ruská diplomacie. Následkem toho se car definitivně přiklonil ke koncepci rozdělení Osmanské říše. Otěže východní otázky přebíral do svých rukou Londýn.

2.2.3.1 Střet koncepcí

Ve třicátých letech 19. století tedy došlo k vyhranění dvou určujících koncepcí řešení východní otázky. Rusko zastávalo koncepci rozdělení Osmanské říše, Británie chtěla zachovat její územní integritu. Na svou stranu získala Francii. Napětí v rusko-britských vztazích kulminovalo se vznikem sporu mezi pravoslavným a katolickým duchovenstvem o správu svatých míst v Palestině. Posloužil jako záminka k propuknutí krymské války v letech 1853 - 1856. Car si činil nárok na ochranu všech pravoslavných poddaných osmanského sultána, což by mu umožnilo trvale zasahovat do vnitřních záležitostí země. Nesprávně však odhadl protivníkovy síly.

Krymská válka, již se na straně Osmanské říše aktivně zúčastnily Británie, Francie a Sardinské království, se stala prvním velkým střetem mezi dvěma koncepcemi řešení východní otázky. V rámci dělení Osmanské říše si Rusko myslelo na zisk strategických území Úžin, Cařihradu, Balkánu a východní Anatolie. Cíle britské imperiální politiky mířily proti ruské expanzi, ovládnutí Cařihradu carem by nejspíš

předcházelo ruskému postupu do Indie. Britským národní zájmům vyhovovala lépe představa centralizované říše, umožňující pronikání zahraničního kapitálu.

Konec války znamenal katastrofální porážku Ruska. Pařížská mírová smlouva potvrdila nezávislost a územní celistvost Osmanské říše. Garanty bylo prohlášeno Rakousko, Británie a Francie. Rusové mimo jiné ztratili pozice na Černém moři, kterým mohly napříště plout pouze obchodní lodi.

Z války nejvíce těžila Británie. Ruský vliv v osmanské říši plynule vystřídal vliv kapitalistických velmocí. Carská mocnost ustupovala do pozadí. Její další aktivita se zúžila především na problém otázky Černého moře.

V 70. letech 19. století v Evropě znatelně zeslábl vliv Francie, v důsledku její porážky ve válce s Pruskem. Naopak vzrostla moc nově zformovaného Německa a také Rakouska-Uherska, jehož mocenské zájmy ve východní otázce cílily na Balkán.

Tou dobou vrcholila v Osmanské říši krize, která zasáhla i do mezinárodního dění. Hladomor, zadluženost systému, následný státní bankrot a události na Balkáně silně zahýbaly vnitrostátní politikou. V Bulharsku a Srbsku vypukla povstání. V Srbsku přerostlo ve válku. Rusko bylo odhodláno Balkán vojensky podpořit. V důsledku britské iniciativy byla do Cařihradu v roce 1876 svolána mezinárodní konference, která byla nakonec rozpuštěna, aniž by bylo dosaženo nějakého řešení. Nezdar konference předznamenal konec mírové fáze východní krize.

V letech 1877 – 1878 proběhla rusko-turecká válka. Z předběžné mírové smlouvy v San Stefanu těžilo Rusko. Smlouva vzbudila nepříznivý ohlas evropských velmocí. Následkem toho byl v roce 1878 svolán kancléřem Bismarckem do Berlína mezinárodní kongres. V jeho rámci Britové opustili koncept zachování územní celistvosti Osmanské říše. Dělení dědictví „nemocného muže na Bosporu“ bylo započato. Berlínský

protokol mimo jiné uznal úplnou nezávislost Srbsku, Černé hoře a Rumunsku. Bulharsko se rozdělilo na dvě části, samostatné knížectví a autonomní Východní Rumélii. Rakousko-Uhersko dostalo souhlas k okupaci Bosny a Hercegoviny. Rusko získalo území jižní Besarábie, Ardahan, Kars a Batumi. Bayezit zůstal v tureckých rukou. Územní ústupky byly přislíbeny také Řecku.

Největší úspěchy na Berlínské konferenci dosáhla Británie. Rusko, ačkoli vyhrálo válku, přílišné důvody k oslavě nemělo.

2.2.4 Smrt nemocného muže na Bosporu

Třetí a poslední fáze východní otázky se nesla v duchu pozvolného rozpadu Osmanské říše. Její vnitřní záležitosti se zpravidla řešily mezinárodními zásahy. Narůstající vměšování evropských velmocí se uskutečňovalo s cílem uzurpovat co největší podíl na dědictví osmanského sultána.

V Egyptě soupeřily o vliv Francie a Británie. Významnou roli sehrála otázka Suez. Po státním bankrotu podléhala země (nejen finanční) britsko-francouzské kontrole. Neklidný vnitřní vývoj doprovázený vydatnými projevy arabského nacionalismu vyústil v roce 1882 v oficiální britskou okupaci Egypta. Sultán Abdulhamit II. pochopil, že se Británie definitivně vzdala konceptu na zachování územní celistvosti říše. Snaha najít spojence jinde vedla ke spojení s Berlínem. Německo tímto okamžikem vystoupilo ze stínu druhořadých velmocí.

80. léta 19. století dala volný průchod širokému pronikání Němců na Blízký východ, ať už v hospodářské či vojenské oblasti. Berlín postupně získal rozhodující vliv v Cařihradu. Události, jako byly rozvoj železnice, telegrafů, reorganizace turecké armády, se neděly náhodou. Německo připravovalo osmanskou půdu na světovou válku. Ruku k dílu v budování příznivých podmínek přiložila vláda mladoturků.

Během let 1911-1913 došlo k dalšímu podlomení říše. Itálie se s cílem územního zisku vojensky angažovala v Libyi, na Balkáně následně propukly úspěšné války za evropský zbytek osmanského dědictví.

Vstup Turecka do první světové války probíhal pod iniciativou mladoturků. Počáteční pokusy osmanského vedení o spojení s Francií proti ruské hrozbě selhaly. Odmítnutí Francouzů zrcadlilo fakt, že se velmoc na řešení východní otázky již domluvila s Británií a Ruskem. Spojenecká smlouva s Německem přivedla značně podlomenou Osmanskou říši k definitivnímu konci její historie.

Rozpad Osmanské říše měl překvapivě dlouhý průběh. Rozhodným podílem k tomu přispěl nejednotný postup velmocí. Již mír v Küçük Kaynarca odhalil evropským mocnostem počáteční stadium těžké choroby sultánovy říše. Jelikož však země platila v Evropě za významnou velmoc, vhodnou ve všech směrech ke spojení, byla vytrvale udržována při životě.

Evropské mocnosti ve východní otázce uplatňovaly nekonzistentní politiku. Jednaly podle svých momentálních imperiálních zájmů, tu se přiklonily ke konceptu zachování územní celistvosti Osmanské říše, tu k druhému programu. Jedna velmoc vedle druhé sledovala své mocenské ambice, souhrnně se projevující ve snaze získat v Cařihradě co největší vliv a co nejvíce omezit vliv ostatních mocností.

Nelze říci, že by některá z velmocí nezištně chránila zájmy Turecka. Tak například Británie, pokud zrovna inklinovala k plánu na zachování územní integrity Osmanské říše, dobře věděla, jaké koloniální cíle ji k tomu vedou. Územní celistvost země pro ni v danou chvíli byla výhodnější, aby tvořila obrannou zeď potenciální expanzi Ruska dále na východ. Jakmile ruské nebezpečí ustalo, nic Britům nebránilo v opuštění zásady územní integrity a v zahájení okupace osmanských území.

Důvodů, proč Osmanská říše tak dlouho vydržela odolávat konci, je několik. V zásadě však rozhodující roli sehrály evropské diplomacie, které, ač na to kapacitu nepochybně měly, se po dobu více než dvou staletí nedokázaly a patrně ani nechtěly shodnout na jednotném řešení východní otázky.

3 DĚJINNÉ MILNÍKY VZTAHU ZÁPADU A VÝCHODU

Vztah Východu a Západu byl již od svého počátku komplikovaný a nejednoznačný. V průběhu času v něm docházelo k různým výkyvům. Dominantní úlohu ve vztahu hrála vždy politika a odsouvala ostatní aspekty vzájemného kontaktu do pozadí. (Přestože kulturní a obchodní styky obou celků v dějinách lze rovněž označit za významné.) Politické události jsou tedy tím, co nás v danou chvíli zajímá.

Kapitola pojednává o historických křižovatkách ve vztahu Východu a Západu. Jsou jimi myšleny významné dějinné události, které se na Blízkém východě s přičiněním západních zemí udály. Tyto mezníky se neobešly bez dopadů. Určovaly budoucí vývoj vztahu obou celků a definovaly úhel, jakým byl Východ Západem nazírán.

Text je rozdělen do tří dějinných fází. Každá z fází má své charakteristické rysy, jež ji provází. Ty se týkají nahlížení Západu na Východ, jeho intenzitou, způsobem a důsledkem. V samotném počátku první fáze dochází ke změně evropského přístupu k Východu. V souvislosti s krizí Osmanské říše si Západ začíná uvědomovat slabiny dříve obávaného protivníka. Kontakty s muslimským světem se zintenzivňují, Evropa sprádá své plány na ovládnutí území a Napoleon se pouští do realizace megalomanského projektu v Egyptě. Osmanská říše však ještě zažije chvíle rozmachu, konkrétně její egyptská část, kterou na nějaký čas promění na středomořskou velmoc Muhammad Alí. Ztrátou místokrálovy moci síla Egypta končí, stejně jako první fáze textu.

Po Napoleonově expedici přichází v Egyptě na řadu další evropský projekt, stavba Suezského průplavu, která započíná fázi dvě. Západ se na Východě čím dál více angažuje a stále častěji také zasahuje do vnitřních záležitostí Osmanské říše. Je to právě egyptský průplav, který významnou měrou ovlivňuje vztah Východu a Západu. V důsledku jeho výstavby se země zadlužuje. Zároveň vzrůstá její význam jakožto strategického prostoru při cestě do zemí jižní Asie a dál. Situace v zemi na Nilu nabírá

na obrátkách, finanční krize klepe na dveře a země se posléze zahaluje do hávu britské okupace.

Fáze tři dle stanovené datace je labutí písni Osmanské říše a jejích držav. Velké procento osmanského území již kontrolují jiní. Egypt prochází okupační érou, po níž se jeho statut mění na protektorátní území. V rámci dané fáze se text převážně zabývá působením plukovníka T.E. Lawrence na Blízkém východě. To sice představuje poněkud netradiční milník, nicméně Lawrencově příběhu je dán prostor z toho důvodu, že zajímavě ilustruje tehdejší vztahy mezi Východem a Západem. Na jeho pozadí lze pozorovat přelomové události historického významu ústící v nové přerozdělení světa.

3.1 Fáze 1: 1798 – 1841

3.1.1 Francouzská expedice do Egypta

Významným milníkem v historické interakci Evropy a Východu se stala francouzská expedice do Egypta. Měla dalekosáhlé důsledky. Změnila zavedené politiky, zničila francouzské pozice u osmanského sultána. A v neposlední řadě, předznamenala způsob nazírání západních obyvatel na Orient na dekády dopředu.

Ve druhé polovině 18. století začínají evropské velmoci projevovat zvýšený zájem o expanzi na Blízký východ. Pozoruhodným vývojem ve vztahu k oblasti prošla Velká Británie. V průběhu 18. století se ve střetech Osmanské říše s evropskými mocnostmi stavěla spíše do role prostředníka. Oblast Blízkého východu tehdy stála na okraji zájmu britské velmoci. Podobně jako v Indii a Severní Americe, což byla hlavní pole působnosti jejích mocenských ambicí, i zde v roli jejího nepřítelé figurovala Francie. Původně nepříliš aktivní britská politika se na přelomu 18. a 19. století začíná na Blízkém východě významně angažovat.

Důležitou roli hrála na Blízkém východě Francie. S Osmanskou říší měla uzavřené smlouvy o obchodní spolupráci, které poskytovaly francouzským obchodníkům v zemi výsady. Její politika vůči Vysoké portě byla ovlivněna jejími obchodně-politickými zájmy a ačkoliv se stavěla do pozice spojence Osmanské říše, disponovala rovněž plány na její rozdělení. Za francouzských revolučních válek si Francie udržovala velký vliv v oblasti. V té době bylo na Osmanskou říši nahlíženo jako na významného hráče na poli mezinárodních vztahů, neboť mohl svým spojencům rozhodným způsobem napomoci v případných konfliktech. Po Bonapartově zisku Jónských ostrovů se vztahy obou velmocí zkomplikovaly. Přímé sousedství Francie znamenalo pro sultána hrozbu.

V roce 1798 se uskutečnila francouzská expedice do Egypta. Měla za cíl zajistit Francii strategickou pozici v oblasti s následnou možností expanze na další osmanská území. Také usilovala o oslabení britských sil na Blízkém východě a v Indii.²

Výprava zahájila cestu na čtyřech místech ve Francii. Lodě se později setkaly na moři. Bonaparte vyplul 19. května 1798 z Toulonu na palubě vlajkové lodi s názvem L'Orient.³ Francouzi se vylodili na konci června 1798 nedaleko Alexandrie, kde porazili tamní vojsko mamlúků. Bonapartovo tažení poté pokračovalo na Káhiru. Francouzskému vylodění předcházela mystifikace namířená proti veliteli britských námořních sil, admirálu Horatiu Nelsonovi, který v jejím důsledku očekával Francouze u Gibraltaru, neboť byl přesvědčen, že Bonaparte míří do Indie. Poté, co byl vyveden z omylu, pospíchal k Alexandrii, kam však dorazil příliš brzy a francouzskou flotilu minul. Podnikl ještě další dvě plavby nesprávným

² V srpnu roku 1797 sdělil Bonaparte Direktoriu: „Brzy dospějeme k názoru, že k tomu, abychom zničili Anglii, musíme dobýt Egypt.“ BARNETT, Corelli. *Bonaparte*. Brno: Nakladatelství Jota, 2005. 221 s. ISBN 80-7217-352-9. s. 56.

³ tamtéž.

směrem (Cařihrad a Sicílie) a teprve poté znovu zamířil ke břehům Egypta.

Rosettský přístav obsadili Francouzi bez boje. Hlavní bitva se odehrála na západním břehu Nilu u Gízy⁴ dne 21. července 1798. Pro mamlúky vedené Murádem Bejem představovala drtivou porážku. Bonaparte měl k dispozici zhruba dvakrát více mužů než mamlúcký velitel. Francouzi během expedice vyhlášovali, že cílem jejich výpadů není osmanský sultán, ale mamlúčtí bejové, od jejichž tyranie je potřeba Egypt osvobodit. Bylo vydáno prohlášení k obyvatelům Egypta, ve kterém se Bonaparte zavázal respektovat Boha, jeho proroka a Korán.⁵ Pro Vysokou portu však útok doposud přátelské velmoci představoval násilné porušení mezinárodního práva.⁶ Masakr u Nilu způsobil v Káhiře paniku, mamlúcký vládce Ibráhím Bej se dal na útěk do Sýrie a město opustili taktéž další mocní mamlúci, čímž umožnili rabování liduprázdných paláců.

Po kapitulaci Káhiry nastolil Bonaparte v Egyptě vládu francouzských důstojníků podporovanou místními úředníky. Po vzoru francouzské správy byly zavedeny nové správní orgány, do nichž zasedli domorodí velkoobchodníci a významní muslimští duchovní. Ke změnám došlo i v jiných sférách každodenního života Egyptanů, bylo například přistoupeno k přímému vybírání daní.

⁴ Legendární „bitva u pyramid“, jak je střet označován, se ve skutečnosti odehrála až 9 mil od pyramid. GOMBÁR, Eduard. *Moderní dějiny islámských zemí*. Praha: Univerzita Karlova v Praze. Nakladatelství Karolinum, 1999. 427 s. ISBN 80-7184-599-X. s. 30.

⁵ BARNETT, Corelli. *Bonaparte*. Brno: Nakladatelství Jota, 2005. 221 s. ISBN 80-7217-352-9. s. 58.

⁶ JACOB, Samuel et al. *History of the Ottoman Empire* [online]. 2nd edition. London and Glasgow: Richard Griffin and Company, 1854. 477 s. s. 403.

3.1.1.1 Nástup moderního orientalismu

Bonapartova expedice do Egypta bývá vnímána jakožto počátek moderních kolonizačních dějin. Dle Edwarda Saida významně připravila scénu nástupu moderního orientalismu. Na Egypt bylo pohlíženo jako na „živoucí provincii, laboratoř či dějiště procesu západního poznávání Orientu“.⁷ Rozdíl v dřívějších výpravách do oblastí Blízkého východu a francouzskou expedicí v roce 1798 tkvěl především ve velikosti a propracovanosti Napoleonova projektu. Francouzského generála doprovázel do Egypta početný sbor vědců a specialistů, kteří zemi podrobili rozsáhlému výzkumu. Celkem více než 170 badatelů se v Egyptě věnovalo například geologii, geografii, flóře, fauně, historickým památkám a soudobé společnosti, a to s takovou pozorností, která dosud nebyla projevena žádnému jinému národu. Neobvyklá primárně vojenská výprava podnítila historickou imaginaci Evropanů a Egyptanů na další desítky let dopředu.⁸ Výsledkem pílě Napoleonových vědců bylo ambiciózní dílo *Popis Egypta (Description d’Égypte)*.

Popis Egypta se stal monumentální výpovědí o významnosti, kterou ve vědomí Evropanů na přelomu 18. a 19. století orientální svět pobíral.⁹ Dílo o čtyřiaadvaceti objemných svazcích bylo vydané v letech 1809 až 1813. Vzbudilo velký ohlas a podnítilo zájem Evropy o Egypt, zejména pak o jeho bohatou starověkou minulost.¹⁰

⁷ SAID, Edward W. *Orientalismus: Západní koncepce Orientu*. 1. vydání. Praha: Paseka, 2005. 464 s. ISBN 978-80-7185-921-5. s. 56.

⁸ ALBIN, Michael W. Napoleon`s „Description de l’Égypte“: Problems of Corporate Authorship. *Publishing History*. 1980. Vol. 8 s. 65-85. s. 65.

⁹ tamtéž.

¹⁰ JOHSON, Paul. *Civilizace starého Egypta*. 1. vydání. Praha: Academia, 2002. 262 s. ISBN 80-200-0949-3. s. 239.

V srpnu roku 1798 Napoleon založil Egyptský institut (*Institut d'Égypte*). Na rozdíl od akademických orientalistů zaměřených v tehdejší době vesměs na zkoumání klasického období se pracovníci Egyptského institutu specializovali na studium současného Orientu.

Počátky moderního orientalismu klade Said do období konce osmnáctého a počátku devatenáctého století. Tehdy dochází ke zvýšení počtu reprezentací Orientu. Orient se stává předmětem (nejen) vědeckého zájmu západních autorů ve stále větší míře. Dle Saidovy argumentace panuje v orientalistických kruzích přesvědčení, že Orient nedokáže vytvořit sám vlastní obraz, musí být tedy zpodobněn či zastoupen někým jiným. Vzniká řada jeho zobrazení, která svou povahou odkazují spíše na kulturu, ze které vzešla a nikoliv na skutečný Orient. Francouzská expedice do Egypta nachází v obdobných reprezentacích oblasti inspirační zdroj. Napoleon měl před zahájením výpravy nastudovány texty evropských autorů zabývajících se islámskými zeměmi, jako byl např. hrabě de Volney.

Edward Said označuje expedici jako „první z řady evropských konfrontací s Orientem, v nichž se odborné poznatky orientalistů dočkaly přímého funkčního koloniálního využití“.¹¹ Dle něj Francie přistupovala k Egyptu jakožto k zemi upadlé do barbarství, přičemž na bedrech Západu spočíval úkol vyzdvihnout ji k její původní velikosti. Výprava a její důsledky stály u vzniku moderního pohledu na Orient. Mise podnítila zrod nových projektů, kterými západní autoři prostřednictvím nového jazyka orientalismu jakožto zdokonaleného nástroje zobrazení „rekonstruovali“ a znovu vytvořili Orient.¹² V konečném důsledku tak dochází k potlačení vlastních orientálních dějin. Jejich místo nově zaujímají dějiny identické

¹¹ SAID, Edward W. *Orientalismus: Západní koncepce Orientu*. 1. vydání. Praha: Paseka, 2005. 464 s. ISBN 978-80-7185-921-5. s. 97.

¹² tamtéž, s. 104.

s dějinami západními. Orient je zaznamenán prostřednictvím západní terminologie a stává se předmětem moderní evropské vědy.

Saidův rozbor monumentálního Popisu Egypta poukazuje na jedinečnost díla, která tkví nejen v jeho rozsahu, ale zejména v přístupu zainteresovaných badatelů k tématu. Obsáhlá zkoumání země v rámci různých oborů probíhala s vědomím velkoleposti egyptských dějin. Látka byla zpracována ve vztahu k dávné minulosti. Daný kontext zasazuje Egypt nikoliv do současnosti, ale do dávného starověku, který se navíc v tomto případě pojí výlučně s tehdejšími evropskými kontakty s Orientem. Egypt je tak chápán jako „jeviště“, které sloužilo a bude sloužit jako prostor, na kterém dochází k historicky význačným událostem.¹³

Popis Egypta nese základní charakteristiky moderně orientalistického přístupu, tak, jak jej vymezuje Said. Dílem prostupují ambiciózní představy o připodobnění Orientu Západu a o zmodernizování země dle evropského vzoru. Současně s tím se spřádají plány na nové vymezení Egypta a jeho identity, které se ovšem nijak neztotožňují s idejemi místních obyvatel. Ty nejsou v daném projektu vůbec brány v potaz. Západ, v tomto případě konkrétně Francie, vytváří skrze velkolepé literární dílo nové egyptské dějiny, kdy vlastní egyptské a orientální dějiny s jejich identitou a souvislostmi nahrazuje za dějiny evropské či světové.¹⁴ Egypt je takto v očích Evropanů chápán: vždy dáván do souvislostí se západní historií, které je v podstatě podřízen.

3.1.1.2 Francouzská přítomnost v Egyptě

Za krátkou zmínku stojí tehdejší přístup Francouzů k obyvatelům Východu. Napoleon se členy své výpravy přijel do Egypta vybaven

¹³ tamtéž, s. 101.

¹⁴ SAID, Edward W. *Orientalismus: Západní koncepce Orientu*. 1. vydání. Praha: Paseka, 2005. 464 s. ISBN 978-80-7185-921-5. s. 103.

dobrými znalostmi o Koránu a Muhammadovi. Měl při ruce odborníky orientalisty. Na elitu učenců z al-Azharu udělal dojem. Dával veřejně najevo svůj obdiv k islámu. Všechny jeho projevy byly překládány do arabštiny. Je zřejmé, že Napoleon do Egypta přijel dobře připraven a velmi dobře informován, což jeho velkolepý „projekt“ činilo historicky unikátním. Z Egypta měla být učiněna nová francouzská kolonie po vzoru britského působení v Indii.

Země se nakrátko ocitla pod moderní francouzskou správou. Byly zavedeny změny v mnoha oblastech, nejen ve finanční a správní. Zahájila se výstavba nových nemocnic. Vznikl nový pozemkový systém a systém administrace. Byl zřízen poradní výbor. Zavedlo se pouliční osvětlení. Bylo přistoupeno k organizované likvidaci odpadu. Egypt vzkvétal také po kulturní stránce. Společenský život domorodných obyvatel byl zpestřen tiskem francouzských novin a založením divadel a kaváren ve francouzském stylu. Egypťanům se dostalo mnoho nových impulsů. Poprvé přišli do kontaktu s moderní armádou, s novými zbraněmi a technikami. Kromě toho měli možnost setkat se s lidmi z různých oborů, jako byli lékaři, geometři, stavitelé, a seznámit se s nejnovějšími vědními poznatky. Tím se domorodcům otevřeli oči o jejich vlastní zaostalosti.¹⁵ Uvědomovali si nutnost Egypta nastoupit moderní změny.

Francouzská přítomnost v Egyptě netrvala dlouho, přesto měla převratné důsledky. Expedici narušil překvapivý návrat admirála Nelsona. Další nečekanou záležitostí se stal jeho noční útok na francouzskou flotilu, který proběhl okamžitě po příplutí britského loďstva k zátocě u Abú Qíru z 1. na 2. srpna 1798. Bláhový předpoklad francouzského admirála, že Nelsonova ofenziva proběhne až druhý den ráno, se mu stal osudným. Rozhodné vítězství britské flotily vyústilo v přerozdělení sil ve Středomoří.

¹⁵ VESELÝ, Rudolf. Přehled politických a kulturních dějin islámských zemí od vzniku islámu do konce 18. století. 2. díl, Praha: UK, 1971, 91 s. s. 56.

Také předznamenalo počátek vnitřních nepokojů v Egyptě namířených proti francouzským uzurpátorům.

Francouzi se v Egyptě potýkali s problémy pramenícími z nedostatku finančních zdrojů. Otázka zásobování armády v Egyptě byla zpočátku řešena konfiskací majetku dříve vládnoucích tříd. To však nestačilo a proto Bonaparte přistoupil k zavedení nových daní, což zvedlo mezi místními vlnu nevole. Projevy nesouhlasu místních se odrážely v lokálních nepokojích a potyčkách. V říjnu 1798 vypuklo v Káhiře povstání v odpovědi na uvalení daně na transakce spojené s nemovitostmi.¹⁶ Bylo krvavě potlačeno.

Napoleonovy velkolepé plány na pokračování výpravy do Indie se začaly hroutit. Francouzi se v Egyptě ocitli v izolaci, dané geografickými podmínkami, ztrátou námořnictva a nedostatečnou informovaností o průběhu událostí v Evropě a Turecku. Invaze Bonapartových jednotek do Sýrie zahájená v únoru roku 1799 skončila neúspěchem, pod který se podepsala morová epidemie. Po červnovém návratu do Egypta čelila francouzská armáda v červenci téhož roku tureckému útoku u Abú Qíru, na jehož uskutečnění mělo zásluhu britské námořnictvo. Z něj vyvázla tentokrát vítězně.

V té době k Napoleonovi dorazily nepříznivé zprávy o dění v Evropě.¹⁷ Aniž by dostal svolení francouzské vlády, opouští Bonaparte kvapně a tajně Egypt dne 22. srpna 1799. S myšlenkou na převzetí státní moci směřuje své cesty do Francie. V zemi na Nilu zanechává armádu a

¹⁶ BARNETT, Corelli. *Bonaparte*. Brno: Nakladatelství Jota, 2005. 221 s. ISBN 80-7217-352-9. s. 60.

¹⁷ Během výměny zajatců u Abú Qíru předal admirál Sidney Smith Bonapartovi anglické noviny, z nichž se francouzský vojevůdce dozvěděl o porážce francouzské armády rakouskými a ruskými silami, které dále podnikly tažení do Itálie, Švýcarska a Německa. Rovněž se doslechl o vnitřní krizi Francie. tamtéž, s. 65.

další členy orientální expedice na pospas svému osudu, který se po jeho odjezdu pro francouzskou stranu příliš příznivě nevyvíjel.

Přítomnost Francouzů v Egyptě „rozdmýchala oheň (do té doby) dlouho doutnajícímu antagonismu Východu vůči Západu“¹⁸. Bonapartova orientální výprava bývá označena za strategickou chybu, jelikož ve svém důsledku umožnila posílit pozice nepřítele ve Středozemním moři, zatímco francouzské zájmy v Osmanské říši pohřbila. Samotný Bonaparte byl však na podzim 1799 při svém návratu ve Francii vítán jakožto „dobyvatel Východu“. Východ pro něj znamenal sféru, kde bude ještě dosaženo skvělých výsledků.¹⁹

3.1.2 Muhhamad Alí a vzestup Egypta

Moderní dějiny Osmanské říše lze bez nadsázky označit za dějiny vojenských interakcí Evropy a Východu. V rámci osmanského impéria docházelo na jednotlivých území k jejich individuálnímu vývoji, mnohdy dosti odchýlenému od vývoje samotného centra. Jednou z takových oblastí byl nepochybně Egypt, jehož pestrá historie se odvíjela od důležitosti, kterou pro evropské velmoci svého času představoval.

Po odchodu Napoleonových vojáků a rovněž britských jednotek se o Egypt vedly boje nejen mezi Osmany a mamlúky, ale i mezi jednotlivými frakcemi uvnitř osmanské armády. Z potyček nakonec těžil Muhammad Alí, Albánec ve službách osmanského vojska, jenž získal podporu významných obyvatel Káhiry. Jeho nástup do čela země se rovněž neobešel bez střetů. Vysoké portě se silný vládce nezamlouval, přesto však na nátlak muslimských duchovních z Al-Azharu Muhammada Alího nakonec egyptským místodržícím jmenovala. Tím okamžikem počala éra

¹⁸ HOLLAND Rose, J. The Political Reactions of Bonaparte`s Eastern Expedition [online]. *The English Historical Review*, Jan. 1929, Vol. 44, No. 173, s. 48-58. s. 52.

¹⁹ tamtéž, s. 58.

panování výrazného a schopného politika, který, ač formálně podřízený sultánu Selimu III., zemi vládl fakticky nezávisle.

Síla nového egyptského vůdce se projevila záhy, kdy upevnil svou moc odstraněním politických protivníků. Jeho přičiněním zeslábl vliv muslimských duchovních. Proslulá je jeho nemilosrdná likvidace mamlúckých vůdců v káhirské citadele dne 1. března 1811. Zbavením se mocného vnitřního nepřítele nastolil Muhammad Alí novou vládnoucí elitu, která sestávala zejména z jeho rodinných příslušníků, významných egyptských obchodníků, elitních důstojníků a úředníků. Poradenství egyptskému místokráli zajišťovali také evropští odborníci, ať už jimi byli lékaři, inženýři, obchodníci či jiní specialisté. Pozornosti Muhammada Alího se těšili zejména francouzští odborníci, kteří v Egyptě působili od doby Bonapartovy expedice. K nim se později přidaly také skupinky bývalých důstojníků francouzské armády.

3.1.2.1 Hospodářský rozmach

Vláda Muhammada Alího (1805-1849) je charakterizována politickým a hospodářským růstem země. Prozíravý panovník přistoupil k řadě reforem, které z Egypta učinily silný stát ve východním Středomoří. Došlo na reorganizaci státního aparátu. Oproti dřívějším dobám dostali více příležitostí k uplatnění rodilí Egypťané. Současně s tím začala pronikat do orgánů ústřední moci arabština. Původní systém správy provincií byl zaměněn za efektivnější. Modernizaci podstoupily také sféry průmyslu (zejména textilního a válečného), infrastruktury a obchodu. V zemi byla zajištěna větší bezpečnost. Oblast vzdělávání prošla významným předělem, školy nově fungovaly dle sekulárního systému.

Nejvýznamnější reformy egyptského místodržícího představovaly reformy agrární a vojenské. První zmíněná cílila na získání potřebného množství financí k úspěšné realizaci té druhé. Půda byla nově přerozdělena, zdaněna a vznikl nový systém pozemkového vlastnictví. Ve výsledku reforma přispěla k rozšíření bohatství místokrále a vládnoucí vrstvy. Došlo rovněž k nárůstu zemědělské produkce. Byly zavedeny

monopoly na prodej a vývoz zemědělských plodin (zejména obilí). Vznikly nové zavlažovací projekty. Podporovala se produkce nových plodin.

Při vojenských reformách se Muhammad Alí nechal inspirovat moderními evropskými armádami a jejich bojovými technikami. Pro tento účel posloužili bývalí Bonapartovi důstojníci, kteří v rolích vojenských instruktorů a poradců vedli pravidelné výcviky vojska. Nově zavedené odvody rodilých Egyptanů do armády způsobily masivní navýšení počtu vojáků a postarali se tak o zajištění konkurenceschopnosti armády na mezinárodním poli.

Muhammad Alí byl velkým obdivovatelem Napoleona. Organizace Bonapartovy armády tvořila šablonu pro egyptské vojsko. Francouzský vliv byl zřetelně znát i při zakládání různých typů vojenských škol. Modernizace se dotkla také válečného loďstva. Egyptský místodržící dokázal vybudovat rozsáhlou armádu, která svými aspiracemi přesáhla hranice osmanské provincie na Nilu.

V průběhu Muhammadovy vlády podnikl Egypt několik válečných tažení různého významu. V letech 1811-1818 proběhla na příkaz osmanského sultána Mahmuta II. výprava do Arábie namířená proti wahhábovskému hnutí, které ovládalo střední Arábii a úspěšně expandovalo do dalších oblastí poloostrova. Po počátečních komplikacích se vojákům Muhammada Alího podařilo wahhábovce podrobit. Egypt se střídavými úspěchy kontroloval území až do roku 1840.

Následující tažení do Súdánu (1820-1822), vedené především hospodářskými zájmy, rovněž dosáhlo svého cíle. Súdán se stal součástí Osmanské říše. Egypt zavedl v zemi svou správu, v jejímž čele stál egyptský guvernér. Za hlavní vojenské a správní centrum si určil strategicky položený Chartúm.

3.1.2.2 Oslabení pozic

Další kapitolou vlády Muhammada Alího, a to velice významnou, byl jeho komplikovaný vztah s Vysokou Portou. Mnohé nasvědčovalo tomu, že se egyptský místodržící považoval za faktického vládce Egypta a jím také ve skutečnosti byl. Daleko od osmanského sultána, vedl Muhammad Alí svoji vlastní politiku. Sultán si byl dobře vědom jeho síly, ale počáteční pokusy Porty o zbavení egyptského místokrále moci selhaly.

Vysoké Portě se přesto naskytla další šance, jak pozice Egypta a tím i jeho vládce oslabit. V části textu, který se zabývá Východní otázkou, jsou události, které k ní vedly, již nastíněny. V lednu roku 1824 požádal sultán Mahmud II. egyptského místokrále o vojenskou pomoc při potlačení povstání v Moreji. Řecké povstání, které si kladlo za cíl osvobodit zemi od turecké nadvlády, probíhalo v západních částech Osmanské říše už od roku 1821. V Dunajských knížectvích skončilo neúspěchem, ale na poloostrově Morea záhy našlo úrodnou půdu. Povstání bylo vůči muslimským věřícím dost nemilosrdné a prolilo mnoho jejich krve. Svatá aliance, carské Rusko, Rakousko a Velká Británie se ještě téhož roku rázně postavily za osmanského sultána. Rétoriku odsuzující řecké povstalce však evropské velmoci nevedly dlouho. Jakmile sultán přikročil v rámci vyhlášení svaté války k odvetným akcím, jejichž projevem byl například masakr na ostrově Chios a rovněž hospodářská blokáda řeckých lodí, mocnosti v čele s Ruskem začaly svůj postoj obracet.

Na řecké povstalecké hnutí začala celá Evropa nahlížet jinak. Její zájem vzbudila četná zpracování tématu o masakru na Chiu od významných západních umělců té doby.

Ve chvíli, kdy se začala pozice osmanského sultána v konfliktu s Řeckem (a nově i evropskými velmocemi) zhoršovat, povolal egyptské síly. Jejich účast předcházela sultánův příslib o tom, že se egyptský místodržící stane správcem Sýrie. Egyptská armáda s moderní technikou a moderním způsobem boje přinesla sultánovi nad Řeky rozhodné vítězství, zpečetěné v roce 1827 kapitulací Atén.

Nespokojenost Ruska, Francie a Velké Británie s výsledky řeckého povstání vyvrcholila bitvou u Navarina v říjnu roku 1827. Skončila drtivou porážkou osmanko-egyptského loďstva. Egypt byl přinucen stáhnout své jednotky z Moreje. Následná rusko-turecká válka se pro Řecko taktéž odvíjela příznivě. Úplná nezávislost byla zemi přiznána v roce 1830 londýnským protokolem.

Muhammadu Alímu přineslo zapojení do událostí kolem řeckého povstání pouze ztráty. Bitva u Navarina měla na jeho síly katastrofický dopad. Došlo k totálnímu zničení egyptské flotily. To však nebylo to jediné, co Muhammadu Alímu komplikovalo vládu. Jak již bylo zmíněno v předchozím textu, egyptský místodržící se rovněž nedočkal splnění sultánova slibu, který se týkal kontroly Egypta nad Sýrií.

Na znamení nesouhlasu uspořádal egyptský vládce vojenské tažení do Sýrie. To se odehrálo v letech 1831-1833. Do konfliktu se kvůli mocenským zájmům vmísily také evropské velmoci. Jejich přičiněním došlo k mírovým jednáním. Vyjednané podmínky v březnu 1833 vyzněly lépe pro Egypt.

Druhá egyptská výprava do Sýrie byla reakcí na Baltalimanskou konvenci. Egypt i přes porážku u Navarina v dané době vystupoval jako silná mocnost východního Středomoří. Toto výsadní postavení egyptského státu konvence podrážděla, stejně jako podrážděla osmanské hospodářství jako takové. V květnu roku 1838 Muhammad Alí veřejně oznámil úmysl dosáhnout nezávislosti své země na Osmanské říši. Sultán odpověděl povoláním vojsk do Sýrie. Tam také směřoval své vojenské posily egyptský místodržící, aby v červnu roku 1839 zasadily turecké pozemní armádě krutou porážku.

Ač bylo jeho vítězství rozhodné a zdrcující, přesto se Muhammad Alí z přemožení nepřítele dlouho neradoval. Porážka tureckého vojska dávala egyptskému místokráli naději na upevnění jeho moci v rámci Osmanské říše. V té době se na trůn v Cařihradu dostal nový sultán Abdülmecit I. Muhammad Alí na něm nárokoval dědičnou vládu nad

Egyptem a rovněž Sýrií. Do napjatých osmansko-egyptských vztahů zasáhly velmoci. Hmotným důsledkem jejich zásahu se stala tzv. londýnská dohoda, která v daném vnitřním sporu podpořila Osmanskou říši. Francie, spřátelená velmoc Egypta, se přes původní signály podpory k Muhammadu Alímu v konfliktu, který nabral mezinárodních měřítek, nakonec nepřiklonila. Vojenský zásah velmocí v Syropalestině vedl ke kapitulaci egyptských jednotek v oblasti. Muhammad Alí byl nucen ustoupit ze svých požadavků, podřídil se osmanskému sultánovi a baltalimanské konvenci. Na oplátku obdržel v roce 1841 dědičný titul egyptského paši a vládu nad Súdánem.

Porážkou Muhammada Alího v mezinárodní politice skončilo pro Egypt údobí rozmachu a vojenské slávy. Země se opět uchýlila pod přímý politický vliv Cařihradu. Ústupky osmanského sultána evropským velmocím v diplomatické a obchodní sféře znamenaly postupné hospodářské oslabení celé říše. Egypt se otevřel přílivu zahraničních obchodníků, zejména z Velké Británie. Ti zde pozvolna upevňovali svůj vliv. V polovině 40. let 19. století se Britové stali nejvýznamnějšími obchodními partnery Egypta.

3.2 Fáze 2: 1841 – 1882

3.2.1 Stavba Suezského průplavu

Významnou událostí dosahující mezinárodního významu se stala stavba Suezského průplavu. Myšlenku na prokopání průplavu mezi Rudým a Středozemním mořem uvedl do pohybu egyptský místodržící Saíd Paša, oblíbený syn Muhammada Alího. Její koncepční zpracování zadal francouzskému inženýrovi Ferdinandu de Lessepsovi. V projektu na výstavbu průplavu ve výši mořské hladiny bylo využito jezera Buhejrat el-

Murrat a jezera Timsáh.²⁰ V ústí byl vybudován nový středomořský přístav, jenž získal svůj název Port Said podle jména egyptského místokrále.

Projekt vyvolal vlnu nevole, zejména v britských kruzích, které se již tradičně obávaly vlivu Francie v oblasti.²¹ Díky jejich působení v Cařihradu se jim podařilo o několik let oddálit sultánův formální souhlas s budováním průplavu.²² Nic to ovšem neměnilo na tom, že výstavba již během těch let zdárně, a zcela nezávisle na mínění Vysoké porty, probíhala.

Koncesi na vybudování Suezského průplavu získal Ferdinand de Lesseps v listopadu roku 1854, necelý půlrok poté, co se jeho přítel Saíd Paša stal místokrálem Egypta. Po provedení nezbytných průzkumných prací bylo v roce 1859 přistoupeno k samotné výstavbě. Na budování průplavu Egypt přispěl také lidskými zdroji. Uvádí se, že 20 tisíc feláhů při nucených pracích zahynulo.²³ To podněcovalo nenávist Egyptanů vůči Francouzům.

Délka trvání koncese francouzské společnosti byla stanovena na 99 let. Více než polovinu akcií koupila Francie. Saíd Paša rovněž do akcií investoval značné množství finančních prostředků. Většinu peněz si

²⁰ BATEMAN, G., EGAN, V. *Encyklopedie Zeměpis světa*. Praha: Columbus, 1999. 512 s., ISBN 80-901727-6-8, s. 143.

²¹ Lord Palmerston v Dolní sněmovně varoval, že průplav by byl pro Francii přínosný, kdežto pro britské zájmy nebezpečný. Byl přesvědčen, že by výstavba průplavu měla fatální důsledky na tureckou svrchovanost v oblasti. WILSON, Arnold. The Suez Canal. [online]. *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1931-1939)*, May - Jun. 1939, Vol. 18, No.3, s.380-395. s.382.

²² PALMER, Alan. *Úpadek a pád Osmanské říše*. 1. vydání, Praha: Panevropa, 1996. 351 s. ISBN 80-85846-05-5. s. 142.

²³ GOMBÁR, Eduard. *Moderní dějiny islámských zemí*. Praha: Univerzita Karlova v Praze. Nakladatelství Karolinum, 1999. 427 s. ISBN 80-7184-599-X. s. 219.

vypůjčil od Francie. Finanční závazky egyptského místokrále se hromadily. Země se kvůli panovníkovým výpůjčkám od francouzských a britských bankovních domů dostala do velkých dluhů. Důsledkem byl vzrůstající vliv západních mocností v Egyptě.

Další egyptský panovník Ismáíl Paša, který nastoupil na trůn po smrti Saída Paši v roce 1863, měl své panování ztíženo špatnou finanční situací země a tvrdými podmínkami splátek. I přes finanční nesnáze byla Ismáílova vláda charakterizována hospodářským rozmachem Egypta. Otevření Suezského průplavu znamenalo průlom v rozvoji námořní dopravy. Slavností akt se odehrál za přítomnosti významných evropských osobností a za hudebního doprovodu Verdiho Aidy dne 17. listopadu 1869. Kanál umožňující plavbu mezi Rudým a Středozemním mořem měřil 161 kilometrů. Spolu s šířkou 22 metrů, hloubkou 8 metrů a strategickým potenciálem představoval nejvýznamnější stavbu svého druhu na světě.²⁴

Úvahami o vybudování kanálu se zabíral také Napoleon Bonaparte. V rámci francouzské expedice do Egypta zadal průzkum terénu svým expertům. Jejich závěry o nemožnosti realizace projektu byly chybné, nicméně Napoleona od myšlenek na průplav odradily. Výstavba kanálu tak započala až o více než padesát let později. Autor projektu Ferdinand de Lesseps vykázal značné úsilí získat podporu mocných na uskutečnění projektu. Jeho otec byl účastníkem Bonapartova egyptského tažení a po oficiálním odchodu francouzských vojsk v Egyptě ještě pár let setrval.

²⁴ Kanál si tento status udržel do současnosti. „Z hlediska objemu přepravovaného zboží je nejvýznamnějším průplavem světa.“ *Ottova všeobecná encyklopedie ve dvou svazcích. M-Ž. Svazek 2.* Praha: Ottovo nakladatelství, 2003. 752 s. ISBN 80-7181-959-X. s. 453.

3.2.1.1 Orientalistický rozměr projektu

Lessepsova propagace výstavby průplavu pramenila z jeho představ o sblížení orientálního prostoru s Evropou, které by umožnila realizace daného projektu. Vybudování kanálu mělo mít v jeho očích dalekosáhlý přínos pro civilizaci. K celému projektu přistupoval velmi megalomansky. Francouzská akademie dokonce vyhlásila soutěž o nejlepší epos opěvující Lessepsovo monumentální dílo.²⁵ Kolem projektu byla vytvořena atmosféra velkoleposti a pokrokovosti.

Slavnostní otevření průplavu se stalo významnou událostí, kterou si nenechala ujít řada členů královských rodin. Slavnosti se zúčastnili například rakouský panovník František Josef I. a francouzská císařovna Evženie. Projev přednesl mimo jiné papežský vyslanec. Oslava výstavby kanálu se nesla v duchu velebení přiblížení Západu k Východu, respektive jejich propojení.

Edward Said přisuzuje Lessepsově technickému počínu souvislost s moderním orientalismem, s orientalistickým myšlením. Obraz dříve vzdáleného a nebezpečného Orientu je přetvářen do podoby prostoru, který je Západem ovládnut a postaven do role ochotného a pokorného partnera. Prostřednictvím vědeckého prozkoumání, poznání a uchopení donedávna nepřátelského území Orient znovu ožívá ve své moderní formě, která je jedinečná a správná. Průplav samotnou svou existencí smazává geografickou vzdálenost orientálních zemí, vymaňuje Východ z jeho izolace a odloučenosti od Západu a v důsledku ničí také jeho věčnou exotiku.²⁶ Lessepsova uskutečněná vize boří zeměpisnou identitu Orientu, neboť ten je teď součástí Západu. Naráz jakoby zmizely původní hranice a zbyl jenom jeden svět, ve kterém vše existuje ve vzájemném

²⁵ SAID, Edward W. *Orientalismus: Západní koncepce Orientu*. 1. vydání. Praha: Paseka, 2005. 464 s. ISBN 978-80-7185-921-5. s. 106.

²⁶ tamtéž, s. 109.

propojení. To ovšem neplatí pro kategorii orientálce, která napříště podléhá jiným klasifikacím.

V rámci popisu moderních orientalistických snah staví Said Napoleonovu expedici do Egypta a Lessepsovo vybudování Suezského průplavu do jednoho zorného úhlu, přičemž druhé bylo výsledkem prvního. Oba projekty čerpaly ze znalostí literatury pocházející z orientalistické tradice. Said připodobňuje Orient, v tom smyslu, jak je v daných knihách vyobrazen, k zuřivému lvu, a nebezpečnému zvířeti je nutno čelit. Lessepsův a Bonapartův počín spojuje stejný přístup k Východu. V rámci uskutečnění projektů nebyl dán obyvatelům Orientu prostor k vyjádření. Měli možnost se zúčastnit, neměli možnost ovlivnit. Orient zůstal v Saidově rétorice mlčenlivým.²⁷ Textový přístup k Východu, který Západ praktikoval, byl provázen tichem Orientu. Východ (mnohdy nedobrovolně) poskytl prostor k realizaci západních plánů a ambicí, přičemž orientálců se nikdo neptal. Západní písemnictví, a z něj pramenící orientalistický náhled na věc, umožnilo svým následovníkům dotáhnout své velkolepé vize do úspěšného konce bez jakékoliv skutečné interakce s domorodou populací.²⁸ K ovládnutí Orientu bylo využito západního vědění.

3.2.2 Období egyptské krize

Nový průplav na Suezsku znamenal také nový přístup západních velmocí k Egyptu. Situace ve Středomoří velela zejména Britům ke změně politiky. Byla to totiž právě Británie, jejíž dopravní lodě průplav využívaly zdaleka nejvíce. Strategický význam kanálu měnil preference Britů v mezinárodních vztazích. Průplav představoval pro Británii prostor, nad

²⁷ tamtéž, s. 112.

²⁸ tamtéž.

kterým bylo záhodno získat kontrolu, vzhledem k tomu, že stál v přímé cestě do Indie.

Středozemní moře tou dobou již Britové z velké části ovládali. Spolu s Gibraltarským průlivem měli nadvládu také nad výhodně situovaným ostrovem Malta. Británie jevila zájem rovněž o Kypr, který se jí povedlo získat v roce 1878. K úplné kontrole Britů nad cestou k jejich kolonii v Indii zbývala jediná překážka.

Snahy Británie o ovládnutí kanálu započaly přílivem britských obchodníků a různých dalších podnikatelů do Egypta. Ti zde nacházeli své uplatnění a podkopávali vliv Francie, která byla navíc oslabená vojenskou prohrou v prusko-francouzské válce. I tak měla stále v Egyptě dobré pozice. S největším počtem akcií vlastnila průplav francouzská společnost. To se však v roce 1875 změnilo, kdy egyptský vládce Ismáíl Paša kvůli finančním potížím prodal balík akcií průplavu britskému premiérovi. Původně chtěl egyptský chedív nabídnout svůj podíl akcií francouzským podnikatelům. Do situace se ale vložil britský premiér Disraeli a rychlým jednáním v Londýně zajistil peníze. Oproti tomu Lessepsova vyjednávání s francouzskou vládou o finanční pomoci byla neúspěšná.²⁹

3.2.2.1 Dluhy

Finanční situace Egypta se nevyvíjela příliš dobře. Se zadlužeností země se musel Ismáíl Paša potýkat již při svém nástupu na trůn. Celkovým hospodařením spjatým s vysokými výdaji na realizaci svých nákladných plánů se egyptský chedív dostal do ještě větších finančních problémů. Peníze směřovaly převážně do zemědělského sektoru, na podporu pěstování bavlny. Také jimi Ismáíl Paša hradil expanzi do Súdánu a drahé výdaje u dvora. Nemalá část dluhů souvisela s výstavbou

²⁹ GOMBÁR, Eduard. *Moderní dějiny islámských zemí*. Praha: Univerzita Karlova v Praze. Nakladatelství Karolinum, 1999. 427 s. ISBN 80-7184-599-X. s. 259-260.

Suezského průplavu. Chedív si půjčoval soukromě i veřejně, od místních bank i od zahraničních bankovních domů.

Domácí i zahraniční zadlužení Egypta nakonec vyrostlo do neúnosné výše. Pokusy chedíva o finanční záchranu země ztroskotaly. Situace došla tak daleko, že Egypt nemohl splácet ani úroky z půjček. Dne 7. dubna 1876 byl vyhlášen státní bankrot.

V reakci na bankrot přijeli do Egypta zástupci Británie a Francie. Mise posoudila úroveň zadlužení a navrhla řešení. Bylo vyjednáno zřízení mezinárodní finanční kontroly nad Egyptem. V jejím rámci byla ustavena tzv. Pokladna egyptského veřejného dluhu, která dohlížela na hospodaření s egyptskými příjmy a na splácení veřejného dluhu. Dále byl zřízen reformní program, který prosazovala nově utvořená vláda finančního experta Nubara Paši. Program se zaměřil na redukci hospodářských výdajů, došlo například na snížení nákladů na provoz armády.

Egyptané dali najevo svůj nesouhlas nepokoji. Vláda finanční kontroly pokračovala pod vedením Tawfíqa Paši, korunního prince. Když egyptský chedív Ismáíl odsouhlasil rozpuštění parlamentu, vyvolalo to u poslanců vlnu nevole. Neklid v Egyptě stoupal. Státní úředníci, vojáci, novináři a další vrstvy obyvatelstva agitovali proti vměšování cizích mocností do vnitřních záležitostí země. V hlavním městě se začaly formovat organizované skupiny nesouhlasu vůči situaci v Egyptě. Byly jimi Vlastenecká strana, Národní společnost, skupina okolo důstojnického sboru armády, Helulánská společnost, panislamistická skupina přívrženců Al-Afgháního.

Chedív reagoval svržením vlády Tawfíqa Paši a do jejího čela dosadil konstitucionalistu Šarífa Pašu. Jeho národní vláda neměla dlouhého trvání. On ani Ismáíl Paša nechtěli přistoupit na požadavky týkající se nového systému zdanění půdy a chedív vydal vlastní návrh. V jeho důsledku vyvinula Británie s Francií úsilí o svrnutí chedíva.

Sesazení egyptského místokrále se odehrálo dne 26. června 1879. Exekutorem byl sultán Abdülhamit II.

Situace v zemi byla nadále nestabilní. Na egyptský trůn nastoupil syn Ismáíla Tawfíq Paša. Nová vláda byla sestavena pod vedením Rijáda Paši. V zemi nadále operovaly britsko-francouzské kontrolní orgány. Mezinárodní finanční kontrola přišla se zákonem o likvidaci egyptského dluhu, který Egypt hospodářsky velmi vyčerpával.

3.2.2.2 Povstání plukovníka Urábího

Silnou pozici v armádě zastával plukovník Urábí Paša. Ministr války proto naplánoval reformu armády, která by Urábího autoritu podkopala. Urábí kontroval peticí na odvolání ministra. Konflikt vyústil ve střet. Organizátoři petice z řad armádních důstojníků byli zadrženi, aby je vzápětí Urábího přívrženci osvobodili. Následné změny na postu ministra války vlnu nepokojů neuklidnily.

Urábího lidé, armádní důstojníci, povstali v Káhiře dne 9. září 1881. Domáhali se ústavních reforem a změn ve vládním složení. Stavěli se proti cizincům ve vládě. Povstání nabralo celonárodní rozměr. Zapojil se také arabský tisk.

V reakci na situaci v zemi byla Británií a Francií sepsána nóta. Ostře vystupovala proti snahám o oslabení chedívovy moci. Nerespektování nóty mělo mít za důsledek vojenský zásah Evropy. Ultimativní charakter nóty se nelíbil Vysoké portě. V únoru 1882 bylo přistoupeno k vládním změnám. K sestavení nové vlády byl pověřen Bárúdí, další významná postava egyptských důstojníků. Urábí Paša se stal ministrem války a získal tak nejvlivnější pozici ve vládě. Ihned po svém nástupu začal navyšovat platy na důstojnických postech.

Za pár měsíců došlo ke konfliktu Urábího s chedívem Tawfíqem. Spor se týkal otázky přiměřenosti trestů za údajný komplot proti Urábímu v řadách armády. Ve výsledku došlo v květnu 1882 k nucené rezignaci

Bárúdího. Ostatní ministři se chedíkově rozkazu nechtěli podříditi. Konflikt vygradoval. Na pomoc egyptskému vládci přišly Velká Británie s Francií, které se obávaly o svoji finanční zainteresovanost v zemi. Jako gesto na chedíkovu podporu vyslaly k egyptským vodám válečnou flotilu.

Do událostí v Egyptě se vložila Vysoká porta, která se ohradila proti zásahu evropských mocností a dala najevo svůj nesouhlas s vměšováním cizích sil. Urábí získal sultánovu podporu. Oproti tomu obě velmoci zpřísnily svou rétoriku a domáhaly se sesazení vlády a Urábího opuštění země. To poskytlo Urábímu prostor k protitahu: Francie a Británie byly nařčeny z úmyslu okupovat Egypt, chedív označen za zrádce.

Tawfíq Paša ve víru událostí spěšně opustil Káhiru a směřoval své kroky do Alexandrie, kde stále přebývaly britsko-francouzské námořní síly. Urábího nadvláda nad Káhirou způsobili hromadný úprk chedíkových příznivců z města. Britové a Francouzi vyvinuly tlak na sultána, aby se v konfliktu přiklonil na stranu chedíva. Sultán však zůstal vůči evropským výzvám imunní.

V červnu vypukly nepokoje v Alexandrii. Urábí pod předpokladem střetu s britsko-francouzskými jednotkami nařídil výstavbu opevnění na pobřeží. Události vyvrcholily bombardováním Alexandrie spojeneckými silami dne 11. července 1882. Přes vojenský zásah se Británie snažila dávat veřejně najevo svůj odmítavý postoj vůči trvalé okupaci země. Francie své loďstvo z egyptských vod stáhla a přestala v konfliktu aktivně působit. Před Brity se otevřelo volné pole působnosti.

3.2.2.3 Stíny okupace nad Egyptem

Británie přijala chedíva Tawfíqa pod svá ochranná křídla. Egyptský vládce stále nebyl sesazen. Pokus k tomu učinil Urábí za pomoci vyhlášení všeobecné mobilizace. Egypt se ocitl ve válce s Británií. Evropská velmoc soustředila své síly do Alexandrie. Britská okupace Egypta začala.

V rámci konfliktu došlo ještě na politickou přestřelku mezi chedívem a Urábím Pašou. V Egyptě v dané chvíli panovali dva vládci. Na chedívovo uveřejnění dekretu na sesazení Urábího z ministerského postu odpověděl druhý jmenovaný fatwou od al-Azharských učenců, která prohlašovala chedíva za zrádce a viníka okupace a zbavovala jej veškeré moci.

V srpnu 1882 připluly k egyptským břehům britské posily. Po zabrání Suezského průplavu pokračovaly na Káhiru. Britové se stavěli do role chedívovy vojenské výpomoci, která má za cíl opětovné nastolení Tawfíqovy nadvlády v Egyptě. Bitva, která udala budoucí ráz vývoje země, se odehrála dne 13. září 1882 u Tall al-Kabíru. Vojsko plukovníka Urábího Paši utrpělo rozhodnou porážku. Druhý den se Britové zmocnili Káhiry. Den nato se Urábí britským jednotkám vzdal. Údělem se mu stalo vyhnanství, jeho příznivcům emigrace či vypovězení do pouště.

V roce 1882 tedy Británie dosahuje svých cílů a získává kontrolu nad cestou do Indie. Okupace Egypta si vybírá svou daň v podobě ochladnutí britských vztahů s Francií a Tureckem.

3.3 Fáze 3: 1882 – 1918

3.3.1 Britská okupace Egypta

Na trůn usedl zpátky Tawfíq Paša. Egypt byl stále formálně podřízen osmanskému sultánovi, ve skutečnosti však tvořil součást britského impéria. Začátkem roku 1892 Tawfíq nečekaně skončil a novým chedívem byl vyhlášen jeho syn Abbás II. Hilmí. U moci zůstal až do počátku první světové války. Oproti svému otci, který sympatizoval s Brity, se nový vládce Abbás orientoval spíše na Francii. Rovněž podporoval panislamismus.

Novou vládu v Egyptě představovalo 6 ministrů. Poslanecká sněmovna zanikla. Byly vytvořeny nové orgány, Zákonodárna rada,

Generální shromáždění a Zákonomodárné shromáždění. Navzdory pompéznosti svých názvů orgány příliš pravomocí neměly. V zemi vzniklo 14 administrativních celků. Na každou z těchto provincií dohlížel guvernér. Ve státní správě působilo množství cizinců, vedle Britů také úředníci pocházející z Arménie a Sýrie. Nad všemi stála postava britského generálního konzula, který ve svých rukách soustředil faktickou moc. Byl dozorován zahraničním úřadem v Londýně. Generálními konzuly Egypta se v průběhu doby staly tři významné osobnosti, Evelyn Baring nazývaný též lord Cromer, Eldon Gorst a Herbert Kitchener, pozdější britský ministr války.

Na důkaz respektování svrchovanosti Cařihradu nad Egyptem podepsala Británie se sultánem v letech 1885 a 1887 dohody o otázce Egypta. Evropská velmoc neopomněla ubezpečovat, že okupaci považuje za přechodnou záležitost. Odmítavé stanovisko zaujala vůči britské okupaci Egypta Francie, ale pouze do doby, než svůj postoj přehodnotila v rámci britsko-francouzské dohody uznávající legitimnost francouzských akcí v Maroku. Také Suezský průplav představoval pro Francii citlivé téma. V říjnu roku 1888 byla v Cařihradu uzavřela mezi Británií, Francií, Osmanskou říší, Ruskem, Německem, Rakouskem-Uherskem, Itálií, Španělskem a Nizozemím konvence o svobodné plavbě kanálem. Ta umožňovala obchodním i válečným lodím volné proplouvání. V průplavu a jeho okolí však zamezovala jakýmkoliv válečným operacím.

V období britské okupace Egypta mezi lety 1882-1914 čítala egyptská armáda relativně málo jednotek. V jejím čele stál tzv. sirdár, nejvyšší britský velitel egyptských vojsk. V armádě působili také britští důstojníci. Celkový počet mužů připravených k boji se pohyboval okolo patnácti tisíc.

Ke konci 19. století se v zemi začaly znovu formovat skupiny národního hnutí, které od Urábího porážky nevyvíjely aktivní činnost. Vysoce důležitým nástrojem aktivistů se stal tisk. Egypt v té době zrodil několik silných politicky orientovaných skupin, např. islámské reformisty či

nacionalistickou skupinu syrských imigrantů. Hnutí mířená proti britské přítomnosti v zemi měla ve svých řadách osobnosti, jejichž politická významnost přesahovala národní hranice. Byli mezi nimi Muhammad Abdo, Rašíd Ridá, Mustafá Kámil Paša či Lutfí as-Sajjid.

Po vyhlášení první světové války panoval v Egyptě válečný stav. Británie urychleně řešila otázku, zda Egypt formálně připojit k britskému území. Nakonec se rozhodla pro vyhlášení protektorátu. Novina byla oznámena dne 18. prosince 1914 spolu se zprávou o nezávislosti Egypta na Osmanské říši. Zemi od nynějška spravoval vrchní komisař spadající pod britské ministerstvo zahraničí, který nahradil dřívějšího generálního konzula. Do úřadu byl provizorně povolán Henry Mac Mahon. V roce 1916 jeho funkci převzal Reginald Wingate.

Počátek první světové války zastihl egyptského chedíva Abbáse na Bosporu. Odtud se také připojil k výzvě tureckého sultána zahájit svatou válku. Jeho apel k povstání egyptských muslimů proti britské okupaci se neobešel bez následků. Britská reakce znamenala konec chedívovy vlády. Na trůn byl dosazen Husajn Kámil. Po jeho smrti v roce 1917 se egyptským panovníkem stal syn chedíva Ismáíla Ahmad Fuád.

3.3.1.1 Hospodářství Egypta v okupační éře

Británie se v době okupace Egypta musela zabývat otázkou zadluženosti země. Na finanční záležitosti nově dohlížel britský finanční poradce, který měl přístup rovněž na schůze vlády. Byl navržena finanční opatření, jejichž realizace by zadlužení Egypta postupně zmenšovala. V roce 1885 se uskutečnila měnová reforma, v jejímž rámci došlo k zavedení nové měny, egyptské liry. Za tři roky bylo pomocí radikálních omezení vnitřních finančních výdajů země docíleno vyrovnaní státního rozpočtu.

Pozornost Britů byla upřena na egyptské zemědělství. To mělo potenciál být vedoucí oblastí egyptské produkce. V souvislosti se zvýšením příjmů ze zemědělství bylo přistoupeno k reformám. Zdokonalily

se zavlažovací systémy. Byly vybudovány nové přehradý a rekonstruovány staré. Tím se dosáhlo zvětšení objemu obdělávané půdy. V důsledku se pozoruhodnou měrou navýšila produkce zemědělských plodin. Hvězdou mezi nimi byla bavlna. Při nárůstu velikosti osevní půdy a změně systému střídání bavlny se docílilo enormních výsledků. Bavlna byla určena z velké části na vývoz, přičemž nálepku hlavního odběratele nesl britský průmysl. Upřednostnění bavlny však neznamenal pouze výhody, jiné plodiny zůstaly opominuty a Egypt se musel u spousty komodit spolehnout na dovoz. Pro zemědělské účely byla podpořena výstavba nových silnic a cest.

Průmysl, na rozdíl od zemědělství, už takový rozvoj nezažíval. Neměl dostatečné množství surovin ke zpracování. Proto také zahraniční investice, které byly na vzestupu, povětšinou egyptský průmysl minuly. Podpořily zejména sféry zemědělství, obchodu a bankovníctví.

Změny dosáhly majetkové poměry obyvatelstva. Rozdíly mezi životní úrovní Egyptanů rostly. Přibýlo více lidí bez pozemkového vlastnictví. Hlavní město, ale také přístavní Alexandrie, zažily příliv nových obyvatel. V Egyptě se usadilo značné množství cizinců. Větší počet lidí v Káhiře znamenal více stavitelských projektů, například výstavbu nových čtvrtí. V souvislosti s tím došlo také k rozvoji dopravy, v ulicích se objevily tramvaje.

S příchodem první světové války zažívalo hospodářství Egypta poměrně úspěšnou éru. Produkce bavlny byla ve prospěch pěstování obilí snížena, což navýšilo její prodejní cenu. Také prosperoval průmysl. Profitovala textilní a kožedělná výroba, vznikly závody na zpracování cukru a alkoholu. Ve výsledku to znamenalo nárůst příjmů egyptských obchodníků a statkářů.

Hůře z toho vyšli Egyptané, kteří byli nedobrovolně zapojeni do činností spojených s válkou. Británie na egyptské síly hojně spoléhala. Vykonávaly těžké pomocné práce, stavěly železnice, cesty, vodovody v

poušti, kopaly zákopy. Mnoho Egyptanů v náročných podmínkách zahynulo.

3.3.2 Plukovník Lawrence a jeho působení na Blízkém východě

Téma osobnosti plukovníka Lawrence a jeho působení v britské blízkovýchodní politice v 1. světové válce se objevuje v mnoha publikacích, odborných i laických. O postavě T. E. Lawrence se dodnes vede řada polemik a diskuzí, nepochybně přitahovala a stále přitahuje značnou pozornost spousty autorů. Ti se ve svých hodnoceních často navzájem rozcházejí. Vše, co Lawrence napsal a udělal, čeho dosáhl - jeho literární počiny, vojenské a politické skutky, to vše již bylo nesčetněkrát nějakým způsobem rozebráno, vychváleno či zatraceno nebo jinak kriticky posouzeno. Následující text se soustřeďuje na zmapování Lawrencova vojensko-politického působení a nastínění role, kterou plukovník sehrál v kontextu meziválečných anglo-arabských vztahů.

Thomas Edward Lawrence, britský zpravodajský důstojník, cestovatel a archeolog, je postava opředená mnoha mýty. Pestrý život člověka, který se stal legendou, se začal odvíjet dne 16. srpna 1888 v Tremadocu ve Walesu. Narodil se jako nemanželské dítě Thomase R. T. Chapmana a bývalé guvernantky v Chapmanově původní rodině, Sarah Junnerové. Rodina se později na nějaký čas usídlila ve Skotsku a v roce 1891 odešla do Bretaně. Tři roky poté se Lawrencovi, jak se nesezdaný pár nechal oslovovat, přestěhovali na jih Anglie. V roce 1896 rodina přichází do Oxfordu. V roce 1907 Thomas Edward (přezývaný Ned) jakožto velmi talentovaný student nastupuje na Oxfordskou univerzitu.

Během studií historie potkal Lawrence řadu významných osobností té doby. Jednou z nich byl archeolog a arabista D. G. Hogarth. Tehdy uzrály Lawrencovy myšlenky na cestu na Blízký východ. Jedno léto trávil cestováním na kole po středověkých francouzských hradech a

pevnostech. V souvislosti s tím jej začali zajímat křížácké stavby ve Svaté zemi a okolních krajích. Lawrencova první cesta na Blízký východ, během níž navštívil například Bejrút, Palestinu a Sýrii, byla charakterizována dlouhými pěšími přesuny. V roce 1910 Lawrence s velkým úspěchem obhájil absolventskou práci, jež nesla název *Vliv křížáků na evropskou vojenskou architekturu do konce 12. století*.³⁰

Již za studií Lawrence vypomáhal v Ashmoleově muzeu - významné instituci, která byla světově prvním univerzitním muzeem. Vynikající studijní výsledky mu umožnili vstoupit na akademickou dráhu. V rámci svého postgraduálního studia zaměřeného na téma středověké keramiky, které rovněž podstoupil na Oxfordské univerzitě, dostal příležitost podílet se na archeologických vykopávkách vedených D. C. Hogarthem v Syrské Karchemiši.

Vypuknutí války znamenalo pro Davida G. Hogartha vzhledem k jeho znalostem Blízkého východu velkou kariérní příležitost. Lawrenci zařídil práci v kartografickém oddělení generálního štábu. Později v Káhiře Lawrence povýšil k výzvědné službě. V roce 1915 se britský politik Mark Sykes zasloužil o založení Arabského byra (*Arab Bureau*), zvláštního oddělení britské rozvědky. Jeho vedením byl pověřen právě Hogarth. Dlouhodobý Lawrencův mentor přizval svého svěřence ke spolupráci. Na jejich společný popud došlo k založení vojenského věstníku Arabský bulletin.

3.3.2.1 Válka a Arabské povstání

Myšlenka Arabského povstání měla svůj původ v britském přesvědčení o důležitosti chalífátu pro britské pozice v Egyptě, Súdánu a Indii. Duchovní vedení muslimů v rukou nepřátel by mohlo znamenat ohrožení britských válečných plánů. Již v roce 1914 byla tedy zahájena

³⁰ WILSON, Jeremy. Lawrence of Arabia: the concise edition of the authorised biography of T.E. Lawrence. London: Mandarin, 1992. 485 s. ISBN 0-7493-1213-0. s. 50.

první jednání s Hášimovci, jimž se kromě všeobecné váženosti u muslimské veřejnosti dostávalo rovněž vedoucího postavení v oblasti Hidžázu a jevíli se Britům jako strategičtí spojenci. Spřátelené pozice v Hidžázu by usnadnily případnou ofenzivu do Jemenu či Sýrie. Jednání se účastnily významné mekkánské osobnosti, šeríf Husajn a jeho synové Alí, Abdulláh a Fajsal. V průběhu dlouhotrvajících a komplikovaných vyjednávání vytvořilo Arabské Byro ucelený plán, ve kterém zamýšlelo uskutečnit protiturecké povstání na Arabském poloostrově a ve Velké Sýrii. Po eventuálním dosáhnutí úspěchu mělo dojít k založení formálně nezávislého arabského státu či států pod převažujícím britským vlivem.³¹ Samotné Arabské povstání bylo zahájeno 5. června 1916. Jeho kostru tvořila šerífská armáda o síle několika tisíc beduínů, jimž velel Fajsal, nejmladší syn z prvního manželství mekkánského šerífa Husajna.

V roce 1916 byl Lawrence jmenován styčným důstojníkem mezi arabskými silami a britskou stranou, a v říjnu stejného roku začal fungovat jako poradce Fajsala. Lawrence byl jedním ze skupiny britských úředníků působících v terénu, spolupracoval s arabskými vůdci a učil řadové Araby demoličním technikám, které se používali při operacích proti Turkům na Hidžázské železnici. V průběhu války se Lawrence účastnil několika akcí vedených proti osmanským pozicím. Hlavními aktéry na území Hidžázu byly arabské (pravidelné i nepravidelné) jednotky, zatímco britská armáda pod vedením generála Allenbyho operovala v Sýrii a Palestině.

Mezi válečné akce, na nichž se Lawrence aktivně podílel, se řadily zejména nájezdy proti tureckým silám na železnici. Bylo podniknuto několik strategických útoků s cílem podminovat železniční tratě a přesekat telegrafní linky. Lawrence se svými spolubojovníky také podminovával mosty. Tyto akce nevelkého rozsahu měly většinou úspěch. Riziko ztrát na životech bylo nízké v porovnání s přímými konfrontacemi. Lawrence se

³¹ GOMBÁR, Eduard. *Moderní dějiny islámských zemí*. Praha: Univerzita Karlova v Praze. Nakladatelství Karolinum, 1999. 427 s. ISBN 80-7184-599-X. s. 388.

nájezdů účastnil v době od ledna 1917 do října 1918. Dle jeho zápisků se zapojil do zhruba dvaceti samostatných akcí. Kromě železničních tratí, telegrafních linek a mostů byly napadány také vlaky, vodní věže, turecké hlídky u železnice nebo přímo železniční stanice.

V červenci 1917 pod vedením Lawrence dobyla beduínská armáda Akabu. Nečekaný úspěch měl svůj původ v překvapivém manévru. Zatímco Turkové očekávali napadení od moře, Lawrence udeřil z pouště. Území se stalo součástí Hidžázkého království. Zmocnění se strategicky významného přístavního města umožnilo přímé zásobování britských a arabských jednotek z Egypta. Otevřelo přístup do Syropalestiny. Také zmenšilo hrozbu turecké ofenzivy směrem k Suez.

Později toho roku se uskutečnil útok na Damašek, na němž se podílelo pravé křídlo Allenbyho britských jednotek, šerífská armáda a arabští vojáci osmanské armády v celkovém počtu 3500 mužů. Fajsalovi muži pod vedením plukovníka Lawrence triumfálně dorazili do vyklizeného města 1. října 1918, spolu s australskou jízdní brigádou. Po dobytí Damašku obsadili Britové další města, Bejrút, Tripolis, Homs a Halab. Říjen 1918 byl ve znamení rezignace turecké vlády v Cařihradu a podepsání britsko-turecké smlouvy o příměří.

Ačkoliv byly operace v Palestině a Arabské povstání považovány v celkovém měřítku 1. světové války za marginální, nelze jim popřít jejich úspěchy. Po příchodu generála Allenbyho se situace pro Spojence zlepšila, do té doby nebyli schopni postupovat přes Gazu. Osmanská říše zase selhávala v pokusech prorazit britskou defenzivu v Egyptě a zároveň umožnila Britům postup Palestinou. Arabské povstání splnilo svůj účel a stalo se převážně akcí určenou pro odvedení a rozptýlení pozornosti Turků. Dokázalo odklonit část tureckých sil a zdrojů směrem k Hidžázu a současně zabezpečilo postup britských sil Palestinou.

3.3.2.2 Stvoření mýtu

O postavě T. E. Lawrence a jeho působení na Blízkém východě toho bylo napsáno mnoho. Názory na vliv a významnost role, kterou v průběhu první světové války na Blízkém východě tato osobnost sehrála, se různí. Zdá se, že Lawrence měl řadu obdivovatelů, ale i odpůrců. Názory badatelů, kteří se Lawrencovým profesním životem zabývali, mohly být ovlivněny jeho nespornou tendencí k překrucování a zveličování faktů. Lawrencovo dílo Sedm sloupů moudrosti (*Seven Pillars of Wisdom*) spolu s jeho zkrácenou verzí Povstání v poušti (*Revolt in the Desert*) byly podrobeny řadě analýz. Tyto literární počiny byly často pro srovnání postaveny vedle Lawrencových oficiálních zpráv určených pro nadřízené velitele a článků pro vojenský věstník Arabský bulletin (*Arab Bulletin*). Důkladně rozebrány mnohými autory byly rovněž Lawrencovy soukromé dopisy rodině a přátelům.

Otázku, do jaké míry vlastně osobnost T. E. Lawrence ovlivňovala či nepřímo utvářela události na Blízkém východě si pokládá i americká autorka Linda J. Tarverová. Ve výčtu výše zmíněných primárních zdrojů se pokouší identifikovat pravdivé skutečnosti, aby je odlišila od domněnek a dohadů. Bez kritického rozboru publikovaných i nepublikovaných textů lze těžko dosáhnout nějakých závěrů, ačkoliv vzhledem k mnohdy radikálně se různícím informacím v jednotlivých zdrojích ani tyto nejsou jednoznačnou zárukou dobrání se pravdivé odpovědi. Lawrencův sklon k fantazírování a zveličování faktů je pozoruhodným jevem. Co se týče osobních dopisů, autor se zjevně snaží připodobnit osobnosti člověka, s nímž korespondence probíhá.³² Různé popisy stejných událostí pomohly kolem Lawrence vytvořit auru (atmosféru) tajemna. Vágní či protichůdné informace a často i projevy fantazijních představ mohly mít pozdější vliv na utvoření živoucí legendy, o „Princi z Mekky“, „Lawrenci z Arábie“.

³² TARVER, Linda J. 1978. In *Wisdom's House: T. E. Lawrence in the Near East* [online]. *Journal of Contemporary History*. Jul. 1978, Vol. 13, No. 3, s. 585-608. s. 592.

Lawrencovy politické a vojenské aktivity na Blízkém východě a jejich vliv na válečnou situaci je ve světle zmíněných faktorů těžké objektivně zhodnotit. Po válce sklidili aktéři událostí na syropalestinské frontě značné uznání. Operace na území Blízkého východu se lišily od akcí na západní frontě, kde se britská válečná strategie nesla převážně v duchu přímých konfrontací, jejichž důsledkem byly velké ztráty na životech. Taktika uplatňovaná generálem Edmundem Allenbym na palestinské frontě od půlky roku 1917 přinášela obětí mnohem méně, přičemž dokázala plně využít nedostatky a slabosti soupeřící strany. Svým charakterem lépe vystihla aspekty nové, moderní formy boje ve dvacátém století.

Mýtus vytvořený okolo Lawrence má na svědomí z velké části on sám. K jeho vzniku přispěl Lawrencův slušný kariérní postup. Efekt zesílila také nekonvenčnost Lawrencova ošacení. Přestože dosáhl hodnosti důstojníka, uniformu veskrze zaměňoval za tradiční arabský oděv. Neobvyklých věcí lze u Lawrence zaznamenat mnoho, ale nejvíce asiaráží volnost, kterou při výkonu své funkce požíval. Důstojník Lawrence působil v terénu vesměs samostatně a nezávisle, odpoután od britské armády a jejích příslušníků. Společnost mu dělali členové různých arabských kmenů z pouště.

Lawrencova osobnost, jeho nestandardní vystupování a současně kariérní úspěchy zaujaly amerického novináře Lowella Thomase, který z daného námětu následně vytvořil senzaci. Není se čemu divit, že vykonstruovaný obraz našel u veřejnosti silný ohlas. Podíl na tom zajisté měly romantické představy, které v poválečné době narazily na úrodnou půdu. Lawrence byl vykreslen jakožto hrdina. Legendě dopomohl na svět také Lawrencův přítel a uznávaný autor Robert Graves, který dle informací, které mu sám objekt zájmu podal, zpracoval jeho biografii. Vydáním Lawrencových literárních počinů pak byla tvorba žijící legendy dovršena.

Linda J. Tarverová se na základě analýzy všech relevantních zdrojů, jejichž autorem je Lawrence, domnívá, že dané zdroje zcela záměrně vykazují navzájem odlišnou chronologii a perspektivu, proto, aby Lawrence ve výsledku vytvořil nekonzistentní obraz sebe sama.³³ Autorka si klade otázku, proč by měl chtít Lawrence v jednotlivých zdrojích lhát, potažmo jak velké šance měl co do úspěšnosti svého lhaní. Vysokou míru věrohodnosti Tarverová přisuzuje Lawrencovým oficiálním zprávám pro vojenské účely, vzhledem k tomu, že byly sepsány věcnou formou okamžitě po akcích a podléhaly kontrole nadřízených, což značilo velké riziko odhalení nepřesnosti faktů a v jeho důsledku následné sankce. Také články v Arabském bulletinu, které byly napsány pro didaktické účely a v nichž Lawrence často rozebírá logiku svých vojenských metod, považuje Tarverová za důvěryhodné. Opačný názor v otázce věrohodnosti má však u Lawrencových osobních dopisů (viz výše) a Sedmi sloupů moudrosti. Robert Graves o knize hovoří jako o „příliš literární“, která by měla „...být jaksi nenucenější, protože nervózní napětí, způsobené snahou po bezvadnosti je tíživé“.³⁴ Lawrencovo dílo je osobním příběhem a jako takové je i jednostranným pohledem na válečnou situaci na Blízkém východě s řadou nepřesností. Arabové jsou v ní vylíčení „extrémně ambivalentně“.³⁵

Pokud lze vysledovat popis konkrétní akce či situace jak ve zdrojích pro vojenské účely, tak v Lawrencových osobních spisech, má tedy Tarverová logicky tendenci důvěřovat vesměs prvně zmíněnému. Pokud se však objevují záznamy o konkrétní akci pouze v Sedmi pilířích moudrosti a v osobních dopisech a navíc se dané údaje vzájemně liší,

³³ tamtéž, s. 591.

³⁴ GRAVES, Robert. *Lawrence z Arábie*. 1. vydání. Plzeň: Nakladatelství Mustang, 1994. s. 302. ISBN 80-85831-40-6. s. 274.

³⁵ MEYERS, J. The Revisions of Seven Pillars of Wisdom [online]. *PMLA*. Oct. 1973, Vol. 88, No. 5, s. 1066-1082. s. 1080.

nezbývá autorce než vyhodnotit důvěryhodnost dat z dostupných zdrojů a na základě analýzy celkového Lawrencova vojenského a politického působení na Blízkém východě stanovit míru jejich pravdivosti a důležitosti.³⁶

3.3.2.3 Vojenské zásluhy

Velikost a rozsah vojenské moci, kterou Lawrence ve skutečnosti disponoval, lze těžko přesně určit. Jednotlivé zdroje se v mnoha případech vzájemně liší. To lze vypožorovat například na otázce, do jaké míry byl Lawrence zodpovědný za výběr vůdce arabského povstání v poušti. Dle dokumentů dochovaných z Arabského byra měl Lawrence v tomto ohledu poměrně velkou důvěru generála G.F. Claytona. Tedy, Clayton se na Lawrence spoléhal jak co se týče odhadu charakteru arabských vůdců, tak co se týče poskytování informací ohledně vojenských operací v severním Hidžázu. Claytonova podpora Fajsala v roli vůdce beduínských kmenů pramenila částečně z Lawrencova přesvědčení, že emír je vhodným kandidátem pro danou věc. Linda J. Tarverová na základě analýzy relevantních zdrojů ukazuje, že i v tomto případě Lawrence poněkud fabuluje ohledně rozsahu svých pravomocí.

Prostřednictvím Sedmi sloupů moudrosti navozuje autor mylný dojem, že to byl on, kdo stvořil vůdce arabského povstání, on, kdo Fajsala osobně vybral, k čemuž údajně dostal pověření od vyšších autorit.³⁷ Ve skutečnosti to vypadá, že Lawrence v dané záležitosti fungoval pouze jako poradce bez jakýchkoliv rozhodovacích pravomocí či oprávnění. Jeho vyličení situace bylo dosti přikrášleno. Tarverová tuto otázku považuje za příklad střetu mezi Lawrencovou touhou vytvořit literární epos

³⁶ TARVER, Linda J. 1978. In *Wisdom's House: T. E. Lawrence in the Near East* [online]. *Journal of Contemporary History*. Jul. 1978, Vol. 13, No. 3, s. 585-608. s. 592.

³⁷ LAWRENCE, Thomas E. *Seven Pillars of Wisdom* [online]. Hants: Castle Hill Press, 1997. kap.13.

a současně jeho přáním podat pravdivou zprávu o jeho roli v povstání.³⁸ Vzhledem k tomu, že daný případ není u Lawrence ojedinělý, lze z toho vyvodit minimálně to, že legendární plukovník přisuzoval sám sobě, respektive svému vystoupení v Hidžázu, větší roli než jaká ve skutečnosti byla. Otázkou je, zda si Lawrence byl vůbec vědom limitů svého postavení v britské válečné mašinérii na Blízkém východě. Je jeho fabulace ohledně míry osobních pravomocí záměrná či neúmyslná?

Co se týče určení skutečné velikosti Lawrencovy vojenské moci, je nutné přihlédnout k rozdílu mezi velením pravidelným složkám a velením nepravidelným silám. U nepravidelných složek většinou chybí ustavená hierarchie s přesným vymezením hodností a pravomocí. Lawrence velel nepravidelným beduínským jednotkám, prakticky neměl příležitost udílet příkazy britským spolubojovníkům. Z dokumentů Arabského Byra zřetelně vyplývá, že Lawrence nebyl ničím více, než jedním z několika Britů rozesetých po Hidžázu a Nadždu, kteří byli pověřeni velením beduínských sil. O nějakém vedení povstání jeho osobou tedy nemůže být řeč. Na rozdíl od ostatních britských styčných důstojníků individuálně operujících na Blízkém východě však mělo Lawrencovo počínání kromě vojenského charakteru také politický rozměr. To, společně s jeho netradičním vystupováním a tradičním arabským ošacením jej dělalo výjimečným.

Ačkoliv ve skutečnosti Lawrence povstání v poušti nevedl, označoval v dané záležitosti sám sebe jakožto hlavní hybnou sílu.³⁹ Dosažený úspěch přisuzoval zejména svým strategickým a taktickým schopnostem. Pod Fajsalovým a Allenbyho vedením měl Lawrence k dispozici dostatek zásob a značný počet mužů. Současně s tím poměrně volnou ruku k prosazování svých vojenských záměrů. Přesto

³⁸ TARVER, Linda J. 1978. In *Wisdom's House: T. E. Lawrence in the Near East* [online]. *Journal of Contemporary History*. Jul. 1978, Vol. 13, No. 3, s. 585-608. s. 592.

³⁹ LAWRENCE, Thomas E. *Seven Pillars of Wisdom* [online]. Hants: Castle Hill Press, 1997. kap. 33.

není možné uvažovat o Lawrencovi mimo jeho vymezené pole působnosti, což znamená, že na povstání měl společnou zásluhu s ostatními britskými styčnými důstojníky v oblasti, s Araby a jejich arabskými vůdci. Pakliže přispěl něčím výjimečným, může být řečeno, že měl velký vliv na stanovení vojenské strategie daného povstání. Jeho taktické schopnosti, které při často velmi úspěšných operacích v Hidžázu hojně využíval, mu později vynesli označení za původce moderního typu guerillového vedení války. Vzhledem k povaze útoků, které se vyznačovaly nepřímými vojenskými zásahy, a málokdy při nich docházelo k otevřeným střetům s nepřítelem, dokázal v Arabech permanentně udržovat vůli bojovat.

3.3.2.4 Anglo-arabské vztahy a poválečná rétorika

Anglo-arabské vojenské vztahy během první světové války na Blízkém východě byly v celkovém měřítku definovány velmi mlhavě. Také z toho důvodu, že osud bývalé Osmanské říše dlouho nestál v popředí zájmů ostrovní velmoci a nebyl tak jejím primárním problémem. Není proto divu, že rovněž pravomoci individuálního britského velení v oblasti postrádaly přesné vymezení. Komunikace mezi vedením v Londýně a zástupci britské politiky v blízkovýchodním regionu často nefungovala. Londýnské vedení nemělo přímý, ani striktní dozor nad svými podřízenými. Tím se různě postaveným zástupným úředníkům otvíral prostor vykonávat britskou imperiální politiku dle jejich vlastních předsudků a případných charakterových nedostatků.

Do válečné situace na Blízkém východě a anglo-arabských vztahů zasáhly úmluvy, které souvisely s individuálními teritoriálními nároky kladenými jednotlivými stranami, ať už to byli Britové, Francouzi, Arabové či představitelé sionistického hnutí. Tyto úmluvy představovaly korespondenci mezi britským vrchním komisařem v Egyptě Henry Mac Mahonem a mekkánským šerífem Husajnem, Sykes-Picotovu dohodu a Balfourovu deklaraci.

Otázkou kompatibility Sykes-Picotovy dohody a Mac Mahonovy korespondence s Husajnem se podrobně zabýval například britský historik Elie Kedourie. Ačkoliv tradiční výklad moderní blízkovýchodní historie považuje jednotlivé články dohody za odporující slibům daným Arabům v Mac Mahonově korespondenci⁴⁰, Kedourie zastává názor, že mezi dohodami vzájemný rozpor není. Mekkánský šeríf Husajn navíc dle něj o existenci a obsahu v Sykes-Picototovy dohody Husajn věděl dlouho před jejím zveřejněním.⁴¹

Kedourieho přesvědčení v otázce souladu jednotlivých úmluv Lawrence rozhodně nesdílel. Po válce ostře prosazoval stanovisko, že Arabové byly obelháni a stali se oběťmi politického klamu. Kedourie na toto konto uvádí, že stejně jako Husajn, tak i Lawrence věděl o tajné Sykes-Picotově dohodě dlouho před jejím zveřejněním, avšak ve snaze o dosažení „arabské věci“ jednal, jakoby o ní neměl tušení.⁴²

Poválečné ostré vystupování Lawrence vůči britské zahraniční politice na Blízkém východě se jeví jako předpojaté. Pokud Lawrence vyčítá Anglii meziválečná jednání s více stranami najednou s navzájem protichůdnými výsledky, je dle Kedourieho poněkud zarážející, že stejné měřítko neuplatňuje v náhledu na Fajsalovo vyjednávání s Turky, které probíhalo v letech 1917 a 1918 a tedy v době, kdy Arabové s britskými jednotkami po svém boku právě proti Turkům bojovali. Termíny jako zrada, podvod či jiná jim podobná označení Fajsalova dvoustranného vyjednávání však v tomto případě Lawrence nepoužívá. Naopak volí cestu Fajsalova „krytí“ a danou záležitost záměrně nenahlašuje svým

⁴⁰ viz např. *Oxfordský slovník světových dějin*, heslo Sykes-Picotova dohoda. *Oxfordský slovník světových dějin*. Praha: Akademia, 2005. 679 s. ISBN 80-200-1054-8. s. 579.

⁴¹ viz kapitola Elie Kedourie a kapitoly britské politiky na Blízkém východě, část Sykes-Picotova dohoda a Mac Mahonovy přísliby.

⁴² KEDOURIE, Elie. *England and the Middle East. The Destruction of the Ottoman Empire 1914–1921*. Colorado: Westview Press, 1987. 236 s. ISBN 0-8133-0646-9. s. 41.

nadřazeným.⁴³ Je více než evidentní, že Lawrence vášnivě sdílí stanoviska arabské strany a pramálo se ohlíží na svůj vojenský úřad a samotnou svou identitu, která by předpokládala jistou míru loajálnosti k britské zahraniční politice.

V tomto ohledu byl Lawrence jednou z předních osobností, za jejichž mohutného přičinění se v Británii rozpoutala vlna nevole vůči meziválečné a poválečné blízkovýchodní politice ostrovní velmoci. Přesvědčení o zradě a přetvářce Anglie v otázce teritoriálních příslibů daných Arabům po válce sdílela řada britských představitelů. Atmosféra studu nad údajnou proradností uplatňované politiky prostupuje řadou memoárů a jiných publikací zainteresovaných osob. K rozšíření nepříjemné pachuti z britského vystupování na širokou veřejnost významně přispěl také britský historik Arnold Toynbee. Jeho kritika míří na Balfourovu deklaraci, jejíž prostřednictvím údajně Británie přijala odpovědnost za něco, co nebylo její, darovala práva na území palestinských Arabů třetí straně, nerespektovala původní přísliby a svým nečestným jednáním Arabům způsobila pohromu.⁴⁴ Podle Kedourieho však Toynbee zcela přehlédl fakt, že veškeré britské sliby vůči Husajnovi byly podřízeny jejich závazkům vůči velmocím Ruska a Francie, na což také Británie šerífa výslovně upozornila. A Husajn si daná omezení uvědomoval.⁴⁵

⁴³ tamtéž, s. 99-100.

⁴⁴ TOYNBEE, Arnold. Britain and the Arabs: The Need for a New Start [online]. *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)* 1964, Vol. 40, No. 4, s. 638-646. s. 639-640.

⁴⁵ KEDOURIE, Elie. *The Chatham House Version and Other Middle Eastern Studies*. Chicago: Ivan R. Dee, 2004. s. 512. ISBN 1-56663-561-6. s. 375.

3.3.2.5 Komplikovaná osobnost plukovníka Lawrence

Lawrencova povaha byla velmi komplikovaná. Rád testoval svou fyzickou výdrž a odolnost a pokoušel hranice svých možností. Údajně byl velice psychicky odolný.⁴⁶ Mimořádně hodně toužil po tom být slavný. Uvádí se, že měl sadomasochistické sklony. Sám sebe prý charakterizoval jako „případovou studii abnormálnosti“.⁴⁷ Jeho zvláštní povahové rysy měly nepochybně značný vliv na pozdější stvoření legendy. Co mu nelze upřít, je jeho takt v chování k druhým osobám, jehož prostřednictvím nikdy nedopustil nějaké vážné trhliny ve vztahu k řadovým Arabům i jejich vůdcům. Je nezpochybnitelné, že věřil v arabskou věc a důsledně ji prosazoval, někdy na úkor své národnostní příslušnosti a politických cílů rodné země. Velmi dobře uměl pracovat s jednotlivými arabskými lídry, dokázal rozpoznat jejich charaktery a přizpůsobit se jejich mentalitě. V tomto dosáhl velkých úspěchů. Systematicky povzbuzoval Araby v jejich povstání. Dle Lowella Thomase však záhy tušil, že Spojenci po válce nesplní sliby dané Arabům do té míry, do jaké by si to on sám přál a proto také odmítal různé pocty, které mu byly často nabízeny.⁴⁸

Na základě dostupné literatury si lze o Lawrencovi vytvořit obrázek jako o člověku vymykajícímu se standardním kategoriím, ať už je rozebírána jeho tendence k dobrovolnému trýznění vlastního organismu nedostatkem jídla, pití a spánku, jeho pravděpodobná asexualita či jeho chorobná touha přesvědčit ostatní o svém vlastním hrdinství. Odpověď na otázku, do jaké míry byla jeho blízkovýchodní kariéra úspěšná a do jaké

⁴⁶ GARNETT, David. *The Essential T. E. Lawrence*. London: Jonathan Cape, 1951. s. 328. s. 14.

⁴⁷ O'DONNELL, Thomas J. *The Confessions of T. E. Lawrence. The Romantic Hero's Presentation of Self*. Athens: Ohio University Press, 1979. 196 s. ISBN 0-8214-0370-2. s. 181.

⁴⁸ THOMAS, Lowell Jackson. *With Lawrence in Arabia* [online]. London: Hutchinson & CO, 1920. 317 s. s. 307.

míry selhala, zůstává částečně zastřená. Vypadá to, že Lawrence byl řadovým styčným důstojníkem, stejným jako mnoho dalších v oblasti, který se ovšem prostřednictvím své empatie a výrazné náklonnosti k arabskému národu postupně přiblížil k výjimečnější roli na šachovnici anglicko-arabských vztahů.

Je nutné si ale uvědomit, že Lawrence sám sobě v očích mnoha badatelů svým sklonem k fabulaci a překrucování faktů uškodil. V určitých momentech mohl být podhodnocen a mohlo být šmahem zpochybněno cokoliv, čehož byl autorem. Faktem, který stojí za zmínku ve výčtu Lawrencových charakteristik, je rovněž jeho neloajálnost vůči politice mateřské země a její obvinění z proradného jednání. Navzdory tomu však u široké veřejnosti stále převládá vize plukovníka Lawrence jako legendárního hrdiny. Ta ovšem působí dosti scestně.

Představy této osobnosti o „arabském procitnutí“ a následném poválečném uspořádání byly nereálné již v době prvotních pokusů o jejich uskutečnění. Komplexní situace, která po konci války nastala, vyžadovala komplexní řešení a ve světle teritoriálních a politických nároků, které si kladly všechny zainteresované strany, je absurdní a nebezpečné považovat romantické vize za uskutečnitelné. Plukovník Lawrence tak ve výsledném hodnocení více než cokoliv jiného ztělesňuje excentrickou figurku, které nereálnost vlastních představ, mimo pošramocení pověsti britské blízkovýchodní politiky, také vynesla kontroverzní aureolu nesmrtelnosti.

4 EDWARD W. SAID A POSTKOLONIÁLNÍ STUDIA

Páteří celé práce je studium konceptu orientalismu, který světu představil koncem 80. let odborník na literární komparatistiku Edward W. Said. Tím okamžikem Said bezpochyby notně ovlivnil nový směr vývoje u nemála společenskovedních disciplín. Celosvětově diskutovaná teze o orientalistickém myšlení, které ovládalo institucionální základnu západního vědění, vyvolala řadu odborných i laických polemik. Otázka relevance konceptu orientalismu v návaznosti na skutečný politický vývoj ve vztahu Západu a Východu, je nasnadě.

Saidova teorie nastoluje i další otázky. Po dobu více než třiceti let, která od vzniku publikace uplynula, se zdá, že diskuze, kterou jejím prostřednictvím autor vyvolal, stále nekončí. Tématika západního vidění světa a jeho limitů je i v dnešní době pořád aktuální. Choulostivý problém, jakým způsobem přistupovat k nahlížení a zkoumání „těch druhých“, zůstává.

Název kapitoly přímo odkazuje na její obsah. Na následujících řádkách je představen koncept, který se stal fenoménem. Pozornost je věnována také samotnému autorovi. Text pokračuje reakcemi odborné veřejnosti, ohlasy a diskuzemi. „Saidovský“ orientovaná část je ukončena autorovým ohlédnutím po letech a zasazením konceptu do kontextu událostí začátku 21. století.

Kapitola se dále zabývá postkoloniálními studiemi, které vděčí za svůj vznik právě Edwardu Saidovi. V textu je stručně uveden základní přehled o dané disciplíně. Jako ukázka nastiňující předmět studia a způsob, kterým mladý vědní obor ke zkoumání přistupuje, následuje analýza díla předního představitele postkoloniálních studií a politického myslitele z Martiniku Frantze Fanona.

4.1 Edward W. Said

Edward W. Said se narodil v Jeruzalémě. Pocházel ze zámožné rodiny křesťanských Arabů, která v roce 1948 během arabsko-židovského konfliktu přesídlila do Káhiry. Později Said odešel do USA, kde studoval na univerzitě v Princetonu. Doktorát získal na Harvardově univerzitě. Od roku 1963 působil na Kolumbijské univerzitě v New Yorku, kde se stal profesorem anglické a srovnávací literatury. Během své kariéry přednášel na význačných univerzitách po celém světě a získal řadu ocenění a čestných doktorátů.

Po mnoho let se Said zapojoval do politické diskuse týkající se blízkovýchodní problematiky. Byl známý svým aktivistickým postojem, kdy často z velmi radikálních pozic podporoval palestinskou otázku a kritizoval Izrael. V letech 1977-1991 byl členem exilové Palestinské národní rady. Z počátku se zasazoval o vytvoření nezávislého palestinského státu, později podporoval myšlenku soužití dvou národů v jednom státě. Vzhledem ke své politické aktivitě měl Said hodně nepřátel jak v palestinských, tak zejména v židovských kruzích. Svět obletěl snímek, na němž je Said zachycen, jak na libanonských hranicích vrhá kameny na izraelské vojáky, obletěl svět. Opakovaně mu bylo vyhrožováno smrtí a v roce 1985 byla židovskými aktivisty dokonce podpálena jeho univerzitní pracovna.

Said rovněž působil jako žurnalista. Pravidelně přispíval do deníků jako jsou americký *The Nation*, britský *The Guardian*, francouzský *Le Monde Diplomatique*, egyptský *Al-Ahram* či panarabský *Al-Hayat*. Byl nadaným klavíristou a také hudebním kritikem. Společně s izraelským dirigentem Danielem Barenboimem založil v roce 1999 *West-East Divan Orchestra*. V roce 2003, ve svých 67 letech Edward Said podlehl leukémii.

Mezi Saidovy literární počiny patří např. *Covering Islam* (1981), *Criticism in Society* (1981), *Nationalism, Colonialism, and Literature*

(1991), *Culture and Imperialism* (1993), *Power, Politics and Culture* (2002).

4.1.1 Orientalismus: Západní koncepce Orientu

Saidovo nejvlivnější dílo, *Orientalism* (1978)⁴⁹, se zabývá kritikou západní společnosti a její imperiální politiky na Blízkém východě. Kontroverzní kniha vzbudila velkou pozornost nejen v akademických kruzích. Said v ní analyzuje historické, kulturní a politické nahlížení západních badatelů na oblast tzv. Orientu, v době, kdy Evropa dominovala Blízkému a Střednímu východu. Orientalistiku, jejíž počátky sahají do 16. století, považuje za mocenský nástroj západní hegemonie. Zkoumání Východu západními odborníky podle Saida sloužilo politickým a koloniálním zájmům velmocí, v jejichž službách orientalisté působili, ovlivňovali politickou situaci a byli jí ovlivňováni. Said argumentuje, že Orient ve skutečnosti neexistuje, jedná se o pouhý abstraktní konstrukt západních badatelů.

Dílo rozpoutalo širokou diskusi ohledně přístupu badatelů k poznávání jiných kultur. Na amerických univerzitách našlo odezvu u příznivců poststrukturalistické a multikulturní levice a přispělo k zakládání a rozvoji kateder etnických studií. Kniha se stala hlavním inspiračním zdrojem při formování základny postkoloniálních studií.

Prostřednictvím rozborů děl západních autorů studuje Said povahu přístupu Západu k oblasti Blízkého východu. Vztah Západu a Východu je běžně nahlížen jako vztah dvou odvěkých rivalů, v němž má jeden mocensky navrch. Dle Saida přistupuje Západ k blízkovýchodní oblasti z nadřazené pozice a z pozice síly. V působení Evropanů, kteří svůj profesní zájem obracejí směrem k Orientu, lze dle Saida nalézt v průběhu

⁴⁹ V českém překladu vyšlo v roce 2005. SAID, Edward W. *Orientalismus: Západní koncepce Orientu*. 1. vydání. Praha: Paseka, 2005. 464 s. ISBN 978-80-7185-921-5.

historie určité společné rysy. Západ na Orient často nahlíží jako na anachronii, na zastaralou a upadající oblast, pro jehož obnovu a modernizaci je nutný zásah zvenčí.

4.1.1.1 V zajetí diskurzu

Ve vztahu k Východu si Západ dle Saida utváří specifický diskurz obsahující soubor teorií, vlastní metody, postupy a vlastní vědecký jazyk. To celé nazývá orientalismem. V rámci daného diskurzu, v němž o Orientu smýšleli, tvořili západní autoři svá díla. Západ si tedy vytvořil systém, pomocí něhož k oblasti přistupoval. Autoři, kteří se Orientem zabývali, badatelé, umělci či literáti, přemýšleli a tvořili v rámci daného systému.

Said zkoumá historická zobecnění, kterých se autoři tvořící součást daného diskurzu dopouští. Umělý model Orientalismu, který je vytvořen, prostupuje všemi oblastmi zájmu západních autorů. Jedná se o celek názorů a přístupů, z jehož přediva nelze vystoupit, jehož dosahu nelze utéct. Díla orientalistů nepřesahují rámec daného diskurzu.

Orient je Západem uměle vytvářen a přetvářen. Ať už je Východ popisován jako oblast, kde se zastavil čas a která od dob starověku nepřetržitě upadá, či je nahlížen jako obdivuhodný prostor plný exotické krásy a tajemna, vždy se jedná o konstrukt Západu, který má s realitou pramálo společného. Ve zobrazení Orientu a jeho obyvatel se promítá kontext (prostředí, myšlení, politika), v jehož rámci zobrazující existují, přičemž zobrazovaní jsou pouhými pasivními příjemci vykonstruovaného modelu.

Orientalismus je dle Saida provázen jedním charakteristickým jevem, který úzce souvisí s mocenskou převahou Západu. Nahlížení na Orient není oproštěno od vazeb na politickou situaci ve zkoumané oblasti. Dochází k propojování moci a vědění. Při studiu orientalismu jakožto diskurzu se Said odkazuje na koncepci francouzského filosofa a historika Michela Foucaulta.

V přístupu evropských badatelů a literátů k oblasti se zrcadlila mocenská nadvláda Západu a prostupovala jejich díly. V důsledku toho vzniká obraz Orientu jakožto oblasti nesamostatné, zaostalé, podřadné vůči Západu, která si nemůže pomoci sama, pro jejíž vývoj, odražení se ode dna, je nutný (naprosto nezbytný) zásah Evropy. Spíše než organický vědní obor představoval orientalismus odpověď na koloniální klima té doby.

Otázku vztahu Západu a Východu vidí Said jakožto nerovnováhu sil. Rivalita Z a V dříve pramenila z náboženské odlišnosti. Poté, co se Z sekularizoval, náboženská otázka již není jablkem sváru. Tím se od konce 18. století stává modernita.

Počátky moderního orientalismu klade autor do konce osmnáctého století. V této době dochází k jeho institucionalizaci (jakožto disciplíny). Vědecké zájmy západních badatelů o oblast začínají tvořit širší celek.⁵⁰

Saidův koncept orientalismu se stal široce diskutovaným tématem. Orientalistický přístup Said charakterizuje jako „jistý způsob vyrovnávání se z Orientem, vycházející se zvláštního postavení, jemuž se v západoevropské tradici Orient vždycky těšil.“⁵¹ Dlouhotrvající vztah mezi oběma celky pomáhal formovat definici Západu, jež ve své podstatě představoval negaci Východu. Prostřednictvím charakteristik udělených Orientu Západ definoval sám sebe.

Saidova kniha je svou povahou interdisciplinární. Samotný autor svou publikaci charakterizuje jako: „hlubší podrobnou studii, jež navzdory svým aktuálním souvislostem zůstává především knihou o kultuře,

⁵⁰ viz kapitola Francouzská expedice do Egypta, nástup moderního orientalismu.

⁵¹ SAID, Edward W. *Orientalismus: Západní koncepce Orientu*. 1. vydání. Praha: Paseka, 2005. 464 s. ISBN 978-80-7185-921-5. s. 11

dějínách a moci a nikoli o blízkovýchodní politice“.⁵² V této souvislosti je nutné k dílu přistupovat s vědomím toho, že autor se oborem blízkovýchodních studií nikdy profesně nezabýval. Předmětem jeho akademické činnosti byly evropské a americké humanitní vědy se zaměřením na literární komparatistiku.

4.1.1.2 Dráha orientalistického myšlení

Orientalismus představuje myšlenkový proud, který je charakteristický poukazováním na rozdíly mezi popisovanou oblastí (Orientem) a Západem. Západ definoval sám sebe v kontrastu k obrazu Orientu. Výsledek však, přirozeně, odkazoval daleko více k západnímu světu než k Orientu. V návaznosti na Michela Foucaulta definuje Said vztah Západu k Orientu jako vztah síly a dominance. Vědecká bádání a výzkum daného teritoria pomohla Západu Orient ovládnout. Jedním z důvodů, proč se Said problematikou orientalismu zabýval, je jeho původ, který z něj činí rovněž Orientálce. Byl narozen a vyrůstal v toho času britských koloniích, Palestině a Egyptě.

Rétorika bývalých koloniálních představitelů se nikterak nesnažila zakrýt přesvědčení o nadřazenosti jejich národa. Orientálce viděli jako někoho, kdo by měl být rád, že bude ovládán vyspělejší zemí. Evropané se domnívali, že vědí lépe, co udělat pro blaho Orientálce než Orientálec sám. Také oplývali četnými předsudky, např. lord Cromer Araby popisoval jako lživé, prohnané, intrikující osoby, které nejsou schopny logického uvažování. Zatímco občan Británie byl pro něj rozený logik, inteligentní a bystrý.⁵³ Podobnou rétoriku lze dle Saida nalézt u mnoha dalších představitelů imperiální nadvlády.

⁵² SAID, Edward W. *Orientalismus: Západní koncepce Orientu*. 1. vydání. Praha: Paseka, 2005. 464 s. ISBN 978-80-7185-921-5. s. 398.

⁵³ tamtéž, s. 51.

Said se ve své studii zabývá imaginárním vymezením hranic mezi Východem a Západem, jejichž počátky klade do starověku, do období řecko-perských válek. Již tehdy lze v literárních pracích antických Řeků nalézt pomyslné vymezení se vůči „těm druhým“, přičemž Evropa zastává pozici silnějšího, zatímco Asie vystupuje jako poražená dálava. V souvislosti s nazíráním Západu na Východ jako na něco nebezpečného a nepředvídatelného, označuje Said Orientalismus za formu paranoii. Průlom v imaginativní geografii přineslo dle Saida uskutečnění Lessepsova projektu Suezského průplavu.⁵⁴ Západ a Východ přestaly být vzdálenými soupeři. Ve vzájemném vztahu padl původní geografický odstup.

V roli představitelů orientalismu od 18. století figurovali zejména filologové, zabývající se vztahem orientálních jazyků vůči Evropě a jeho důležitostmi. Co se týče spisovatelů zajímajících se o asijskou tematiku, uvádí Said osobnosti jako byl Victor Hugo, Lord Byron, Johann Wolfgang Goethe, Gustave Flaubert, Walter Scott. Ti rovněž dosti přispěli k ustavení orientálního diskursu. Devatenácté století bylo svědkem vzniku učených společností o orientalismu, např. *Société asiatique* (založena roku 1822), *Royal Asiatic society* (1823) nebo *American Oriental Society* (1842).

Od konce první světové války nastává dle Saida v orientalistickém oboru krize. Orientalismus do té doby býval úzce spojovaný se Západem a jeho imperiální politikou. Během 20. století dříve kolonizované země získaly nezávislost. Na straně Západu vyvstal nový problém, jakým způsobem nyní k Orientu a Orientálcům přistupovat, zda nadále kráčet v původních šlépějích a ignorovat nové události nebo adaptovat své postupy a metody na nastalý stav.

⁵⁴ viz kapitola Stavba Suezského průplavu, Orientalistický rozměr projektu.

Mezi moderní orientalisty Said řadí Ernesta Renana, Gustava von Grunebauma, H.A.R. Gibba či Bernarda Lewise. Kritika Saida v jejich případě míří na to, že studují islám jakožto „kulturní syntézu“⁵⁵ a záměrně přehlíží ekonomické, sociální a politické rysy muslimských společností. Tento přístup vždy představuje nebezpečné zjednodušení.

Vznik moderního orientalismu umožnilo dle Saida několik faktorů. Jeden z nich se pojí s evropskou expanzí na Blízký východ. V rámci cest Evropanů do orientálních zemí narůstá počet děl z oblasti cestovní literatury. Různé typy pojednání a reportáží z cest se dostaly do povědomí obyvatel Západu a ovlivňovaly jejich smýšlení o orientálních společnostech. S tím úzce souvisí druhý faktor, kdy spolu s lepšími podmínkami pro shromažďování informací o východních zemích přistoupili badatelé ke vzájemnému porovnávání jednotlivých kultur. Do komparace přitom začleňovali i takové kultury, které dávno zanikly. Z těchto metod se vyvinuly komparativní disciplíny, jež prožívaly svůj rozmach v 19. století.

Dalším faktorem, který přispěl ke vzniku a zdárnému vývoji orientalistického smýšlení v moderní době, byla snaha literátů o identifikaci sebe sama s objektem svého popisu či zobrazení. Tato fáze reagovala na komparativní proud, jehož metody chtěla předčít, a souvisela s nástupem romantismu. Poslední faktor představují klasifikace člověka a přírody, které umožnily vytvořit generalizující kategorie, nejen fyziologické, ale i kulturní. Bez zmíněných faktorů by dle Saida nemohl fenomén orientalismu vzniknout.

Formulování teorie a postupů moderního orientalismu bylo záležitostí minulosti. Ačkoliv spadají jeho počátky do éry Napoleona v Egyptě, základní kameny čerpal vědní obor ze své předchozí předmoderní existence. Od konce 18. století se struktury moderního

⁵⁵ SAID, Edward W. *Orientalismus: Západní koncepce Orientu*. 1. vydání. Praha: Paseka, 2005. 464 s. ISBN 978-80-7185-921-5. s. 123.

orientalismu začínají sekularizovat, znovu uspořádat a reformovat v závislosti na vývoji důležitých akademických disciplín. Ten procházel postupným zesvětštěním a modernizací.

Za otce moderního orientalismu považuje Edward Said badatele Silvestra de Sacy. Během svého života Sacy vyprodukoval značné množství materiálu týkajícího se Orientu. Vychoval také dosti budoucích odborníků v oboru. Na Sacyho navázal filolog Ernest Renan, který se zaměřil na komparaci indoevropských jazyků se semitskou větví orientálních jazyků. Semitské jazyky považoval za anorganické, zkostratělé a neschopné vlastní regenerace. Tyto charakteristiky Renan zároveň připisoval i samotným semitským kulturám. Na druhou stranu indoevropské jazyky a kultury vnímal jako živé a organické. Renan přistupoval k Orientu skrze filologická studia a posuzoval jej v kontextu západní nadřazenosti.

4.1.1.3 Ohlédnutí zpět

Saidovu knihu *Orientalismus* čekal bohatý osud, v rozmezí od jejího prvního vydání až po současnost byla publikována v řadě zemí a přeložena do mnoha jazyků. Získala celosvětovou působnost. V roce 2003 Edward Said umírá. Stihne ještě napsat předmluvu k vydání *Orientalismu* z toho samého roku. Ta představuje ohlédnutí za uplynulými roky a zamyšlení se nad aktuálností konceptu po 25 letech od vzniku knihy.

Skutečnost, že koncept orientalismu je i po letech nadále diskutován a otázky, kterými se zabývá, jsou stále předmětem intelektuálních rozprav, samotného autora překvapila. Důvod připisuje částečně také aktuálním událostem na Blízkém východě a v islámském světě, které staví objekty orientalistických zobrazení znovu do popředí zájmu. Kniha a v ní popsany koncept se tak pojí se současnými dějinami. I ve 21. století Západ v souvislosti s Araby a muslimským světem pracuje s pojmem „ti druzí“. Vyhranění se ze strany Západu vůči Orientu dává dle Saida prostor k západní aroganci, manipulaci, podněcování nenávisti a

strachu. Sebevražedné atentáty radikálních islamistů rozpoutaly vojenskou a politickou agresivitu Spojených států vůči Střednímu východu. Byla následována Huntingtonova teze o střetu civilizací, na kterou Said nahlíží velice kriticky. V otázce současného postoje k blízkovýchodní oblasti vidí Said uvnitř západního celku mezi Amerikou a Evropou rozdíly. Zatímco přístup Spojených států se radikalizoval a vyostřil, Evropa pravděpodobně dává slibnější vyhlídky.

Spojené státy se staví do role tvůrce současných dějin, a snaží se smazat dějiny původní. Rétorika představitelů americké vysoké administrativy je plná zmínek o změnách na mapě Blízkého východu, jako by dle Saida „(...) místními starými civilizacemi bylo možné zatřepat jako obsahem plechovky.“⁵⁶ Ignorace východních dějin a způsobu života vede k přetvářování a přepisování historie, přičemž Západ nelení s vytvářením vlastních orientálních dějin za pomoci dominance a přivlastnění si kontrolovaného území.

Teze o střetu civilizací není jediná, kterou Said napadá. Rovněž navazuje na četné kritiky Fukuyamovy teorie o Konci dějin, když tvrdí, že modernita a demokracie bezpodmínečně nepředstavují všemi uznávané a sdílené principy, které stačí prostě a jednoduše přijmout. Vidina Východu v podobě pouště úpěnlivě vyhlížející živoucí vláhu reprezentovanou demokracií a kapitalismem je dle Saida více než utopická.

V souvislosti s nesouhlasem s nabraným kurzem západní politiky poukazuje Said na současný obrovský vliv moderních orientalistů. Kritika akademického působení Bernarda Lewise, která Saidovým celoživotním dílem prostupuje snad od začátku do konce, v tomto případě míří na Lewisovo aktivní vystupování v mezinárodní politice americké administrativy. Said významnému americkému odborníkovi na islámská studia vyčítá posvěcení agresivních vojenských operací USA v

⁵⁶ SAID, Edward W. *Orientalismus: Západní koncepce Orientu*. 1. vydání. Praha: Paseka, 2005. 464 s. ISBN 978-80-7185-921-5. s. 399.

blízkovýchodní oblasti ve jménu boje proti terorismu. Dle Saida Lewis nasměroval americké vládní představitele k nesmyslným spekulacím o arabské povaze a o úpadku muslimských společností, které může vyléčit pouze americká intervence. Jako paralelu k nynějším vládním konzultantům uvádí odborné poradce z koloniální éry, jejichž služby využívali Holanďané v Indonésii či Britové v Indii a na dalších jimi ovládaných územích. Dle Saida obě popsané skupiny používaly stejné stereotypy.

Mimo orientalisty tuto linii posilují také západní média, jež zejména ve svých nábožensky a pravicově orientovaných formách snadno spadají k povrchní generalizaci a propagandě. Said tvrdí, že například k válce v Iráku by nedošlo nebýt zřetelně proklamovaných frází vycházejících z orientalistického dogmatu, a to těch, že obyvatelé Východu nespádají do kategorie „my“ a nesdílí ani západní hodnoty.

Budoucnost korektního vztahu Západu k islámu vkládá Said do humanismu, který překonává izolaci a kterým prostupuje uvědomění si sounáležitosti s jinými kulturami. Badatelé zaměřující svou práci na islámský svět, potažmo na různé další nezápadní společnosti, mají dle Saida specifickou intelektuální a morální zodpovědnost. V jejím rámci by se měli vyvarovat zjednodušujících úvah a ideologických konstrukcí a zaměřit svou pozornost na konkrétní dějinnou zkušenost. Nezbytné je vždy brát v potaz kontext, který je tvořen historickou, kulturní a společensko-ekonomickou realitou.

4.1.2 Ohlasy a polemiky

Kniha *Orientalismus* vzbudila v intelektuálních kruzích široký ohlas. Rozpoutala debatu o objektivnosti západní vědy, o jejích nástrojích ke zkoumání a uchopování vědění. Vznik kateder postkoloniálních studií a rozvoj etnických a genderových studií, které přímo odrážely úspěch publikace, s sebou nesly i negativní jevy. Rozmach vlivu Saidova díla se začal odrážet na hromadném odsuzování dřívějších badatelských

postupů západní vědy týkajících se zkoumání mimozápadních společností. Šmahem byla zavržena v mnohých případech velmi významná díla, která v očích Saidových následovatelů ztratila na věrohodnosti. Jednostranné pochopení Saidova Orientalismu vrhá na celkovou myšlenku díla stín.

Knihu je však nutno uchopit komplexněji. Orientalismus není odhacením dvou protikladných světů, kdy západní je zlotřilý a východní obětním beránkem. Dle odborníka na mezinárodní vztahy Pavla Barši je nutno si uvědomit, že Said nevyvinul kritiku Západu zvnějšku, kdy by pro něj Západ představoval cizí a neznámý celek, ale posuzoval jej zvnitřku, pomocí jeho vlastních vědeckých metod a postupů a v rámci jeho vlastního humanistického ideálu.⁵⁷

Se vznikem konceptu orientalismu a jeho rozšířením do akademického světa vyvstává problém, jakým způsobem přistupovat k nahlížení na nezápadní společnosti, aniž bychom se vymanili z tenat orientalistického myšlení. Jedním z úniků daných nástrah byl svého času příklon k multikulturalismu a politické korektnosti. Ne vždy se jednalo o adekvátní postoje.

S Edwardem Saidem polemizuje řada autorů. Jak již bylo řečeno, koncept Orientalismu vzbudil velké reakce, ať pozitivní či negativní. Z těch kritických to byl v souvislosti s antropologií například uznávaný odborník Clifford Geertz. Největšího oponenta Saidova Orientalismu však představuje americký odborník Bernard Lewis.⁵⁸ Zatímco Said ve své koncepci Západ kritizuje za koloniální útlak a jeho působení dává do přímé souvislosti se současným bezútěšným stavem Blízkého východu,

⁵⁷ BARŠA, Pavel. Orientálcova vzpoura. *Dějiny a současnost*. 2004, roč. 26, č. 3, s. 23-25. ISSN 0418-5129. s. 24.

⁵⁸ viz následující kapitola.

Lewis vidí příčiny úpadku muslimské společnosti zejména uvnitř jí samé a Saidův postoj razantně odmítá.

Americký badatel Dennis Grafflin považuje Lewisovu kritiku Saidova konceptu za zahořklou a nepřátelskou. Lewis dle něj vytrhává Saidova slova z kontextu a přehlíží explicitní obsah Orientalismu tam, kde neslouží jeho účelům. Lewisův literární útok pak považuje za protiúder vůči dřívější Saidově ostré kritice autora.⁵⁹ Zásadní dle Grafflina na Saidově pojetí je to, že upozorňuje na vazby mezi vědeckým bádáním a politickou mocí. Grafflin zdůrazňuje nezbytnost uvědomění si daných souvislostí.⁶⁰ Badatelské aktivity bývají k politickým kontaktům náchylné a věda jimi může být snadno ovlivněna.

Intenzivní debata, která se okolo Saidova konceptu rozvinula, otevřela prostor k novým otázkám a problémům, stejně jako kniha samotná. Reakce na Orientalismus se různí. Objevují se dva extrémy. Zatímco se řada odborníků na blízkovýchodní a jiná asijská studia staví do defenzivní pozice, vzhledem k tomu, že jejich práce často navazuje na představitele klasického orientalismu, druhá skupina má zase tendenci Saidův koncept nekriticky uctívat a přehlížet jeho nedostatky. Jedna z běžných reakcí je ta, že kniha příliš generalizuje, avšak dle australského antropologa Nicholase Thomase je to čtenář Orientalismu a nikoliv jeho autor, kdo se dopouští daleko většího zevšeobecnění.⁶¹ Saidovo pojetí bylo rozšířeno mimo pole původní působnosti, jímž byl muslimský svět a Blízký východ. Koncept byl napasován na různé společnosti a různé části světa.

⁵⁹ GRAFFLIN, Dennis. Attack on Orientalism [online]. *The Journal of Asian Studies*. May 1983, Vol. 42, No. 3, s. 607-608. s. 607.

⁶⁰ tamtéž, s. 607-608.

⁶¹ THOMAS, Nicholas. Anthropology and Orientalism [online]. *Anthropology Today*. Apr. 1991, Vol. 7, No. 2, s. 4-7. s. 4.

Kritika Saida si bere často na mušku autorův palestinský původ, který je brán za jediný a určující důvod vzniku knihy. Dílo je označováno za pouhý výplod autorovy zášti vůči Západu. Ačkoliv původ Edwarda Saida nemůže být přehlížen a zcela nepochybně hrál roli v jeho kariérní orientaci, nelze daný argument sám a sobě brát v potaz. Stejně tak se většina jiných badatelů rozhoduje o své budoucnosti; dle prostředí, ze kterého pochází a dle dalších osobních faktorů.

Kniha o orientalismu obsahuje přímých referencí na antropologii poskrovnu, přesto vzbudila reakce i v této vědní disciplíně. Pokud by antropologové měli ze Saidova *Orientalismu* něco do své práce převzít, pak by to dle Thomase bylo používání stejných interpretačních metod, ať se jedná o oblastní zvyky nebo všeobecný rámec. Thomas navazuje: „(...) je například pozoruhodné, že mnoho prominentních děl zabývajících se antropologickou komparací stále zdůrazňuje dělení na kategorie „my a oni“, kdy „oni“ používá jako protipříklad k tomu, co je hypoteticky „západní“ zvyklost nebo přesvědčení“.⁶²

4.2 Postkoloniální studia

Saidova kniha podnítila vznik postkoloniálních studií. Příznivě ovlivnila rozvoj poststrukturalistického a multikulturního proudu na akademické půdě. Inspirovány byly nejenom katedry jazykovědy a anglické literatury, ale rovněž univerzitní střediska zabývajících se sociálními vědami. Pod vlivem *Orientalismu* se rozvíjely katedry genderových a etnických studií.

Nový vědní obor, postkoloniální studia, se zabýval koloniálním diskursem. Právě v době, kdy Said uveřejnil svou koncepci orientalismu, začaly mnohé dekolonizované národy hledat po éře západní nadvlády

⁶² THOMAS, Nicholas. Anthropology and Orientalism [online]. *Anthropology Today*. Apr. 1991, Vol. 7, No. 2, s. 4-7. s. 7.

svoji národní svébytnost. Mnozí představitelé postkoloniálních studií pocházeli z kolonizovaných oblastí. Často se jako imigranti usadili ve Spojených státech. Stál před nimi úkol prosadit místní kulturu před západní a nově postulovat národní identitu. Postkoloniální studia představovala kritický přístup ke koloniální minulosti. Poskytla analýzu kulturního dědictví kolonialismu. V některých tématech, která zpracovávala, se přiblížila také etnickým studiím.

Postkoloniální studia se zabývaly vztahem západních mocností ke svým koloniím, transformovaly původní vztahy, vazby, návaznosti, spojitosti; kriticky nahlížely na úlohu hegemonií ve vztahu k jimi podřízeným oblastem. Hlavními tématy nového vědního oboru byly imperialismus, koloniální zkušenost, studium západní moci, nadvlády a útlaku, kulturní a národní identita, nacionalismus. Analýze byl podroben vztah kolonizovaný versus kolonizátor, do popředí zájmu se dostala témata ohledně marginalizace menšin, postavení žen, gender či rasismus. Mezi představitele postkoloniálních studií a dekolonizační literatury⁶³ patřili literární vědci, komparatisté či badatelé z jiných společenskovědních oborů, jmenovitě například Frantz Fanon, Homi Bhabha, Aimé Césaire, Albert Memmi či Gayatri Chakravorty Spivaková.

4.2.1 Frantz Fanon

Jedním z nejvýraznějších autorů uplatňujících postkoloniální přístup byl psychiatr, revolucionář a esejista Frantz Fanon. Narodil se v roce 1925 na Martiniku. Stal se předním kritikem kolonialismu 20. století. Zabýval se alžírskou revolucí a dalšími anti-kolonizačními hnutími Třetího světa.

⁶³ Existuje rozdíl mezi postkoloniálními studiemi a dekolonizační literaturou, kdy prve zmiňovaný obor představuje především akademický diskurs západního světa z 80. a 90. let minulého století, zatímco druhý obor je spojený s národně osvobozovacím hnutím v zemích třetího světa v 60. a 70. letech 20. století, tudíž se geograficky a historicky od institucionálního vývoje postkoloniálních studií odlišuje SHARPOVÁ, Jenny. Postkoloniální studia na půdě amerického multikulturalismu [online]. *Aluze – Revue pro literaturu, filozofii a jiné*. 2009, č.1, s. 55-65. s. 57

Napsal literární díla *Peau noire, masques blancs* (Černá pleť, bílé masky; 1952) a *L'an V de la révolution algérienne* (Rok pět alžírské revoluce; 1959). Další svoji významnou knihu *Les damnés de la terre* (Zatracenci země)⁶⁴ publikoval v roce 1961. Analyzuje v ní role násilí, třídy, rasy a národní kultury v boji za národní osvobození.

Fanon se ve své studii *Zatracenci země* zabývá velkými tématy, jež hýbou světem. Všímá si západního imperialismu a jeho obav z možné socialistické propagandy v koloniálních zemích, úlohy Spojených Států v kontextu mezinárodního kapitalismu, nástrah studené války. Zmiňuje koloniální útrapy z rozličných koutů Třetího světa. Věnuje se otázkám neutralismu, mírové koexistence světových velmocí, nacionálních válek. Například právě neutralismus, který byl produktem studené války, umožnil kolonizovaným čerpat ekonomické prostředky z obou opozičních světových bloků. Nikoliv však v dostatečné míře. Pro rozvojové země by bylo po materiální stránce přínosnější, aby studená válka bez průtahů skončila.

Kniha pojednává mimo jiné o násilí, které provází proces dekolonizace. Fanon tvrdí, že dekolonizace vždy probíhá násilně a je ve své podstatě násilným fenoménem. Již samotná kolonizace se nese ve znamení násilí a proto není divu, že i dekolonizace sahá ke stejným prostředkům. Fanon nám představuje dva hlavní aktéry celého procesu. Jsou jimi kolonista a kolonizovaný. Kolonista přichází odjinud, je považován za příslušníka jiné „sorty“ lidí. Liší se barvou pleti a na rozdíl od domorodců vyznává západní hodnoty, které se snaží prosadit v místních podmínkách. Jeho příchod provází násilí. Domorodec je vystaven útlaku a převaze bílých, jejichž moc zabezpečují všudypřítomní policisté a vojáci. Kolonista je stvořitelem kolonizovaných. Žije v dobré čtvrti a má všeho dostatek. Naopak kolonizovaný strádá. Jeho životní

⁶⁴ FANON, Frantz. *Le damnés de la terre*. Paris: La Découverte, 2002. s. 311. ISBN 2-7071-3853-3.

úroveň je vysloveně mizerná. Obývá chudinské oblasti, často trpí nedostatkem jídla. Kolonizovaný člověk je považován za něco méněcenného, odlidštěného a podle toho je s ním zacházeno. Kolonista napadá domorodé hodnoty, snaží se přetvořit původní způsoby místního života.

Tužby kolonizovaného odrážejí nerovnost koloniálního světa. Sní o tom, že zaujme kolonistovo místo. Dříve nebo později se rozhodne svoje fantazie naplnit. Pochopí, že jeho život má stejnou hodnotu jako život kolonisty. Začne sprádat plány na radikální změnu situace. Jeho hnacím motorem se stane heslo: „Poslední budou první.“⁶⁵

V rámci svého boje za svobodu musí kolonizovaný lid počítat s použitím všech prostředků. K nim nevyhnutelně patří také násilí. Agresivita domorodců se však nejprve projevuje v okruhu vlastní skupiny. Kolonizovaní lidé často napadají sami sebe navzájem. Uspořádání koloniálního světa vede k tomu, že domorodci žijí v neustálé tenzi. Jsou obklopeni všudypřítomným nepřátelstvím. Napětí ventilují pomocí násilných střetů, např. kmenových válek. Války rozdmýchávají staré zášti. Tím, že na ně domorodec soustředí veškerou svou pozornost a své síly, přesvědčuje sám sebe, že žádný kolonialismus neexistuje. Vše je zdánlivě při starém, jako dřív. Průvodním jevem boje kolonizovaných o přežití tedy bývá kolektivní sebedestrukce.

Další berličku, která kolonizovaným pomáhá přestát kolonistův útisk, představují domorodé mýty. Přízračná atmosféra provázející mýty a magii kolonizované sjednocuje v jejich tradici a historii a posiluje jejich status uvnitř skupiny. Okultní sféra, jež prostupuje celým životem domorodce jeho koloniální situaci ve své podstatě zlehčuje. Pomíjivý svět na zemi se ani zdaleka nemůže poměřovat s nekonečností a nevyhnutelností, které jsou výsadou nadpřirozeného světa mýtů a rituálů.

⁶⁵ FANON, Frantz. *Le damnés de la terre*. Paris: La Découverte, 2002. s. 311. ISBN 2-7071-3853-3. s. 40.

Domorodci mají mnohem větší strach z nadpřirozených bytostí než ze skutečného kolonisty.

Zvýšená emocionalita kolonizovaných nachází svou odezvu také v tanci. Extatické taneční projevy jsou v koloniálním světě pozoruhodným fenoménem. Mají schopnost transformovat domorodcovu agresivitu a sklony k násilí. Zdánlivě neorganizovaná až chaotická záležitost ve skutečnosti podléhá přísně systematickým pravidlům. Pomocí tance kolonizovaná společnost uvolňuje svoji energii, vyjadřuje se, osvobozuje se a také dává průchod svým temným pocitům, např. simuluje symbolickou vraždu či jiné krvavé obřady. Neklid domorodců po takovýchto organizovaných seancích ustává a v jejich příbytcích znovu na nějakou dobu zavládne klid a mír.

V průběhu koloniálního období je tedy možné pozorovat u domorodců různé projevy násilí. V rámci procesu dekolonizace se toto násilí přetváří v nové formy. Na samotném počátku dekolonizace stojí řada důležitých otázek souvisejících s politickou taktikou celé akce, s její povahou (mírou násilí), s časovým plánem.

V kolonizované zemi politicky působí určité skupiny lidí, politické strany a intelektuální či obchodní elity, které vedou dialog s představiteli kolonialismu. S vidinou vlastního prospěchu debatují o reformách a o zlepšení různých dílčích podmínek v zemi. Výsledkem jejich jednání týkajících se koloniálního problému bývá kompromis. Mladá národní buržoasie se, podobně jako přívrženci koloniálního systému, obává vzbouřených kolonizovaných mas a možných následků jejich násilných dekolonizačních pokusů, které se mohou lehce vymknout z rukou. Nacionální strana většinou v celé věci vystupuje ve funkci prostředníka, distancuje se od domorodého davu a ve skutečnosti nikdy neztrácí kontakt s kolonialismem. Někteří její členové nejsou stoupenci násilných metod, pokusy o svržení koloniálního útlaku považují za holou sebevraždu. Takoví jsou poraženi již na počátku. Jelikož navzdory vyšší technické a ekonomické převaze kolonizátorů nemusí být boj o

dekolonizaci předem prohraný. I proto, že utlačovatelská země v kolonii chrání své kapitalistické zájmy a zmasakrování domorodců mezi ně nepatří.

V politických stranách se občas objeví revolucionáři, kteří odhalí jejich falešnou hru na národní osvobození. Ti se pak stávají revolučními lídry ve venkovských oblastech, kde jejich činnost naráží na úrodnou půdu. Političtí vůdci vesměs využívají různých technik, jak upoutat pozornost davu a umožnit mu snít svůj sen.

Koloniální konflikt nebývá regionální záležitostí, ale předmětem mezinárodního dosahu. O Třetím světě se mluví po celé zeměkouli. Zprávy z ohnisek vzdoru však často postrádají objektivitu. Mezinárodní mínění je utvářeno výlučně západním tiskem. Když reportéři ze západních zemí líčí boj kolonizovaných za svobodu, uchylují se k používání vágních, mnohoznačných výrazů. V tom, jak světové velmoci reflektují takovéto záležitosti se zrcadlí povaha jejich postoje vůči Třetímu světu. Ukazuje se, že role, kterou tyto rozvojové oblasti ve světě hrají, je opravdu malinká.

Koloniální konflikt mezi kolonistou a kolonizovaným má podobu ozbrojeného a otevřeného boje. Tento strastiplný střet dvou protichůdných sil může vypuknout kdekoliv, kde kolonialismus stále přežívá. To, že takový boj existuje, nám prozrazuje, že lidé jsou rozhodnutí věřit jedině a pouze násilným metodám. Vzhledem k samotné povaze kolonizačního systému nakonec použití násilí nepřekvapuje ani jednu stranu. Jakmile se domorodec uchýlí k násilí a přijme za něj zodpovědnost, stává se součástí bojové skupiny. Prostřednictvím násilí nachází svou svobodu. Násilí koloniálního režimu a násilí kolonizovaných se vzájemně vyvažují. Existují pospolu v reciproční homogenitě. Domorodec vyvine stejnou míru násilí, jakou na něj použije kolonista. V něčem si však lze povšimnout odlišnosti. Důsledky teroru a proti-teroru, provázejících střety těchto dvou „druhů“ lidí, nebudou vyrovnané. Ztráty na straně kolonizovaných, na rozdíl od ztrát koloniálního impéria, neponesou žádnou důležitost. A nejen to. Když se prošetřují válečné

zločiny, málokdy pyká přestavatel koloniálního útlaku. Kolonizovaný lid již dobře ví, že od druhé strany nemůže nic dobrého očekávat.

Ozbrojený boj mobilizuje masy a v rámci zápasu za svobodu jim vytyčuje jednotný směr a cíl. Násilí, jemuž domorodí obyvatelé věnují veškerou svou pozornost, je později spojí dohromady do velkého organismu, v rámci něhož se jednotlivé skupiny vzájemně poznají a který položí základy nového národa. Zápas nekončí. Po vítězství nad koloniálním útlakem přichází čas na svedení boje o budoucnost, boje proti chudobě, negramotnosti, zaostalosti.

5 VÝKLADY VLIVU ZÁPADU NA BLÍZKÝ VÝCHOD

Hlavní zaměření práce, výklady vlivu Západu na Blízký východ, nalézají stěžejní oporu v této kapitole. Po představení Edwarda Saida a diskutování jeho konceptu kritiky orientalistického přístupu přichází na řadu teze dalších odborníků na blízkovýchodní problematiku. Jako první je uveden Bernard Lewis, americký autor, jehož Said zařazuje do šuplíku s nápisem představitelé moderního orientalismu. Lewis je přední odborník na islám a historii Blízkého východu, jež měl možnost své názory prosazovat také na poli mezinárodní politiky.

V pořadí třetí prezentovaný pohled na vztah Západu a Východu je pohled historika iráckého původu Elie Kedourieho. Autor svého času pobouřil vedoucí představitele britské akademické obce se svým inovativním náhledem na zahraniční politiku Anglie a anglo-arabské vztahy. Výsledky jeho zkoumání, postavené na detailním a pečlivém studiu historicky významných dokumentů, mají k tématu hodně co říci.

Po pádu železné opony v minulém století přišla chvíle slávy pro tezi o konci dějin, kterou formuloval myslitel Francis Fukuyama. Krátce se u ní zastavíme, neboť pro stanovenou tematiku také představuje relevantní materiál. Na ni navazuje, jak ve skutečnosti, tak i dle pořadí v této práci, Huntingtonova teorie o střetu civilizací, která je odborné i laické veřejnosti na celém světě důvěrně známa. Zatímco v odborné rovině je koncept již dávno ze hry (přesněji řečeno ani se do hry nikdy nedostal), nezasvěcence Huntingtonovo pojetí s úderným a atraktivním názvem a obsahem přitahuje. Mnohem erudovanějšími názory oplývají badatelé John L. Esposito a Rašíd al-Ghannúší, jejichž teze jsou do práce zařazeny jako ukázky další alternativy náhledu na komplikovaný vztah Východu a Západu.

5.1 Bernard Lewis

V opozici vůči Saidovým tezím o orientalismu stojí již od samého počátku badatel Bernard Lewis. Lewis je celosvětově uznávaným odborníkem na oblast Blízkého a Středního východu. Jeho publikace se zabývají islámem, islámskou historií, interakcemi islámu se Západem. Narodil se v židovské rodině v Londýně. Studoval na Londýnské univerzitě (na Škole orientálních a afrických studií) a také na Pařížské univerzitě. Působí jako emeritní profesor blízkovýchodních studií na Princetonské univerzitě.

Mezi jeho významná díla patří např. *Islam and the West* (1993), *The Middle East: 2000 years of History from the Rise of Christianity to the Present Day* (1995), *The Crisis of Islam: Holy War and Unholy Terror* (2003). V knize s aktuální tematikou *Kde se stala chyba? Vliv Západu na Střední východ a jeho následná odpověď*⁶⁶ (2002) analyzuje vliv Západu na oblast Středního východu, jeho příčiny a důsledky.

Zejména posledně zmiňovaná publikace přispívá ve velké míře do diskuze, která se vynořila v akademických kruzích v souvislosti s otázkou povahy vzájemného vztahu Západu a Východu. Kniha podává přehled událostí, které udávaly směr vývoje muslimské společnosti (nebo jej přinejmenším zásadním způsobem ovlivnily). Analyzuje skutečnosti, které Blízký východ dovedly k současné krizi.

5.1.1 Kde se stala chyba a kdo je viníkem?

Základní myšlenka knihy je zřejmá, Blízký východ by měl dle Lewise přijmout odpovědnost za situaci, v níž se nachází. Doba, kdy oblast představovala mocnou říši a tím i hrozbu pro západní velmoci, dávno skončila. Průběh 19. a 20. století je charakterizován zjevnou

⁶⁶ LEWIS, Bernard. *Kde se stala chyba? Vliv Západu na Střední východ a jeho následná odpověď*. 1. vydání. Praha: Volvox Globator, 2002. s. 214. ISBN 80-7207-478-4.

převahou Západu. Namísto toho, aby zkoumala příčiny svého úpadku uvnitř sebe, blízkovýchodní společnost dle Lewise obrací své výčitky ve větší míře směrem k externím faktorům.

Odpovědí na otázku, kdo je viníkem, který nese zodpovědnost za současný neutěšený stav oblasti, nalézá více. Jedním z nich je západní imperialismus, v koloniálním období reprezentován zejména Velkou Británií a Francií, později Spojenými státy. Lewis však uvažuje o působení francouzské a britské velmoci na oblast jakožto o krátké a skončené epizodě, která úpadek zemí Blízkého východu nezpůsobila. Argumentuje, že k postupnému chřadnutí oblasti docházelo již před vznikem západní dominance (a po jejím ukončení pokračovalo). V tomto smyslu dle Lewise tedy nelze hovořit o západním působení (včetně amerického) jako o příčině úpadku blízkovýchodních společností. Dřívější existenci převažujícího západního vlivu v oblasti naopak považuje za důsledek vnitřní nestability oblasti, respektive jejích jednotlivých zemí.

V souvislosti s obviňováním západního působení vyvstává zajímavá otázka srovnání vývoje blízkovýchodního regionu s postkoloniálním vývojem v jiných oblastech, ve kterých svého času politický vliv Západu rovněž dominoval. Nad patřičností takových srovnání však lze váhat, když uvážíme rozdíly jednotlivých území v otázce geografické polohy, nerostného bohatství, politického uspořádání a moci navenek a s tím vším související odlišnost přístupu západních mocností a jejich nastolených politik.

Za vnějšího viníka oslabení arabského světa bývaly dle Lewise v průběhu času rovněž označovány jiné asijské národnosti, ať už jimi byli Mongolové či Turci. Úspěšnost mongolských vpádů ve 13. století však opět dle Lewise ukazuje spíše na již dříve probíhající úpadek oblasti. Tedy ani mongolské nájezdy (a ani turecká nadvláda) nebyly příčinou slabosti kdysi mocného regionu, nýbrž jejím důsledkem.

5.1.1.1 Cesta sekularizace

Vztah Blízkého východu a Západu v průběhu dějin doznal značných změn. Do jaké míry se na něm podepsalo odlišné náboženství obou entit se Lewis snaží ilustrovat na otázce sekularizace. Různost tkví v odlišné podstatě obou náboženství, křesťanství a islámu. Zatímco křesťanství již při svém vzniku církev a stát odlučovalo, islám v sobě obě tyto instituce zahrnoval. Křesťanství bylo zprvu pronásledováno a docházelo tak k samostatnému rozvoji církevních institucí. Později, když bylo ustanoveno státním náboženstvím, byl již jeho charakter dávno formován a nadále se rozvíjelo samostatně a odlišně od instituce státu. Západní společnost tak zřetelně oddělovala posvátné a profánní záležitosti. Oproti tomu islám představoval nedělitelný celek, nábožensky vymezený politický útvar, islámský stát. Samotná podstata obou náboženství vykazovala zásadně odlišné principy. V islámu všechny osoby, všechny záležitosti a druhy lidské činnosti spadaly do náboženského zákona, nic nestálo mimo něj.

Odlišná historická zkušenost u křesťanských a islámských společností tedy vedla u obou k jinému vývoji. Dějiny křesťanství se vyznačují mnohými krvavými konflikty, docházelo k pronásledování, ke konfliktům se státními autoritami, ke střetům mezi jednotlivými náboženskými skupinami navzájem a dalším různým bojům a represím. Z těchto důvodů docházelo dle Lewise v západním prostředí k rozluce státu a církve, k oddělení náboženských záležitostí od státních.

Islámské náboženství má však odlišný charakter a prošlo zcela jiným vývojem. Se sekularismem se muslimové celá staletí nepotkali. Islám krátce po svém vzniku již představoval státní náboženství a nejen to. Stát byl vytvořen, aby sloužil jako nástroj islámu.⁶⁷

⁶⁷ LEWIS, Bernard. *Kde se stala chyba? Vliv Západu na Střední východ a jeho následná odpověď*. 1. vydání. Praha: Volvox Globator, 2002. s. 214. ISBN 80-7207-478-4. s. 119.

Jedním z mezníků v historii konfrontace státu a církve se na Západě stala Velká francouzská revoluce. Lewis v souvislosti s otázkou vztahu církve a státu předkládá myšlenku, zda by muslimové neměli řešit svou současnou situaci dle křesťanského příkladu. Zda by se rozlukou těchto dvou autorit nepomohla vyléčit „choroba“, kterou se islámský svět, stejně jako dříve západní, v průběhu času nakazil.

Za onu chorobu Lewis považuje staletí trvající destruktivní spory mezi státem a církví v křesťanském světě. Jejich rozlukou došlo k nápravě, kdy stát přestal zneužívat náboženství k posílení své moci a duchovenstvo již nadále nevyužívalo státní autoritu k nastolování svých dogmat. Řešení platící původně čistě pro křesťanský svět nyní Lewis navrhuje aplikovat také na muslimskou a židovskou společnost na Blízkém východě.

Než o opravdový návrh se však spíše jedná o předložení podnětu, za nímž zůstává viset otazník. Sám autor v textu nešetří výčtem odlišných dějinných událostí ve vývoji západní a muslimské společnosti. Je tedy vůbec možné uvažovat o stejném řešení, když hovoříme o dvou tolik odlišných kulturách? Nedopouští se autor zjednodušení? Lze si alespoň teoreticky představit, že by muslimský svět oprostil státní autoritu od náboženského diktátu?

5.1.1.2 Příčiny západní přítomnosti

Současný stav vztahu Západu a Východu se odráží ve zkušenostech z minulosti. Přítomnost Evropy, konkrétně Británie a Francie na Blízkém východě v koloniálním období, zanechala na obyvatelích oblasti své stopy. Lewis osvětluje příčiny, proč Evropa o nadvládu nad Východem usilovala.⁶⁸ Souvisely dle něj se strategickými pohnutkami velmocí. Oblast s vysokým vojenským potenciálem Evropu

⁶⁸ LEWIS, Bernard. *Dějiny Blízkého východu*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2000. s. 383. ISBN 80-7106-191-3. s. 311.

zneklidňovala. Navíc její výhodné geografické umístění by mohl zneužít jako svou základnu někdo jiný. Bylo potřeba ochránit svá panství, britská v Indii, francouzská v severní Africe. Velmoci předpokládaly, že kdyby oblast nekontrolovaly, mohl by na jejich državy Blízký východ působit destabilizačně. Důvodem francouzské angažovanosti byla dle její vlastní interpretace rovněž potřeba chránit křesťanské menšiny v převážně muslimském světě.

Přítomnost Evropanů v oblasti nebyla zapříčiněna vidinou ekonomického zisku, jak často dříve uváděly některé historické výklady. Británie a Francie nepovažovaly Blízký východ za výnosný podnik, spíše se obávaly výše výdajů, které bylo třeba do udržení nadvlády investovat. Imperiální politika nebyla levnou záležitostí, zejména když počítala s přímým ovládnutím oblasti na dobu neurčitou.

Působení Francouzů a Britů v oblasti bylo v řadě ohledů špatně nastavené a řízené. Mezi zásadní chyby, kterých se Evropané dopustili, řadí Lewis na přední místo nechuť vynaložit na správu a kontrolu území adekvátní finanční výdaje. Také vyčítá velmocím váhavost, pochyby a nejistotu, jak v situacích, kdy se jednalo o použití vojenských prostředků proti opozici, tak při obecné snaze o dosahování imperiálních cílů.⁶⁹ Francie a Británie vyvolávaly dojem unavenosti a vyčerpanosti, jejich prvotní dravost a důslednost byla dávno pryč. Spolu s dramatickou situací na Blízkém východě se musely zabývat také vzájemným vztahem, který se vyznačoval velkou soupeřivostí, antagonismem a spory. Do toho další mocnosti již čekaly ve frontě zaujmout jejich pozice.

Další kapitolou samotnou o sobě byl způsob správy ovládaného území. Moc si mezi sebou rozdělovalo několik orgánů. Jednalo se o místní správu, centrální vládu v Londýně či Paříži, ministerstva, všemožné vysoké úřady a autority. Ne vždy byla situace transparentní. Ne vždy

⁶⁹ tamtéž.

docházelo ke vzájemné schodě. Rozepře mezi jednotlivými frakcemi vysokých úřadů ve výsledku uplatňovanou politiku rozměľňovaly.

Za přínosy britsko-francouzské přítomnosti na Blízkém východě považuje Lewis zlepšení životní úrovně, modernizaci a rozvoj v hospodářské oblasti. Jejím prostřednictvím také země poznaly liberální ekonomiku.

5.2 Elie Kedourie a kapitoly britské politiky na Blízkém východě

Elie Kedourie je vnímán jako významný badatel na poli zkoumání moderní historie Blízkého východu. Narodil v Bagdádu v roce 1926. Studoval na prestižní Londýnské škole ekonomie a politických věd (LSE). Doktorskou práci obhájoval na Oxfordské univerzitě, avšak vzhledem k obsahu práce, která se kriticky vyjadřovala k roli Velké Británie na Blízkém východě v období kolem 1. světové války, titul nezískal. Práce nabídla nevšední rozbor předsudků a intelektuálních předpokladů, které byly nedílnou součástí tehdejší Britské zahraniční politiky. Negativní stanovisko zaujala například vůči osobnosti plukovníka Lawrence. V opozici k práci, která byla v roce 1956 publikována, stál přední Orientalista Hamilton Gibb. Kedourie se později vrátil na Londýnskou školu ekonomie a politických věd a následujících téměř 40 let zde působil. Zemřel ve Washingtonu v roce 1992. Jeho revoluční interpretace událostí týkajících se Británie a její zahraniční politiky v blízkovýchodním regionu dopomohly ke změně vědeckého přístupu k dané problematice.⁷⁰ Byl odpůrcem nacionalismu; převzetí této doktríny dle něj přineslo arabským zemím krizi a chaos. Známe je rovněž pro svou polemiku s dalším významným britským historikem Arnoldem Toynbeem v otázce britské zodpovědnosti za stav blízkovýchodní oblasti. Mezi Kedourieho největší

⁷⁰ KEDOURIE, Sylvia, Aspects of Elie Kedourie's Work [online]. *Middle Eastern Studies*. September 2005, Vol. 41, No. 5., s. 635-648.

přínosy do oboru patří založení časopisu *Middle Eastern Studies* v roce 1964.

5.2.1 Britská správa v Osmanské říši

Britská politika vůči Osmanské říši se v 19. století utvářela zejména v závislosti na snaze Britů o udržení rovnováhy sil v Evropě. Tehdejší hlavní zájmy britského impéria se týkaly evropských záležitostí, nikoliv samotného osudu Osmanské říše. Návrhy Francie a Ruska na dělení osmanského impéria nenašly u Britů požadovanou odezvu. Ve spojitosti s udržením svých pozic ve Středomoří a v Indii Britové prosazovali politiku zachování integrity říše. Taková politika také odstranila problém, jenž by mohl nastat ohledně případného sporu mezi velmocemi o dědictví Osmanské říše a zejména o ovládnutí Konstantinopole.

Pokud měla zůstat Osmanská říše zachována, bylo dle Britů zapotřebí neodkladně přistoupit k její celkové reformě. Reformy cílily na osmanskou správu, aby převzala metody a techniky, které Evropě svého času pomohly k její vojenské nadřazenosti. Armáda postavená na evropském modelu vyžadovala evropský způsob administrace. Reforma také znamenala ustavit výkonnou vládu s novými právními normami. Myšlenka nové organizace se však příliš neslučovala s existujícím osmanským uspořádáním. Politická situace v Osmanské říši se lišila od evropských zvyklostí. Evropské reformy tak dle Kedourieho vnesly do Osmanské říše zmatek. Namísto aby zemi sjednotily a posílily, působily rozvratně. Pád říše nezavinila její špatná správa, neschopnost či všudypřítomná korupce (podle Kedourieho faktory, které byly na Východě vždy přítomné), ale Evropa, "evropská nemoc". Říši zničil tlak evropských aspirací.⁷¹

⁷¹ KEDOURIE, Elie. *England and the Middle East. The Destruction of the Ottoman Empire 1914–1921*. Colorado: Westview Press, 1987. 236 s. ISBN 0-8133-0646-9. s. 14.

Britští představitelé předpokládali jakousi univerzalitu západních politických postupů. Pokud reforma svého času napomohla jejich zemi, bylo logické stejnou metodu aplikovat i na Východě. Avšak okolnosti, které kdysi provázely úspěch reformy v Británii, nebyly Osmanské říši vlastní. Selhání reformy mělo svou hlavní příčinu v irelevantnosti a odlišnosti jejích principů. Jediné, co se osvědčilo, byly techniky vládní kontroly, které blízkovýchodním vládcům umožnily rozšířit a zdokonalit jejich kontrolu nad obyvateli.⁷² Dalším faktorem, který působil destabilizačně, byl původ, náboženské vyznání a aspirace propagátorů reformy. Muslimský svět nechoval k cizincům, křesťanům a navíc lidem, jejichž primárním záměrem je prosazovat zájmy své země, přílišnou důvěru. Jakákoliv intervence z britské strany mohla být muslimy vnímána jako pokus o narušení stability říše. Postupem času se ukázalo, že pokud by snahy o reformu pokračovaly, situace by vyústila do dvou možností. Osmanská říše by buď zanikla v důsledku zavedení mnoha nových a nekompatibilních principů v rámci jejího systému, nebo by se stala evropským protektorátem. Přirozeně by však nemohla být protektorátem jen jediné mocnosti. Další alternativy se tedy rýsovaly následovně: buď by evropské velmoci o dělení říše soupeřily, nebo by ji rozdělily nenásilně, mírumilovně. Jak čas plynul, otázky ohledně osudu Osmanské říše nabíraly na intenzitě a bylo na Británii a Evropě, aby se dobraly jejich odpovědí.

V 80. letech 19. století Britové postupně upouští od vize zachování územní integrity Osmanské říše. Začínají se zabývat myšlenkou jejího dělení, v němž vidí řadu kladů. Dělbá pomůže natrvalo vyřešit problém osudu říše. Zároveň uspokojí ambice velmocí a zamezí dalším intrikám a sporům, které mezi sebou jednotlivé mocnosti v minulosti vedly na půdě Konstantinopole. Mírové dělení také zabrání chaosu, který by v říši mohl nastat za jiných okolností. V rámci dělení říše by jednotlivé regiony

⁷² KEDOURIE, Elie. *Islam in the Modern World and Other Studies*. 1st am. edition, New York: Holt, Rinehart and Winston, 1981. s. 332. ISBN 0-03-059213-5. s. 41.

spadaly pod přímou správu různých velmocí. Převládaly představy, že osmanská území nejsou schopna vládnout sobě sama a jedinou alternativou nahrazující dřívější osmanskou vládu je vláda evropská, která jako jediná může docílit zlepšení podmínek v bývalé říši. Jednotlivé regiony by měly mít povahu kolonií nebo závislých území. Britové jejich nezávislost odmítali s tím, že se tamní mladé a nezkušené národy musí nejprve učit umění vládnutí od Evropanů a podříditi se jejich prozatímní kontrole, aby pak byly schopny obstát ve vlastní správě. Dělení říše mělo být neochvějně spojené s ovládnutím území danou mocností a poskytnutím kvalitní správy.

Přímá britská správa měla v osmanských oblastech zavést evropské metody vlády a administrace a současně usměrňovat možné nebezpečné následky, které by ničím neomezený vliv evropských myšlenek s sebou mohl nést. Představa takovéto povahy britské kontroly předpokládala, že evropská dominance bude na východní region působit pozitivně a bude ji doprovázet zlepšení tamní situace. Důraz byl kladen na nezbytnost nepřetržité a trvalé britské přítomnosti a dozoru. Za jiných okolností se pokrok nedal očekávat. Britové do budoucna počítali s novou místní správou, od základů reformovanou, která by byla schopná soběstačně vládnout. Do doby, než by nově nastupující administrativa mohla prokázat svou způsobilost, by region podléhal britské kontrole. Tato vize vzešlá z britského liberalismu se opírala o smysl pro zodpovědnost a optimismus. Nebyla brána v potaz diametrální odlišnost obou prostředí. Metody Západu byly výsledkem lokální, specifické tradice. Britové si dle Kedourieho neuvědomovali, že ona tradice není přenositelná.

V roce 1915 Británie s Francií podlehly tlaku Ruska a, navzdory počátečnímu odporu, souhlasily s ovládnutím Konstantinopole ruskou mocností. Přijetí ruských nároků bylo ze strategického hlediska nezbytné, pokud Spojenci nechtěli riskovat vnitřní rozkol. Rozhodnutí o osudu osmanské metropole otřásl s rovnováhou sil ve východní oblasti. Francie vznesla požadavek na Sýrii. Rovněž Británie si chtěla zajistit nějaké

výhody, které by kompenzovaly vzrůst ruské moci. Potřeba protiváhy vůči ruským územním ziskům dovedla obě velmoci ke společnému jednání. Výsledkem, jemuž konstantinopolská smlouva přímo předcházela, se stala Sykes-Picotova dohoda. Ruské aspirace tak nastartovaly spád událostí, které vyústily v dělení Osmanské říše.

Tradiční britská politika na Blízkém východě čelila novým problémům. Bylo zapotřebí, aby ochránila své ohrožené zájmy a zabezpečila své pozice v Indii a Egyptě. Logika imperiálního přístupu velela k aktivní účasti Británie na dělení osmanských území, jinak ostrovnímu státu hrozila ztráta jeho postavení na Blízkém východě.

5.2.2 Sykes-Picotova dohoda a Mac Mahonovy přísliby

Významným a propracovaným pokusem o mírumilovné uspořádání osmanského dědictví se stala Sykes-Picotova dohoda, která odrážela zájmy západních mocností. Dětila Osmanskou říši na území, která měla v blízké budoucnosti spadat pod jejich vliv. Koncepce dohody nebyla nijak průkopnická, potíže vzniklé zánikem osmanského impéria řešila tradičními evropskými postupy. Za cíl si kladla navzájem sladit odlišné ambice jednotlivých velmocí. Husajnovy požadavky přitom nezůstaly opominuty. Stejně jako se dbalo na zájmy Francie a Británie, bylo přihlédnuto i k arabským aspiracím. Kedourie Araby vnímá jako třetího účastníka Sykes-Picotovy dohody. Jako odměnu za jejich vstoupení do války na straně spojenců Británie ujednala, aby Arabům připadla syrská města Damašek, Homs, Hama a Aleppo. Na tato území by jinak měla spadeno francouzská vláda.

V souvislosti s danou problematikou se Kedourie podrobně zabýval otázkou kompatibility Sykes-Picotovy dohody a Mac Mahonovy korespondence s mekkánským šerífem Husajnem. Zveřejnění této původně tajné dohody nemohlo být dle Kedourieho pro Husajna překvapením, neboť o aspiracích Francie v Sýrii dobře věděl a souhlasil s nimi. Sykes-Picotova dohoda vyvolala nevoli mimo jiné proto, že byla

držena v tajnosti. Příčina jejího utajení nebyla ta, že by dohoda znamenala dvojakost a vylučovala se s jinou či jinými, ale tkvěla v tom, že Turecko ještě nebylo poraženo. Když stál Husajn u zrodu povstání proti osmanskému sultánovi, byl označen za zrádce islámu. Osmané ho vinili ze spikleneckví s křesťany, kteří chtějí zničit jediný stát ve světě podporující muslimskou víru. Zveřejnění Sykes-Picotovy dohody, která se zabývala dělením a tudíž zánikem Osmanské říše, mohlo Husajnově pověsti v očích jeho stoupenců velmi uškodit. Tajení dohody tedy dle Kedourieho s povděkem kvitovaly všechny zúčastněné strany.

Husajново pozdější zklamání z celkového vývoje situace na Blízkém východě pramenilo z jeho nereálných představ a iluzí. Vágní zmínka Britů o znovuoobnovení chalífátu v Arábii, naplnilo Husajna falešnými nadějemi. Britská politika cílila na získání Husajnovy podpory. Mekkánský šeríf mohl výrazně pomoci rozpoutat nepokoje v Osmanské říši. Pokud měla vidina chalífátu znamenat Husajnovu intervenci na straně Spojenců, Britové s ní neváhali vyrukovat. Jejich nejasné narážky na chalífát nabyly daleko většího významu, než očekávali. Obnovení chalífátu značilo mnohem vyšší mety, než představovala pouhá autonomie Mekky. Britské vize se však značně odlišovaly od Husajnových. Evropa dle Kedourieho plně neporozuměla pojmu chalífát, mylně interpretovala jeho samotnou podstatu i funkci. Chalífát je podle sunnitské víry jedinou legitimní politickou institucí islámu, přičemž chalífa disponuje světskou mocí, vládne nad všemi muslimy, má v rukou politickou a vojenskou moc, je ochráncem víry a vede války proti bezvěrcům a heretikům. Chápat chalífu jako někoho, kdo by byl v čele muslimské říše ustaven, potvrzen či sponzorován nějakou západní křesťanskou mocností, je absurditou. Kedourie vyvozuje, že zmínky Britů o chalífátu měly vyjadřovat něco jiného. Chalífát v jejich myslích nabral podoby jakéhosi spirituálního vůdcovství v muslimském světě, 'papežství islámu', kdy chalífa působící z Mekky nebo Medíny představuje nejvyšší duchovní autoritu muslimů, je arbitrem ve věcech víry, vládcem svatých

míst a předmětem duchovního uctívání, ale světská moc mu nepřísluší.⁷³ Tyto mylné domněnky ohledně podstaty a funkce chalífátu byly v Evropě široce rozšířené. K jejich smůle nereflektovaly skutečnost, že instituce chalífátu je svou povahou světská i duchovní a obě stránky se od sebe v průběhu dějin nikdy neodloučily.

Jakkoliv se Británie v otázce teritoriálních příslibů snažila být opatrná, situace se jí stejně nakonec vymkla z rukou. Husajnovy vize se od myšlenek na získání titulu emíra Mekky nebo vládce Hidžázu či celé Arábie posunuly až k idejím o ovládnutí muslimské říše, o nabytí dědictví po osmanském sultánovi. Jedinečnou příležitost stát se chalífou si Husajn nemohl nechat ujít. Jeho ustavení do funkce křesťanskou zemí by však bylo ošidné. Také proto, že pohnutky Britů byly ryze účelové, vycházely z jejich válečné strategie a indikovaly potřebu Husajnova spojení. Uvědomoval si, že pravý muslimský vládce by měl dosáhnout své moci vlastními prostředky, vojenskou silou a silou své vůle. Proto začal hledat další způsoby, jak se přiblížit svému novému a lákavému cíli. Pozdější Husajnovy zklamání bylo nevyhnutelné. Hořkost nad vývojem událostí částečně způsobily neuvědomělé nářky britských představitelů, které v mekkánském šerífovi rozdmýchaly falešné naděje. Hlavní podíl na konečném rozčarování však v daném případě nesl samotný Husajn, jeho přesměřené odvážné vize byly již předem odsouzeny k zániku. Nerealné představy v jeho hlavě Británie ke své škodě dostatečně nepotlačila. Šerífovo zklamání tedy podle Kedourieho nebylo způsobeno žádnou zradou Spojenců ani ničím podobným. Teritoriální přísliby Británie Arabům v rámci Mac Mahonovy korespondence s Husajnem se víceméně shodovaly s garancemi uvedenými v Sykes-Picotově dohodě. Mezi Mac Mahonovým slibem a Sykes-Picotovou dohodou neexistoval žádný rozpor, dohoda Mac Mahonovy závazky plně respektovala. Pozdější

⁷³ KEDOURIE, Elie. *England and the Middle East. The Destruction of the Ottoman Empire 1914–1921*. Colorado: Westview Press, 1987. 236 s. ISBN 0-8133-0646-9. s. 52-53.

odsouzení dohody částečně souvisí se selháním Husajnových tužeb stát se chalífou či alespoň vládcem arabských zemí.

Husajnovy ambice na počátku války směřovaly k získání podpory arabských nacionalistů. Arabský nacionalismus bylo tehdy v Osmanské říši poměrně mladé hnutí. Podobně jako mladoturecký nacionalismus čerpalo inspiraci v Evropě. Mladoturci vzešli ze studentů evropských škol, kteří prosazovali transformaci Osmanské říše podle evropských metod. Evropa jim stála modelem, evropské způsoby měly určovat ráz jejich budoucí země. Napodobením Západu se měla říše zbavit své zaostalosti a slabosti. Doktrína mladoturků dala vzniknout osmanskému národu. Sultánovi poddaní přestali být vázáni svým předchozím postavením v rámci Osmanské říše. Jejich vyznání či jazyk nebyly nadále směrodatné. Stali se rovnoprávními občany Osmanské říše a rovnocennými členy osmanského národa se stejnými právy a povinnostmi. Tato doktrína dle Kedourieho narušila Osmanskou říši a přispěla k jejímu rozložení stejným způsobem, jako ji pomalu rozkládal řecký a balkánský nacionalismus v 19. století.⁷⁴ Inovace Mladoturků zničily tradiční osmanské uspořádání, na kterém byla Osmanská říše založena. Způsobily destrukci mnoha zavedených pravidel, privilegií a práv. Uměle vytvořená doktrína stavěla na nové identitě Osmanů, vázané na obecné vědomí jejich osmanské národnosti, jež je vzájemně spojovala. Dřívější pouta, rodinná, klanová, náboženská, přestala v nynějším systému hrát roli. Ideje Mladoturků do osmanského prostředí nepasovaly, neměly v zemi kořeny a představovaly nepřirozený způsob uspořádání. „Mladoturci (...) pouze následovali kroky řeckých a balkánských nacionalistů, a svou činností (nakonec) zabezpečili realizaci nadějí těchto nacionalistů, jmenovitě, destrukci Osmanské říše. Ale zrovna tak jako tyto doktríny vynalezené Mladoturky nemohly, co se týče řízení říše nic znamenat, tak i doktríny arabských nacionalistů byly pro správu těch

⁷⁴ KEDOURIE, Elie. *England and the Middle East. The Destruction of the Ottoman Empire 1914–1921*. Colorado: Westview Press, 1987. 236 s. ISBN 0-8133-0646-9. s. 59.

oblastí říše, které prohlašovaly za arabské, bezvýznamné. Tyto oblasti čelily těm samým trvalým obtížím a problémům jako zbytek říše – problémům ekonomické organizace, lidské a výkonné administrativy, spravedlivé rovnováhy mezi majoritami a minoritami, (problémům) které byly a vždy musí být hlavním zájmem těch, kteří se pokouší o správu takového území. Úzkoprsá a cizí doktrína organizující takovou společnost do suverénních národů k řešení jejích problémů ničím nepřispěla. Spíše mohla přidat další fanatismus k těm mnoha, které již tuto churavou zemi postihly.⁷⁵

Ačkoliv se tak může jevit, arabský nacionalismus nebyl odpovědí na doktrínu mladoturků. Obě hnutí probíhala současně. Mladoturečtí nacionalisté si zpočátku všímali práv Arabů a snažili se s arabskými představiteli v otázce jejich požadavků na správu arabských území jednat. Nacionalisté z řad Arabů se rozdělili na dva tábory, první a menší zastával názor, že je možné prosadit národní zájmy, aniž by došlo k odtržení arabských provincií od říše. Většina nacionalistů však existenci Arabů po boku Turků v rámci jednoho státu odmítala, stejně jako jakékoliv omezení či zmenšení arabských teritoriálních nároků. Arabští nacionalisté přistoupili na spojení s Husajnem, ale jejich představy o spolupráci se vzájemně lišily. Doktrína nacionalismu se neshodovala s šerífovými postupy, její stoupenci oponovali jak Sykes-Picotově dohodě, tak Mac Mahonovým příslibům.

Neúspěch Sykes-Picotovy dohody Kedourie vysvětluje ztrátou víry politických představitelů, nikoliv tím, že by se neslučovala s ostatními britsko-francouzskými závazky, kupříkladu Mac Mahonovými. Jakmile mělo dojít k naplnění dohody, přestali v ní britští a možná i francouzští politici věřit, respektive přestali věřit v myšlenky, které její vznik inspirovaly. Očekávalo se, že zánik Osmanské říše přinese problémy v

⁷⁵ KEDOURIE, Elie. *England and the Middle East. The Destruction of the Ottoman Empire 1914–1921*. Colorado: Westview Press, 1987. 236 s. ISBN 0-8133-0646-9. s. 60.

otázce správy oblastí, jež po dlouhou dobu podléhaly osmanské nadvládě. Mocnosti se obávaly potenciálního chaosu, který by mohla zkáza říše a její vlády vyvolat a který by byl provázen rozpadem dřívějšího uspořádání a narušením ekonomiky. Také by představoval velikou hrozbu pro náboženské menšiny. Sykes-Picotova dohoda chtěla tomuto možnému stavu událostí zabránit. Dohoda bezpochyby pomáhala naplnit britské a francouzské mocenské ambice. Avšak nejen to. Současně také vyjadřovala, že mocnosti mají vůči bývalým poddaným osmanského sultána jistou odpovědnost. Odpovědnost, která vzešla z vtáhnutí nevinných a nevědoucích obyvatel do evropského konfliktu o dědictví nemocného muže na Bosporu. Kedourie považuje Sykes-Picotovu dohodu za poslední odpovědný pokus na straně Evropy, jenž se snažil vypořádat s rozpadem Osmanské říše a bránil tomu, aby tento rozpad způsobil katastrofu. Tento pokus by se pravděpodobně potýkal s řadou problémů, i proto, že oficiálně a veřejně hlásal porážku muslimů křesťanskými mocnostmi. Kedourie ale poukazuje na podobné obtíže v případě vyznavačů islámu v Indii, které nakonec Britové dokázali úspěšně vyřešit. Stejným směrem mohli mít nakročeno i v bývalé Osmanské říši, avšak pouze za předpokladu, že by projevíli vůli zavést nový pořádek, který by nahradil dřívější osmanské uspořádání. Když došlo na lámání chleba, jen hrstka lidí Sykes-Picotově dohodě skutečně věřila. Otázkou zůstává, zda mezi nimi byl také Mark Sykes.⁷⁶

5.2.3 Působení Britů na Blízkém východě

V průběhu jejího působení na Blízkém východě provázela britskou zahraniční činnost řada pochybení. Také z toho důvodu, že osud bývalé Osmanské říše dlouho nestál v popředí jejích zájmů a nebyl tak jejím primárním problémem. Kedourie poukazuje na malátnou komunikaci mezi britským vedením v Londýně a zástupci britské politiky v blízkovýchodním

⁷⁶ KEDOURIE, Elie. *England and the Middle East. The Destruction of the Ottoman Empire 1914–1921*. Colorado: Westview Press, 1987. 236 s. ISBN 0-8133-0646-9. s. 66.

regionu. Londýnské vedení nemělo přímý, ani striktní dozor nad svými podřízenými. Tím se různě postaveným zástupným úředníkům otvíral prostor vykonávat britskou imperiální politiku dle jejich vlastních předsudků a charakterových nedostatků. Vady, omyly a selhání konkrétních jedinců byly jedním z podstatných faktorů, které provázely neúspěch Britů v jihozápadní Asii. Britská strana rovněž hluboce podcenila význam některých svých rozhodnutí a jejich dopad na blízkovýchodní oblast.

Jako příklad nezvládnuté politiky ostrovní velmoci po první světové válce uvádí Kedourie Palestinu. Palestina se stala mandátem. Mandáty měly pomoci územím, která zatím nebyla schopna se osamostatnit a vládnout sobě sama. Vyspělé národy jim zaručovaly asistenci do té doby, dokud by jednotlivá teritoria nebyla připravena se postavit na vlastní nohy. Mandátní správa však podle Kedourieho spravovaným územím ani jejich správcům nijak neprospívala.⁷⁷ Striktně dočasná povaha mandátů otevírala prostor pro zpochybňování jejich legitimacy, v důsledku čehož Británie i Francie v rámci svých sfér vlivu váhali při uplatňování a prosazování autority. Charakter správy, prozatímní, rozpačitý a nejasný, nemohl oblasti přinést očekávanou politickou stabilitu. Prostřednictvím mandátů si Británie s Francií nadále uchovávaly svůj vliv na Blízkém východě, ale zároveň se vyhýbaly skutečnému řízení spravovaných zemí. Kedourie klade důraz na neodlučitelný vztah mezi mocí a odpovědností. V případě mandátů utrpěla etika britské imperiální politiky těžkou újmu. Velmoc nedostála své morální povinnosti v otázce spravování a kontroly mandátních území. Mandátní správa tedy podle Kedourieho spíše zmařila, než zvětšila šance ovládaných teritorií na možnost být nezávislá a soběstačná.

⁷⁷ KEDOURIE, Elie. The End of the Ottoman Empire [online]. *Journal of Contemporary History*. Oct. 1968, Vol. 3, No. 4, s. 19-28. s.24.

Ačkoliv je k tehdejší britské politické činnosti velmi kritický, jedno její údajné provinění Kedourie odmítá. Stojí v opozici vůči stanoviskům britského establishmentu, který při pohledu zpět viní tehdejší britskou zprávu z nečestné politiky. Dle nich se Británie vůči Arabům zachovala nepoctivě, ba přímo zrádcovsky. Uzavřela Sykes-Picotovu dohodu, které údajně stála v rozporu se sliby danými arabské populaci. Kedourie s těmito tvrzeními nesouhlasí. Dle něj britské autority nesprávně interpretovaly obsah McMahonových dopisů adresovaných šerífu Husajnovi. Mylné zhodnocení anglo-arabské korespondence mělo dalekosáhlé důsledky. Tehdejšímu britskému působení na Blízkém východě podlomilo morální kredit. Obraz velezrádné Británie nabyl postupem času oficiální formu. Myšlenka, že Britové Araby podvedli, se hojně vyskytovala v memoárech a jiných publikacích bývalých vykonavatelů britské zahraniční politiky. Na transformaci tohoto mýtu v nezpochybnitelnou pravdu měl dle Kedourieho velký podíl také vlivný historik Arnold J. Toynbee. Toynbee se držel přesvědčení, že Sýrie a Palestina byly přislíbeny Husajnovi. V tomto případě daným závazkům odporovala Balfourova deklarace. Podle Kedourieho však Toynbee zcela přehlédl fakt, že veškeré britské sliby vůči Husajnovi byly podřízeny jejich závazkům vůči velmocím Ruska a Francie, na což také Británie šerífa výslovně upozornila. A Husajn si byl daných omezení dobře vědom.⁷⁸ Autorita Toynbeeho nesla nemalou zásluhu na pokřivení obrazu Britů v Asii. Nepopíratelný dopad na úhel nazírání britské zahraniční politiky měla také kontroverzní postava T. E. Lawrence. A tak se několik desítek let po McMahonově korespondenci s Husajnem Británie zahalila do hávu sebeobviňování a pokání. Chybná interpretace tehdejších událostí, částečně způsobená úředníky „beznadějně ztracenými v labyrintu jejich vlastních dokumentů“, v konečném důsledku „demoralizovala britskou

⁷⁸ KEDOURIE, Elie. *The Chatham House Version and Other Middle Eastern Studies*. Chicago: Ivan R. Dee, 2004. s. 512. ISBN 1-56663-561-6. s. 375.

blízkovýchodní politiku a naplnila ji zničujícím pocitem trapnosti, ne-li viny“.⁷⁹

Dvacáté století bylo svědkem dvou světových válek, které se rovněž odrazily na situaci na Blízkém východě. Postupem času docházelo v tomto regionu ke zhoršování politických podmínek a zostřování politických konfliktů. Na významné pozice se dostávala nová politická třída, jejíž vládnutí zrcadlilo tradiční despotismus, moderní evropský absolutismus a současný totalitarismus. Odpovědnost za daný stav nesly nejen hrůzy válek, ale podle Kedourieho také Francie a zejména Británie. Dědice Osmanského impéria odváděli od pozornosti jejich evropské záležitosti. Velmoci nebyly schopné uplatňovat souvislou a důslednou politiku. Svazovaly je domácí voliči a také rostoucí pocity viny, který se hluboce uhnízdily ve svědomí jejich oficiálních a intelektuálních tříd. Odstrašujícím příkladem nezdravého působení Západu na Blízký východ se staly „ (...) Egypt, Sýrie a Irák, kde od roku 1919 byly západní mocnosti zapojené do sestavování a zdokonalování těch pekelných strojů, které jim po roce 1945 explodují do tváře a také způsobí velké škody populaci, za kterou tak lehkovážně přijaly odpovědnost“.⁸⁰

5.3 Konec dějin Francise Fukuyamy

Americký filosof a spisovatel japonského původu Francis Fukuyama si získal v roce 1992 celosvětovou pozornost dílem *Konec dějin a poslední člověk*.⁸¹ Knize předcházela článek s názvem „Konec dějin?“

⁷⁹ KEDOURIE, Elie. In the Anglo-Arab Labyrinth: the McMahon-Husayn Correspondence and its Interpretations 1914-1939. London: Frank Cass Publishers, 2000. 350 s. ISBN 0-7146-8139-3. s. 319.

⁸⁰ KEDOURIE, Elie. The End of the Ottoman Empire [online]. *Journal of Contemporary History*. Oct. 1968, Vol. 3, No. 4, s. 19-28. s. 28.

⁸¹ V českém překladu byla kniha poprvé vydána v roce 2002. FUKUYAMA, Francis. *Konec dějin a poslední člověk*. 1. vydání. Praha: Rybka Publishers. 2002. 379 s. ISBN 80-86182-27-4.

publikovaný o tři roky dříve v časopise zabývajícím se mezinárodními vztahy *The National Interest*.⁸²

Ústřední myšlenkou knihy je teze o konci dějin, který po pádu komunismu a konci studené války ve světě zavládne. Dějiny jsou pojaty ve smyslu vývoje společenských modelů a vládních forem. Na konci 80. let dochází v souvislosti s předzvěstí zhroucení sovětského bloku k rozšíření kapitalismu a liberalismu. Jejich celosvětové a definitivní vítězství znamená konec dějin. Prosazením západní liberální demokracie bylo dosaženo finální stádium ideologického vývoje lidstva. To je postaveno na univerzálně platných hodnotách, jež tedy představují demokracie, tržní ekonomika a lidská práva. Fukuyamova teorie o konci dějin inspirována Hegelem považuje modernitu za princip, který se nevztahuje pouze k Západu, ale má daleko větší působnost.

Konec dějin nastává navzdory tomu, že k finálnímu stádiu vítězství liberální demokracie se ještě mnoho států nepřiblížilo. Především v nich budou nadále pokračovat konflikty a násilí, které koncem dějin je tak nevymizí. Redukce násilností by měla být zajištěna právě prostřednictvím dospění států do formy univerzálního homogenního státu, kde vládne demokracie a volný trh. Namísto někdejších bojů mezi jednotlivými společenskými režimy, které hýbaly světem, nově nastupuje úsilí o řešení materiálních, technologických a ekologických otázek.

Článek i kniha vyvolaly ve vědeckém světě mohutnou reakci historiků, politiků a dalších komentátorů. Mnoho badatelů napadlo zejména Fukuyamo tvrzení o definitivním vítězství západní liberální demokracie.

Fukuyamově teorii o konci dějin zřejmě nejvýrazněji oponuje Samuel Huntington se svým konceptem o střetu civilizací.⁸³ Události z 11.

⁸² FUKUYAMA, Francis. *The End of History? The National Interest*. 1989. s.3-18.

⁸³ viz následující kapitola

září 2001 jakoby dávaly za pravdu spíše posledně jmenovanému autorovi. Fukuyama na vývoj situace reaguje v úvodu k novému vydání knihy napsaném měsíc po zkáze dvojčat na World Trade Center. Předmluva nese příznačný název „A přece jsme na konci dějin“. Její autor se pokouší osvětlit své přesvědčení, že teze o konci dějin zůstává platnou i po teroristických útocích, které šokovaly celý svět. Modernita, demokracie a tržní principy ve světě nadále mohutně převládají a nemohou být narušeny izolovanými projevy alternativních principů. Naopak budou stále expandovat.⁸⁴

Islámský svět se dle Fukuyamy poslední dobou širokému trendu pronikání modernity na rozdíl od jižní a východní Asie, Latinské Ameriky nebo Afriky vymyká, a to jak co se týče přechodu k demokracii, tak ve smyslu následování tržního hospodářství. Fukuyama si klade otázku, kolik muslimů ve skutečnosti modernitu zavrhuje. Radikální islámská hnutí nepředstavují adekvátní reprezentaci muslimské společnosti. Fukuyama se domnívá, že i pro muslimy je vize žití v liberálnější společnosti daleko lákavější než jejich existence v současné realitě.

Dle autora se stále vyskytujeme na konci dějin, neboť západní liberálně-demokratický systém bude nadále tím vedoucím světovým principem. Konflikty budou pořád probíhat a kultura se bude vyvíjet, ale přední postavení demokracie a tržních principů ve světě to neohrozí. Současné mezinárodní střety Fukuyama nepovažuje za bojové akce různých kulturních celků stojících na stejné úrovni, ale spíše za konflikt, ve kterém proti převládající modernitě stojí méně úspěšné a méně mocné společnosti, které se jí cítí být ve své tradiční podobě ohroženy.⁸⁵

⁸⁴ FUKUYAMA, Francis. *Konec dějin a poslední člověk*. 1. vydání. Praha: Rybka Publishers. 2002. 379 s. ISBN 80-86182-27-4. s. 7.

⁸⁵ tamtéž, s. 9.

5.4 Samuel P. Huntington a střet civilizací

V roce 1993 předložil americký politolog Samuel Huntington světu svoji tezi o střetu civilizací⁸⁶, který bude podle něj určovat nastávající mezinárodní konflikty. Jeho teorie, později zahrnutá ve stejnojmenném díle⁸⁷, rozděluje svět do osmi civilizačních okruhů: západní, konfuciánský, japonský, islámský, hinduistický, slovansko-pravoslavný, latinskoamerický, africký. Tyto civilizace jsou dle autora pro rozdělení lidí zásadní, nad nimi již žádná vyšší kategorie neexistuje. Hlavním faktorem, odlišujícím jednotlivé civilizační okruhy od sebe navzájem, je náboženství.

Kniha reagovala na tezi o konci dějin Francise Fukuyamy, která byla publikována v knižní podobě v roce 1992. Podle Huntingtona světový ideologický zápas mezi konkurenčními politickými modely nekončí. Budoucí ústřední konflikty globální politiky se ocitnou v režii interakcí mezi jednotlivými civilizacemi. Nejožehavější zóny pak vyvstanou na dělicích čarách kultur; tam, kde se civilizace setkávají.

Huntington byl vlivný politolog, poradce amerického prezidenta Cartera a ředitel Olin Institutu pro strategická studia na Harvardu. Mezi jeho nejznámější díla patří *Střet civilizací. Boj kultur a proměna světového řádu* (1996), *Třetí vlna: Demokratizace na konci 20. století* (1991) a *Kam kráčíš, Ameriko? Krize americké identity* (2004). V článku „*The Clash of Civilizations?*“ poprvé předkládá svoji teorii o budoucích mezinárodních konfliktech.

Následující text uvádí hlavní myšlenky Huntingtonovy koncepce. Podle autora nebude fundamentální zdroj konfliktů v současném světě primárně ideologický či ekonomický, nýbrž kulturní. Národní státy sice

⁸⁶ HUNTINGTON, Samuel P.: *The Clash of Civilizations?* *Foreign Affairs*. 1993. Vol. 72. No. 3.

⁸⁷ HUNTINGTON, Samuel P.: *Střet civilizací. Boj kultur a proměna světového řádu*. 1. vydání. Praha: Rybka Publishers, 2001. s. 447. ISBN 80-86182-49-5.

budou i nadále silně hýbat světovými záležitostmi, nicméně ústřední konflikty globální politiky nastanou mezi národy a skupinami od sebe rozdílných civilizací.

Svět se již nebude dělit podle ekonomických či politických systémů nebo podle stupně ekonomického rozvoje; pro Huntingtona je více smysluplné rozlišovat na základě kultur a civilizací. Civilizace pro něj představuje kulturní entitu. Je to nejvyšší možné rozdělení lidí podle kultury a nejvyšší stupeň identifikace lidí. Definují ji objektivní společné prvky: historie, jazyk, náboženství, zvyky, instituce a také subjektivní sebe-identifikace člověka.

Civilizační identita bude v budoucnosti nabývat na důležitosti. Svět se vytvaruje podle interakcí mezi sedmi či osmi hlavními civilizacemi. Nejdůležitější konflikty se odehrají na dělících čárách kultur. Huntington vysvětluje proč. Zaprvé, rozdíly mezi civilizacemi jsou zásadní. Mnohem zásadnější, než politické ideologie a režimy. Jsou to produkty mnoha staletí a jen tak nezmizí. Rozdílnost nemusí nutně znamenat konflikt a konflikt nemusí nutně znamenat násilí. Ovšem, během staletí, rozdíly mezi civilizacemi zapříčinily nejdéle trvající a nejvíce násilné konflikty.

Zadruhé, svět se stává menším. Narůstá počet interakcí mezi lidmi z různých civilizací. Tyto interakce prohlubují vědomí o příslušnosti člověka k určité civilizaci a o rozdílech mezi civilizacemi.

Zatřetí, proces ekonomické modernizace a sociální změny izoluje lidi od odvěké lokální identity a oslabuje národní státy jako zdroje identity. V mnoha náboženstvích vznikla hnutí, označovaná jako fundamentalistická. Náboženská obroda ("la revanche de Dieu") je základem identity, která přesahuje národní hranice a spojuje civilizace.

Začtvrté, s vzrůstem civilizačního vědomí souvisí dvojí role Západu. Západ je sice na vrcholu moci, avšak souběžně dochází v nezápádních civilizacích k návratu ke kořenům, např. k hinduizaci Indie, re-islamizaci

Středního východu. Západ tedy na vrcholku své moci čelí nezápadním společnostem, které si chtějí tvarovat svět po svém.

Zapáté, kulturní charakteristika je méně proměnlivá než kupříkladu politická. V ideologických konfliktech je klíčovou otázkou: „Na čí straně jsi?“ a lidé si mohou stranu vybrat. V civilizačním konfliktu otázkou je: „Co jsi?“, což je danost, kterou nelze změnit.

Střet civilizací se podle Huntingtona objeví ve dvou úrovních. Mikro-úroveň zahrnuje skupiny u přilehlých oblastí dělících čar mezi civilizacemi, které povedou boj o teritoriální kontrolu a nadvládu nad druhými. Na makro-úrovni se střetnou státy odlišných civilizací bojující pro ekonomickou a vojenskou moc, pro ovládnutí mezinárodních institucí a třetích stran.

Konflikt mezi západní a islámskou civilizací dle autora probíhá už 1300 let. Huntington zmiňuje expanzi islámu, křížové výpravy, boj s Osmanskou říší, ustanovení západní kontroly nad Středním východem, rozpad koloniální soustavy, závislost Západu na energii ze zemí Perského zálivu, boje mezi Araby a Izraelem a další války.

Huntington předpokládá, že tato staletá vojenská interakce mezi Západem a islámem těžko ochabne. Po válce v zálivu byli někteří Arabové pyšní na Saddáma Husajna, že se postavil Západu a pokoření a zároveň rozčileni vojenskou přítomností západních zemí a jejich snahou určovat osud jiných.

Mnoho arabských zemí dosahuje ekonomické a sociální úrovně, ve které se autokratické formy vlády stávají nevhodnými a začíná se uvažovat o demokracii. Za účasti islámských hnutí již došlo k otevření některých arabských politických systémů. Podle Huntingtona západní demokracie v arabském světě posiluje proti-západní politické síly, což komplikuje vztahy mezi islámskými zeměmi a Západem.

Do vzájemných vztahů těchto civilizací zasahuje také demografie. Velký populační růst v arabských zemích a v Africe vedl k migraci do

západní Evropy. Důsledkem je vzestup rasismu v Itálii, Francii a Německu a stále intenzivnější politická odezva a násilí proti arabským a tureckým přistěhovalcům.

Interakce mezi islámem a Západem je viděna jako střet civilizací údajně z obou stran. Huntington uvádí konflikty mezi pravověrnými a muslimy na severní hranici islámu: masakr v Bosně a Sarajevu, násilí mezi Srby a Albánci, nejasný vztah mezi Bulhary a tureckou menšinou, napjaté vztahy mezi Rusy a muslimy ve Střední Asii a rozmístění ruských vojenských jednotek za účelem chránit ruské zájmy na Kavkaze.

Interakce mezi civilizacemi se liší do té míry, do jaké je charakterizuje násilí. Ekonomická soutěž jasně dominuje mezi americkou a evropskou subcivilizací a mezi Západem a Japonskem. Na euroasijském kontinentu však nárůst etnických konfliktů, jejichž extrémem jsou etnické čistky, není čistě náhodný. Podle Huntingtona je místní dělící čára mezi civilizacemi více ožehavá než jinde. Toto platí hlavně podél hranic islámského bloku ve tvaru půlměsíce táhnoucích se od Afriky k centrální Asii. Násilí se objevuje mezi muslimy a: pravověrnými Srby na Balkáně, Židy v Izraeli, Hindy v Indii, Buddhisty v Burmě a Katolíky na Filipínách. Zkrátka, islám má dle Huntingtona „krvavé hranice“⁸⁸.

5.4.1 Kritické reakce

Po událostech z 11. září 2001 se Huntingtonova kniha stala velmi vyhledávanou, neboť v ní autor jakoby předznamenává vývoj situace. Mnoho lidí se k ní upnulo jako ke správnému a absolutnímu vysvětlení daných skutečností.

Nutno podotknout, že skutečným autorem koncepce střetu civilizací je odborník na islám, Bernard Lewis, který s esejem „The Roots of Muslim

⁸⁸ HUNTINGTON, Samuel P.: *Střet civilizací. Boj kultur a proměna světového řádu*. 1. vydání. Praha: Rybka Publishers, 2001. s. 447. ISBN 80-86182-49-5. s. 308

Rage“⁸⁹ a v něm obsaženou tezí o střetu civilizací, tedy pouze vez smyslu kulturních a sociálně psychologických rozporů mezi západní civilizací a islámským Blízkým východem, vyrukoval pár let před Huntingtonem a bez valné odezvy. Až Huntingtonovo přenesení tématu do politicko-ideologické sféry se dočkalo celosvětového zájmu.

Je s podivem, jakou dokázala teze, postavená na zcela chatrných základech, přitáhnout pozornost. Vyvolala mnoho kritik a polemik, ale také mnoho reakcí uznání. Tématika byla pro svět více než atraktivní. Lze se jen domnívat, do jaké míry na čtenáře zapůsobil také úderný název Huntingtonovy teorie.

Samotná myšlenka střetu civilizací je nepřijatelně zjednodušující. Slabinou je také nekonzistentnost používání termínu civilizace, pojem není ani dostatečně objasněn. V Huntingtonově konceptu lze objevit spoustu nepřesností. Například tvrzení o tom, že nejvíce střetů je mezi národy patřících do od sebe různých civilizací, nemá autor v textu ničím podloženo. Kniha vyvolává dojem Huntingtonovy xenofobní zaujatosti vůči muslimskému světu.

V českém akademickém prostředí tezi kriticky analyzovali zejména odborníci na islám a dějiny Blízkého východu a arabisté. Miloš Mendel například vidí slabé stránky konceptu v neuspokojivé definici základních pojmů a v chaotickém přepínání mezi několika společenskovědními disciplínami.⁹⁰ Samotný obsah publikace jej pak pobuřuje. Když přichází řada na komentář k Huntingtonově civilizacím a jejich hraničním liniím, Mendel uvádí: „Vrcholem jeho (tj. Huntingtonovy) vulgarizace daného tématu jsou pak volné úvahy o tom, která z vykonstruovaných civilizací by

⁸⁹ LEWIS, Bernard. The Roots of Muslim Rage [online]. *The Atlantic Monthly*. září 1990. Vol. 266. č. 3, s. 47-60.

⁹⁰ MENDEL, Miloš. „Střet civilizací“ ve světle vědeckého výzkumu. *Střet civilizací? Dominance Západu, nebo dialog světových kultur*. 1. vydání. Praha: Evropský literární klub, 2002. s. 186. ISBN 80-86316-31-9. s. 29.

se mohla spojit s jinou proti třetí kvůli těm a těm vzorcům chování, hodnotám apod.“⁹¹

Obecně lze říci, že si kniha celosvětovou pozornost nezasloužila. Zpracování konceptu i jeho podložení argumenty je slabé. Text působí dojmem, že je záměrně napasován na předem danou myšlenku, kterou chce autor mermomocí prosadit, aniž by se mu to kdovíjak dařilo. Civilizační okruhy představují veskrze umělý konstrukt, který při sebevětším snažení nelze uzpůsobit skutečnosti. Publikace se hemží nepřesnostmi z historie. Vzhledem k autorově vlivu na politický aparát nejmocnější země světa má navíc předkládaná teorie i díky své agresivnosti potenciál nebezpečnosti.

Pokud lze někde aplikovat Saidovu, respektive původní Foucaultovu teorii o úzkém propojení mezi věděním a mocí, pak je to právě Huntington, který nám okamžitě padne na mysl. Harvardský politolog měl ze své silné pozice příležitost ovlivňovat americkou zahraniční politiku. Bývalý prezident Spojených států George Bush se ostatně svými sympatiemi k Huntingtonově koncepci netajil. Razantní rétorika představitelů americké administrativy následující tezi o střetu civilizací byla zmírněna až nástupem nového prezidenta do funkce.

5.4.1.1 John L. Esposito

Odlišnou rétoriku než Huntington razí rovněž americký badatel John L. Esposito. Celosvětově uznávaný odborník na islámská studia a mezinárodní vztahy působí na univerzitě v Georgetownu. Při stejné instituci je zakladatelem a ředitelem Centra muslimsko-křesťanského porozumění. V minulosti zastával řadu významných pozic v různých předních organizacích zabývajících se Blízkým východem. V současné době je mimo jiné ambasadorem Spojených národů.

⁹¹ tamtéž, s. 31.

Esposito kritikou teze o střetu civilizací nešetří. V souvislosti s událostmi z 11. září 2001 si všímá, že Huntingtonův kontroverzní koncept byla znovuvzkříšen, aby rozpoutal vlnu produkce nových verzí o islámské hrozbě. Mnohým komentátorům přišlo příhodnější rozvinout prostomyslné stereotypy o monolitickém islámu, než aby hlouběji analyzovali komplexní politické, sociální, ekonomické a další příčiny teroristických operací.⁹²

Zatímco odborná veřejnost vesměs Huntingtonovu vizi odmítala, média dle Esposito projevila opačnou tendenci. Na úrovni běžné žurnalistiky byla teorie s úspěchem aplikována jako univerzální vysvětlení pro konflikty v islámském světě a na jeho pomezí.

Espositova kritika dopadá také na administrativu amerického prezidenta George W. Bushe. Rétorika Spojených států a způsob, jakým byla údajná válka proti terorismu vedena, vyvolala v islámském světě přesvědčení, že se jedná o vojenské akce namířené proti islámu a muslimům. Hojně používané termíny ve stylu „křížová výprava“ a „osa zla“ výsledný dojem ještě umocnily. Esposito vytýká Bushově mezinárodní politice neobjektivnost, diskriminaci a používání imperiálních metod. Staví se rovněž proti její proizraelské orientaci.

Stejně tak stojí Esposito v opozici vůči Bernardu Lewisovi, kterému přisuzuje nekritický proizraelský postoj, anti-islámské smýšlení a předsudky vůči muslimské společnosti. S problémem s předsudky vůči islámskému světu se lze také dle Esposito setkat v amerických médiích, které v otázce věrohodnosti s porovnáním s evropskými a arabskými zpravodajskými kanály či novinami notně selhávají.

⁹² ESPOSITO, John L. *Islam and the West after September 11: Civilizational Dialogue or Conflict? Emirates Lecture Series 40*. Abu Dhabi: The Emirates Center for strategic Studies and Research, 2002. 37 s. s. 12.

Budoucí vztah Západu k Východu by měl být lemován větším porozuměním. Západní svět musí na ten islámský nahlížet daleko komplexněji než doposud. Je třeba si uvědomit, že muslimské náboženství není monolitické a extremismus nepředstavuje jeho hlavní proud. Akce radikálních islamistických hnutí mají se skutečným islámem pramálo společného. V této souvislosti Esposito volá po přehodnocení americké zahraniční politiky. Vzájemné vztahy mezi odlišnými kulturami by měly být vystavěny na společných zájmech (ekonomických, politických či jiných).

Aby v budoucnu dosáhla lepšího vztahu se Západem, musí se muslimská společnost vypořádat s extremistickými hnutími ve svých řadách. Měla by překročit náboženské bariéry, vyvarovat se radikálního konservatismu, podpořit širší politickou participaci, vytvořit občanskou společnost, prosazovat svobodu slova a zabránit rétorice nenávisti.

5.4.2 Rašíd al-Ghannúší – nástin do budoucna

Jak vidno, řada vlivných autorů disponuje zcela odlišnou vizí budoucnosti než měl Huntington. Zmiňme ještě pro ilustraci názory Rašída al-Ghannúší⁹³, tuniského islámského reformisty, zakladatele obrodného hnutí al-Nahda, který žije v exilu v Londýně. Na rozdíl od amerického politologa si al-Ghannúší nemyslí, že by mělo v budoucnu dojít ke střetu civilizací. Aby mohl odhadnout, co přijde ve vztahu Západu a islámské civilizace, vrací se al-Ghannúší zpátky do minulosti. Historie islámské civilizace je spojena jak s pokroky, tak i s úpadky. Jednotící silou muslimů byla umma, společenství stojící na principu společné historie a náboženství, které slučovalo lidi dohromady.

⁹³ AL-GHANNOUCHI, Rachid. *Islam and the West: Realities and Potentialities*. Bin Yousef, A., Jobain, Ahmad A. *The Politics of Islamic Resurgence: Through Western Eyes*. Springfield: United Association for Studies and Research, 1992.

Na rozdíl od muslimského kulturního rozvoje založeného na jednotných islámských hodnotách a ideálech, západní civilizaci tvarovalo několikero sociálních struktur velkých říší. Západ se vyvinul z řeckých kořenů, jež později zastínila římská říše. Od doby, kdy se rozšířilo křesťanství, Západ kolísal mezi pokrokem a regresí. Když islámská říše dosáhla svého vrcholu, Západ upadal, což se projevovalo v řadě náboženských válek, feudalismu, netoleranci a morální poklesu a intelektuální represi. Nicméně, náboženská reforma, vědecké objevy, liberalizace a industrializace zapříčinily, že se pozice daných civilizací vyměnily. Středověk ukázal Západu cestu, která mohla směřovat k jeho dominanci nad světem.

Západní touha po dominanci podle al-Ghannúšího podnítila v letech 1990-1991 válku v Perském zálivu. Spíše než univerzálním diktátem se v tomto případě stalo mezinárodní právo příhodným nástrojem. Hlavními záměry zálivové akce byly: 1) kontrola ropných zdrojů, 2) ochrana Izraele, 3) dosažení hegemonie USA nejen na Blízkém východě, ale i v celém západním světě.

Pokud islámská civilizace v budoucnu nabude na moci, což je podle al-Ghannúšího velmi pravděpodobné, nabízejí se ve vztahu mezi ní a Západem dvě alternativy. První cesta je pokračováním dosavadního západního postupu, který očerňuje celkovou koncepci politického islámu. Islám je popisován jako protipól demokracie, svobody, ženských práv, tolerance, pokroku a plurality. Naopak, dává se do souvislosti s fundamentalismem, radikalismem a extremismem v pejorativním slova smyslu.

Mnoho západních pozorovatelů soudí, že Blízký východ si není schopen osvojit svobodu a prosperitu. Al-Ghannúší tvrdí, že obraz islámu pokrývují západní média a předsudky některých výzkumných center a univerzit. K nim se ovšem také přidávají někteří muslimové a hlavně despotičtí vládci, kteří zneužili islám k ospravedlnění svých zločinů. Podle tuniského autora Západ podporuje stagnaci produktivity v arabských

zemích, která zabraňuje tomu, aby muslimský svět znovu vstoupil do globální politiky jako jeho rovnocenný partner. Na vnitrostátní úrovni se tyranie hýčkají, zatímco oponenti se perzekuuji. Mezinárodní akce Západu nejsou motivovány touhou po lidských právech, demokracii či modernizaci; jejich hlavním cílem je ochrana zájmů, ovládnutí světa, kontrola zdrojů a zabránění jejich nárůstu.

Al-Ghannúší předpokládá, že demokracie v muslimském světě by sjednotila lidi, svrhla autokratické režimy a nastolila pokrok. To se však dle něj Západu nelíbí, jelikož by to poškodilo jeho zájmy vázané na současné diktatury. Al-Ghannúší zmiňuje západní vojenskou a ekonomickou podporu Saddáma Husajna, která o mnoho let předcházela, stejně jako jeho kruté zločiny, válce v zálivu.

Druhou cestou ve vztahu západní a islámské civilizace je vzájemně prospěšný styk. Podle al-Ghannúšího lze nalézt několik ukazatelů, které naznačují možnost takového vývoje. Autor se odvolává existenci nespočtu západních vědců, kteří se snaží překlenout ideologický rozdíl mezi těmito dvěma civilizacemi. Mezi nimi např. Francouz Francois Burgat či již zmiňovaný Američan John L. Esposito.

Jedním z ukazatelů je také to, že některá západní media začala objektivně ukazovat muslimský svět. Další ukazatel se projevuje v úsilí různých organizací a politických stran zabývajících se lidskými právy. Jejich činnost dokazuje, že Západ, podobně jako islámská civilizace, není jednolitou entitou s jednoduchou filosofií o podrobení si ostatních. Tyto organizace poukázali na nelidskou politiku despotických vládců v muslimském světě a pomohli mnoha jejich obětem. Posledním ukazatelem je poměrně nový fenomén muslimských komunit v západních městech a rychlá konverze mnoha věřících na islám. Dnes je islám druhým nejrozšířenějším náboženstvím u mnoha západních národů.

Al-Ghannúší nepopírá existenci extrémním radikálních prvků v určitých muslimských kruzích. Mnoho extremistických hnutí se zrodilo jako reakce na útlak, ponížení a nespravedlnost vůči muslimům ze strany

Západu. Vystoupili proti filosofii o „břemeni bílého muže“, která kázala zdvořilost a usilovala o dobytí a ochromení rozvoje ve třetím světě. Extremismus je dle tuniského autora v každém případě neomluvitelný a musí se mu čelit. Ne však násilím, nýbrž podněcováním k dialogu a respektu k lidským právům. Vzájemná spolupráce, dialog a prozíravé plánování budoucnosti by měli hrát důležitou roli také ve vztazích mezi národy. Al-Ghannúší rovněž klade důraz na znalost historie, jazyka a kulturních tradic muslimů, jejímž důsledkem bude lepší porozumění a respekt k islámské víře.

6 ZÁVĚR

Disertační práce s názvem *Výklady vlivu Západu na Blízký východ* se zaměřuje na kritickou analýzu a studium jednotlivých přístupů celosvětově uznávaných badatelů, přičemž si všímá zejména konceptu orientalismu Edwarda Saida a jeho relevance vůči reálnému politicko-historickému vývoji na Blízkém východě od konce 18. století. Práce se zabývá závažnými dějinnými událostmi, které tvoří jakési křižovatky ve vztahu Východu a Západu. Svým významem a důsledky definovaly úhel, jakým byl Východ Západem v danou dobu nazírán. Jednou z nich byla Napoleonova expedice do Egypta, jež položila základy modernímu orientalismu.

V souvislosti s působením Západu na Blízký východ a jeho důsledků je představena také názorová linie Bernarda Lewise, která stojí v opozici vůči Saidově konceptu. Významný příspěvek do nastoleného tématu vnesl rovněž Elie Kedourie. Práce se dále věnuje též o střetu civilizací Samuela Huntingtona a Fukuyamově koncepci dějin, které společně s pojetím Johna Esposito a Rašída al-Ghannúšího reprezentují další relevantní percepce vztahu Východu a Západu v průběhu dějin i v současnosti.

Bližší vhled nám prozradí, že hlavní pozornost práce se upírá k Saidově kritice orientalistického myšlení. Ze Saidovy zásadní publikace se dozvídáme, že (moderní) orientalismus, jenž je tvořen souborem jednotných postojů, myšlenkových linií a metod, přistupuje ke zkoumanému objektu systémově, v rámci ustaveného diskurzu. Podklady pro jeho teorii mu poskytují analýzy literárních děl vědců, spisovatelů a jiných autorů, kteří se během svého života dostali do (většinou) přímého kontaktu s Orientem. Od daného diskurzu se prakticky nelze (úplně) oprostit, tvoří nedílnou součást západního myšlení tehdejší doby a tehdejšího západního přístupu k jiným společnostem.

Fakt, že díla západní literatury (nejen) z minulosti se hemží stereotypy a předsudky vůči oblasti Blízkého východu a jejím obyvatelům,

je nepopíratelný. Otázkou zůstává, do jaké míry je zmíněná stereotypizace výsledkem společného západního systémového přístupu. Vlastnost vytvářet předsudky a soudy je lidstvu přirozená. Její pomocí lidé uchopují skutečnost, zjednodušují a zpřehledňují si orientaci v každodenním životě. Na základě umělých konstrukcí si usnadňují svou existenci a chápání okolního světa.

Na rozdíl od západní fascinace Orientem a s tím související hojnou západní produkcí děl na danou tematiku, se od Blízkého východu stejně intenzivního zájmu o Západ nedočkáme, a to i když pomineme tu nezanedbatelnou část západní literatury, která úzce souvisela s někdejší evropskou nadvládou nad islámskými zeměmi. Oba celky, Východ a Západ, v minulosti vykazovaly poměrně odlišné rysy, co se týče orientace „ven“, mimo svou vlastní společnost. To lze snadno ilustrovat na příkladu objevení Ameriky. Zatímco Západ prokazoval ambice expandovat, Východ, i když na to svého času potenciál zaručeně měl, se do takových anabází nepouštěl. Nedostatek literárních děl z Blízkého východu se západní tematikou se zdá být odrazem východní nechuti k intenzivnějšímu kontaktu s jinými společnostmi. Pokud by byl Východ v literární produkci v tomto ohledu stejně plodný jako jeho západní soused, bylo by jistě zajímavé vysledovat, zda jednotlivá díla oplývají společnými charakteristikami, které by naznačovaly přítomnost vyššího systému.

Mám tím na mysli tu skutečnost, že v každé jednotlivé společnosti produkují její členové vzájemně podobná díla, ve kterých se odráží chápání světa a způsob myšlení, které jsou společné pro daný celek. Toto také Said akceptuje ve své tezi o diskurzivním myšlení. Není proto s podivem, že západní percepce Východu vykazují vzájemně podobné znaky a s největší pravděpodobností je tomu stejně i naopak, protože atribut stereotypizace není vlastní pouze Západu. Vzájemně porovnat konstrukty Východu vůči Západu a Západu vůči Východu však objektivně nelze.

Saidově konceptu orientalismu nelze upřít jednu zásluhu, a to tu, že obrátil pozornost celosvětové odborné obce k fenoménu, jež si většina lidí do té doby neuvědomovala. Nezápadní společnosti ve světě povětšinou reprezentovala díla západních autorů. Z nich bylo čerpáno veškeré vědění o cizokrajných zemích, národech a kulturách. Jenže i ten „svět“ vesměs tvořil Západ, možná kvůli tomu, že představoval hlavní sídlo vědy, společenskovědních disciplín a výzkumných center a měl převažující vliv na směr celosvětového vědního vývoje. Zásluhou Saidovy kritiky západního počínání a nahlížení na Východ se na univerzitách začaly formovat nové myšlenkové proudy. Vznikly nové obory, které Saidův koncept rozšířily na jiné oblasti, jiné menšiny, národy, kultury či subkultury a další skupiny nějakým způsobem se odlišující či vymezující. Teorie o orientalismu nabyla univerzální charakter, aniž by to její autor takto zamýšlel.

Je na místě se zabývat problematikou relevance Saidova konceptu vůči reálnému politickému a historickému vývoji blízkovýchodní oblasti. Zatímco Said vidí působení Západu víceméně jednostranně a je rázný v jeho odsouzení, řada odborníků na historii arabského světa zaujímá komplexnější stanoviska. Vztahy obou mocenských celků ovlivňovaly politické události, tak to v minulosti fungovalo a funguje dodnes. Přes svoje výjimečné postavení, moc a sílu, se Východ v jednu chvíli ocitl v situaci, kdy již nebyl schopen Západu konkurovat, hospodářsky ani vojensky. Evropa toho využila ke svému prospěchu, i když nepříliš obratně.

Kolonizace se Západu vymstila v mnoha ohledech. Představovala jak finanční, tak psychickou zátěž, která později dorostla do obřích rozměrů a po dekolonizaci západních držav se transformovala do kolektivních pocitů viny. V dějinách většiny společností lze najít úseky, kdy si na nějaké kratší či delší údobí podmanily jiný národ (zemi, kulturu). Ovšem tak obrovský záběr, co do rozsahu, časového rozmezí a důsledků, jakým se mohla pyšnit západní společnost v moderních dějinách, představoval naprosto fenomenální záležitost.

Lewisovo pojetí vlivu Západu na Blízký východ ukazuje jinou linii uvažování. Odsouzení západních mocností za převzetí nadvlády nad Východem se od něj nedočkáme. Spíše kritiky toho, jakým způsobem po ovládnutí blízkovýchodního území Evropa ke svým novým ziskům přistupovala. Kapitolou samou o sobě jsou pak faktory, které dle Bernarda Lewise měly určující dopad na vývoj blízkovýchodní oblasti až k současnému stavu. Překvapivě jimi nebyly ani tak činitelé související se západní přítomností v oblasti, jako spíše okolnosti vycházející z vnitra muslimské společnosti.

Lewisova teze, kterou lze zjednodušit na otřepanou frázi, že každý svého štěstí strůjcem, má, stejně jako Saidův koncept orientalismu, své stinné i světlé stránky. Tou temnější je určitě skutečnost, že víceméně odvádí stranou pozornost od katastrofálních dopadů procesů kolonizace a dekolonizace. Přítomnosti západních sil v oblasti a její důsledkům dává menší váhu následné zodpovědnosti, jež jakou si zaslouží.

Na druhou stranu Lewis dokáže zachytit a analyzovat charakteristický rys muslimské společnosti, který se pojí s její neochotností (či nechutí) adaptovat se na nový svět a na výzvy, které přináší. V době, kdy Západ modernizoval a mohutnými kroky doháněl a předháněl svého východního souseda, Osmanská říše nedokázala adekvátně odpovědět. Reformy přišly pozdě a vniveč. O jejich kvalitě by se také dalo polemizovat.

Je více než zřejmé, že Východ nedokázal využít svého potenciálu, jak v oblasti lidských zdrojů, tak ve sféře hospodářské, vojenské a politické. S tímto problémem se pere i v současné době. Otázka, jak velký vliv na tom má nejednotnost arabského světa, zůstává otevřená.

Momentální situace na Blízkém východě má daleko k ideálu. Západ v Lewisově podání ušel mnohem delší cestu. Odlišnosti v současném stavu Východu a Západu dává Lewis do souvislostí se specifickým dějinným vývojem, který jednotlivé celky utvářel.

Za kontroverzní se dá označit Lewisova komparace dvou největších světových náboženství, jeho vize dopadů islámu na vývoj muslimské společnosti a nastínění návrhu na nápravu. Není těžké si představit, jak urážlivě musí mnohým muslimským uším Lewisovy výroky znít. Zejména když naznačuje, že by měl arabský svět zvážit cestu sekularizace a vykročit podobným směrem, kterým se vydal Západ po Velké francouzské revoluci.

Lewisova rétorika směrem k muslimským společnostem, co do otázky současného stavu Blízkého východu a jeho příčin, je možná až příliš ostrá. S ohledem na moderní dějiny oblasti je těžké Východu vyčítat pocity nespravedlnosti a křivdy vůči Západu. Pojem „hra na něčí obviňování“, kterým Lewis názorové stanovisko muslimů označuje, je pokřiveným úhlem pohledu. Zjednodušující úsudek staví muslimy do role uplakánek nad jejich osudem, který zpackal někdo jiný.

Lewisova polemika se Saidem běžela dlouhá léta. Zatímco předmětem Saidova zájmu byl arabský svět, Lewis je znám především jako odborník na Osmanskou říši. Kromě jeho výrazného působení v rámci orientalistické vědy, což je číslem jedna na listině Saidových výčitek proti Lewisovi, se literární teoretik do svého oponenta pouští kvůli jeho „kabinetnímu“ typu bádání. Kritizuje jej z osobní neznalosti arabského světa a z nekomplexního přístupu k muslimskému náboženství. Ať už za akademickými spory obou badatelů stály osobní pře a záště či se jednalo o polemiku čistě odbornou, jisté je, že případ Said versus Lewis značnou měrou přispěl do debaty o vlivu Západu na Blízký východ a jeho důsledků.

Vize Elieho Kedourieho o západním působení na Blízkém východě představovala také zajímavou interpretaci dějinných událostí. Síla netradičnosti a inovativnosti Kedourieho pojetí se prokázala již při jeho postgraduálním studiu na Oxfordské univerzitě, kdy velmi pohoršila tamní přední odborníky v oboru. Zejména ta část, kdy autor zpochybňuje důvody britské opožděné lítosti nad její koloniální politikou.

Elie Kedourie je často spojován s myšlenkou, že Osmanská říše měla zůstat zachována. Z jeho publikací je údajně cítit nostalgie vůči této mocnosti a její roli v dějinách. Po smrti Kedourieho uvádí jeho manželka Sylvia, rovněž odbornice na blízkovýchodní studia, věci na pravou míru. U Kedourieho se nejedná o žádnou adoraci Osmanské říše či teskný pocit po jejím zániku, nýbrž čistě o pragmatickou argumentaci: navzdory korupci a tyranii, která tehdy existovala, představovala osmanská nadvláda pro arabský svět daleko lepší variantu než pozdější vláda států, jenž byly vytvořeny, aby Osmanskou říši nahradily.⁹⁴

Kedourieho názorové stanovisko lze snadno přijmout. Osmanská říše představovala kolos, který i přes své slabiny mohl mít potenciál zasahovat do mezinárodní politiky a zastávat v ní slušnou pozici. Rozpadem velkého územního celku na malé nesourodé části končí i možnost výrazně promlouvat do světových vztahů. Rozhodný krok k rozpadu blízkovýchodní soudržnosti udělal nacionalismus, jehož je Kedourie velkým kritikem.

Elie Kedourie je rovněž znám pro svůj kritický postoj vůči osobě plukovníka Lawrence a jeho působení na Blízkém východě. Poukazuje na jeho inklinaci k arabské společnosti a sympatiím stojícím v opozici vůči britským zájmům v oblasti. Kriticky posuzuje důležitost Lawrencova postavení v předivu anglo-arabských vztahů a důvěryhodnost jeho jednání. V neposlední řadě mu vyčítá poválečné ovlivnění britské veřejnosti. Podobně jako Arnold Toynbee, pomohl Lawrence v Britech nastartovat pocit studu a lítosti za britskou mezinárodně politickou činnost.

Teorie, které tato práce zmiňuje, představují různorodé alternativy vize vztahu Východu a Západu. V této souvislosti nelze opomenout Huntingtonovu tezi o střetu civilizací, ovšem pouze se záměrem

⁹⁴ KEDOURIE, Sylvia, Aspects of Elie Kedourie's Work [online]. *Middle Eastern Studies*. September 2005, Vol. 41, No. 5., s. 635-648. s. 636.

nevynechat ji, snad pro její oblíbenost a celosvětovou známost, z celkového výčtu konceptů. Huntingtonův střet civilizací s jeho demagogií, chybami a slabinami přešly akademické kruhy s úšklebkem na rtech. Nebezpečnou se stala v okamžiku, kdy si jí všimly veřejné masy a mezi nimi také představitelé politické moci.

Spíše než Huntingtonova černá vize vztahu Východu a Západu jakožto dějinného běhu věčných konfrontací, zaujmou humanisticky orientované postoje některých autorů. Aby dnešní svět fungoval harmonicky, je třeba se soustředit věci, které mají oba celky společné, a posilovat vyznávání společných hodnot. Pokud a priori označíme vztah Východu a Západu za konfliktní, rivalský, prakticky nikdy nekončící válečný stav, odsuzujeme možnost vzájemného dobrého vycházení předem k zániku.

Vznik kategorií „Východ“ a „Západ“, v pojetí „my“ a „ti druzí“, sahá do dávného starověku. Je podnětné si uvědomit, že dané kategorie rozpoznávali již staří Řekové, aby se jimi vymezili vůči svému nevyzpytatelnému nepříteli z Východu, s nímž vedli dlouholeté války. Výzvy tehdejšího světa jsou však dávno překonány a spolu s nimi by měly být překonány také bariéry, které za uvedenými klasifikacemi stojí. Xenofobní postoje je třeba zanechat době minulé a zaměnit je za otevřený přístup a vstřícnost.

Vliv Západu na Blízký východ a jeho interpretace je téma, které nese nálepku aktuálnosti. Vzhledem ke svému zaměření a historickým souvislostem zřejmě aktuálním jen tak být nepřestane. Vzájemné interakce obou celků v průběhu dějin doznaly značných výkyvů. Současnost na pestrosti jejich vztahu neubrala.

Práce se pokusila nastínit různorodost teorií a jejich relevanci vůči reálnému celosvětovému vývoji se zvláštním přihledem k blízkovýchodní oblasti. Spolu s nejčerstvějšími událostmi v západním i arabském světě se vědění posouvá neustále dál. Některé výklady západního vlivu na Východ

mohou v tomto smyslu působit již přežitě. Prostor dostávají noví autoři s novými koncepty. Na ně přijde řada v jiné práci.

7 ANOTACE I

Islamic Near East, as an integral part of the Ottoman Empire, used to be a prominent world power for centuries, with a huge military and economic potential. Since the second half of the 18th century, along with the gradual Ottomanic decline, the situation in the Near Eastern region takes a turn for worse. The next moment, its promising position in the power politics shifts to a defeated state. The Near East starts to be a domain of a western activity.

The Western influence over the East in the course of 18th, 19th and 20th century is a theme that deservedly attracts attention of many scientists from various fields of study. Politics of western powers determined, or at least fundamentally affected, a future drift of the Near Eastern development. Many theories, with regard to a nature, extend and consequences of the Western influence over the Near Eastern region have been produced and discussed in academic circles.

The thesis called *Interpretations of the Western influence over the East* focuses on a study and a critical analysis of notable perceptions. A special attention is given to Edward Said's conception of Orientalism which became worldwide famous for its direct assault on Western society and its imperial politics. The thesis deals with the relevance of the conception towards the political and historical development in the Near Eastern region from the end of the 18th century. Crossroads in the history of Western relationship towards the East, such as Napoleon's expedition to Egypt, are defined and examined.

An influential attitude is taken also by another prominent scientist, Bernard Lewis, who represents an opposition to Said's opinion. Elie Kedourie maintains, with regard to given topic, very interesting position as well. The thesis pays attention to the theory of the Clash of the Civilizations promoted by Samuel Huntington and to Francis Fukuyama's schema of the End of the History, both of which represent other relevant interpretations of the West-East relationship in history and present days.

8 ANOTACE II

Le Proche-Orient islamique a représenté dans le passé une puissance mondiale de premier plan. Depuis la seconde moitié du 18e siècle, avec le déclin de l'empire Ottomane, le Proche-Orient islamique perd son importance économique et devient domaine d'une activité de l'Ouest.

Le sujet de l'influence occidentale sur l'Orient en 18ème, 19ème et 20ème siècles est le thème qui toujours attire attention de nombreux scientifiques de divers domaines d'études. La politique des puissances occidentales a déterminé, ou du moins fondamentalement influencé, le développement de la société du Proche-Orient pendant plusieurs décades suivantes. De nombreuses théories, par rapport à une nature et les conséquences de l'influence occidentale sur la région du Proche-Orient, ont été créées et discutées dans des cercles académiques.

La thèse intitulée «Les interprétations de l'influence occidentale sur le Proche-Orient» se concentre sur une étude et une analyse critique de perceptions différentes. Une attention particulière est donnée à la conception de l'orientalisme, dont l'auteur est Edward Said, et sa pertinence par rapport au développement politique et historique réelle dans la région du Proche-Orient dès la fin du 18ème siècle. Le travail traite des événements historiques essentiels, qui forment des carrefours dans le domaine de relations entre l'Est et l'Ouest, tels que l'expédition de Napoléon en Egypte.

En ce qui concerne l'influence de l'Ouest sur la région du Proche-Orient et ses conséquences, la conception de Bernard Lewis, qui représente une opposition à l'opinion de Said, est présentée. Elie Kedourie a notamment considérablement contribué à la discussion sur ce sujet par sa position très intéressante.

La thèse s'intéresse aussi à la théorie du choc des civilisations prononcée par Samuel Huntington et au schéma de la fin de l'Histoire de

Francis Fukuyama, qui, tous les deux, représentent d'autres interprétations pertinentes de la perception du relation l'Est-l'Ouest dans l'histoire et à l'époque contemporaine.

9 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A PRAMENŮ

AL-GHANNOUCHI, Rachid. Islam and the West: Realities and Potentialities. Bin Yousef, A., Jobain, Ahmad A. *The Politics of Islamic Resurgence: Through Western Eyes*. Springfield: United Association for Studies and Research, 1992.

ALBIN, Michael W. Napoleon`s „Description de l`Egypte“: Problems of Corporate Authorship. *Publishing History*. 1980, Vol. 8, s. 65-85.

BARNETT, Corelli. *Bonaparte*. Brno: Nakladatelství Jota, 2005. 221 s. ISBN 80-7217-352-9.

BARŠA, Pavel. Orientálcova vzpoura. *Dějiny a současnost*. 2004, roč. 26, č. 3, s. 23-25. ISSN 0418-5129.

BATEMAN, G., EGAN, V. *Encyklopedie Zeměpis světa*. Praha: Columbus, 1999. 512 s., ISBN 80-901727-6-8.

ESPOSITO, John L. Islam and the West after September 11: Civilizational Dialogue or Conflict? *Emirates Lecture Series 40*. Abu Dhabi: The Emirates Center for strategic Studies and Research, 2002. 37 s.

FANON, Frantz. *Le damnés de la terre*. Paris: La Découverte, 2002. s. 311. ISBN 2-7071-3853-3.

FUKUYAMA, Francis. The End of History? *The National Interest*. 1989. s.3-18.

FUKUYAMA, Francis. *Konec dějin a poslední člověk*. 1. vydání. Praha: Rybka Publishers. 2002. 379 s. ISBN 80-86182-27-4.

GOMBÁR, Eduard. *Moderní dějiny islámských zemí*. Praha: Univerzita Karlova v Praze. Nakladatelství Karolinum, 1999. 427 s. ISBN 80-7184-599-X.

GARNETT, David. *The Essential T. E. Lawrence*. London: Jonathan Cape, 1951. s. 328.

GRAFFLIN, Dennis. Attack on Orientalism [online]. *The Journal of Asian Studies*. May 1983, Vol. 42, No. 3, s. 607-608. [cit. 2006-10-17]. URL: <<http://www.links.jstor.org/stable/sici?sici=0021-9118%28198305%2942%3A3%3C607%3ATAOO%3E2.0.CO%3B2-%23>>.

GRAVES, Robert. *Lawrence z Arábie*. 1. vydání. Plzeň: Nakladatelství Mustang, 1994. s. 302. ISBN 80-85831-40-6.

HOLLAND Rose, J. The Political Reactions of Bonaparte`s Eastern Expedition [online]. *The English Historical Review*, Jan. 1929, Vol. 44, No. 173, s. 48-58. [cit. 2011-05-15]. URL: <<http://www.jstor.org/stable/552494>>.

HUNTINGTON, Samuel P.: The Clash of Civilizations? *Foreign Affairs*. 1993. Vol. 72. No. 3.

HUNTINGTON, Samuel P.: *Střet civilizací. Boj kultur a proměna světového řádu*. 1. vydání. Praha: Rybka Publishers, 2001. s. 447. ISBN 80-86182-49-5.

JACOB, Samuel et al. *History of the Ottoman Empire* [online]. 2nd edition. London and Glasgow: Richard Griffin and Company, 1854. s.477. [cit. 2011-05-15]. URL: <<http://www.archive.org/details/historyottomane00jacogoog>>.

JOHSON, Paul. *Civilizace starého Egypta*. 1. vydání. Praha: Academia, 2002. 262 s. ISBN 80-200-0949-3.

LAWRENCE, Thomas E. *Seven Pillars of Wisdom* [online]. Hants: Castle Hill Press, 1997. [cit. 2011-05-15] URL: <http://telawrence.net/telawrencenet/works/spw/publication_history.htm>

LEWIS, Bernard. The Roots of Muslim Rage [online]. *The Atlantic Monthly*. září 1990. Vol. 266. č. 3, s. 47-60. [cit. 2011-05-15] URL: <<http://www.theatlantic.com/magazine/archive/1990/09/the-roots-of-muslim-rage/4643/>>.

LEWIS, Bernard. *Dějiny Blízkého východu*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2000. s. 383. ISBN 80-7106-191-3.

LEWIS, Bernard. *Kde se stala chyba? Vliv Západu na Střední východ a jeho následná odpověď*. 1. vydání. Praha: Volvox Globator, 2002. s. 214. ISBN 80-7207-478-4.

MENDEL, Miloš. „Střet civilizací“ ve světle vědeckého výzkumu. *Střet civilizací? Dominance Západu, nebo dialog světových kultur*. 1. vydání. Praha: Evropský literární klub, 2002. s. 186. ISBN 80-86316-31-9.

MEYERS, J. The Revisions of Seven Pillars of Wisdom [online]. *PMLA*. Oct. 1973, Vol. 88, No. 5, s. 1066-1082. [cit. 2011-05-15] URL: <<http://www.jstor.org/stable/461640>>.

KEDOURIE, Elie. The End of the Ottoman Empire [online]. *Journal of Contemporary History*. Oct. 1968, Vol. 3, No. 4, s. 19-28. [cit. 2006-05-12] URL: <<http://www.links.jstor.org/stable/sici?sici=0022-0094%28196810%293%3A4%3C19%3ATEOTOE%3E2.0.CO%3B2-G>>.

KEDOURIE, Elie. *Islam in the Modern World and Other Studies*. 1st am. edition, New York: Holt, Rinehart and Winston, 1981. s. 332. ISBN 0-03-059213-5.

KEDOURIE, Elie. *England and the Middle East. The Destruction of the Ottoman Empire 1914–1921*. Colorado: Westview Press, 1987. 236 s. ISBN 0-8133-0646-9.

KEDOURIE, Elie. *In the Anglo-Arab Labyrinth: the McMahon-Husayn Correspondence and its Interpretations 1914-1939*. London: Frank Cass Publishers, 2000. 350 s. ISBN 0-7146-8139-3.

KEDOURIE, Elie. *The Chatham House Version and Other Middle Eastern Studies*. Chicago: Ivan R. Dee, 2004. s. 512. ISBN 1-56663-561-6.

KEDOURIE, Sylvia. Aspects of Elie Kedourie's Work [online]. *Middle Eastern Studies*. September 2005, Vol. 41, No. 5., s. 635-648. [cit. 2011-03-05] URL: <<http://search.proquest.com/docview/203256517?accountid=14965>>.

O'DONNELL, Thomas J. *The Confessions of T. E. Lawrence. The Romantic Hero's Presentation of Self*. Athens: Ohio University Press, 1979. 196 s. ISBN 0-8214-0370-2. s. 181.

Ottova všeobecná encyklopedie ve dvou svazcích. M-Ž. Svazek 2. Praha: Ottovo nakladatelství, 2003. 752 s. ISBN 80-7181-959-X.

Oxfordský slovník světových dějin. Praha: Akademia, 2005. 679 s. ISBN 80-200-1054-8.

PALMER, Alan. *Úpadek a pád Osmanské říše*. 1. vydání, Praha: Panevropa, 1996. 351 s. ISBN 80-85846-05-5.

SAID, Edward W. *Orientalismus: Západní koncepce Orientu*. 1. vydání. Praha: Paseka, 2005. 464 s. ISBN 978-80-7185-921-5.

SHARPOVÁ, Jenny. Postkoloniální studia na půdě amerického multikulturalismu [online]. *Aluze – Revue pro literaturu, filozofii a jiné*. 2009, č.1, s. 55-65. [cit. 2011-07-12] URL: <http://aluze.cz/2009_01/07_studie_sharpova.pdf>.

TARVER, Linda J. 1978. In Wisdom's House: T. E. Lawrence in the Near East [online]. *Journal of Contemporary History*. Jul. 1978, Vol. 13, No. 3, s. 585-608. [cit. 2011-05-15] URL: <<http://www.jstor.org/stable/260210>>.

THOMAS, Lowell Jackson. *With Lawrence in Arabia* [online]. London: Hutchinson & CO, 1920. 317 s. [cit. 2011-05-15] 1920. URL: <<http://www.archive.org/details/withlawrenceinar00thomuoft>>

THOMAS, Nicholas. Anthropology and Orientalism [online]. *Anthropology Today*. Apr. 1991, Vol 7, No. 2, s. 4-7. [cit. 2006-10-17]. URL: <<http://www.links.jstor.org/stable/sici?sici=0268-540X%28199104%297%3A2%3C4%3AAAO%3E2.0.CO%3B2-S>>.

TOYNBEE, Arnold. Britain and the Arabs: The Need for a New Start [online]. *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)* 1964, Vol. 40, No. 4, s. 638-646. [cit. 2011-05-15] URL: <<http://www.jstor.org/stable/2611729>>.

VESELÝ, Rudolf. *Přehled politických a kulturních dějin islámských zemí od vzniku islámu do konce 18. století*. 2. díl, Praha: UK, 1971, 91 s.

WILSON, Arnold. The Suez Canal. [online]. *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1931-1939)*, May - Jun. 1939, Vol. 18, No.3, s.380-395. [cit. 2011-05-15]. URL: <<http://www.jstor.org/stable/3019680>>.

WILSON, Jeremy. Lawrence of Arabia: the concise edition of the authorised biography of T.E. Lawrence. London: Mandarin, 1992. 485 s. ISBN 0-7493-1213-0.